

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών “Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία”
Κατεύθυνση: Νεότερη Ιστορία**

**Αβαρλής Δημήτρης
Α.Μ. 1115Μ023**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Οι κοινωνικοί αγώνες των σταφιδοπαραγωγών
στη Μεσσηνία κατά τον Μεσοπόλεμο**

Αθήνα, 2016

Περιεχόμενα

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	7
1. Παρεμβατική πολιτική του κράτους έως το 1925	12
1.1. Η ίδρυση της “Ενιαίας”	14
1.2. Ο Ευρωπαϊκός πόλεμος και οι επιπτώσεις στα αγροτικά προϊόντα	15
1.3. Η ίδρυση των γεωργικών συνεταιρισμών	17
1.4. Η κατάρρευση της “Ενιαίας” και οι αντιδράσεις των σταφιδοπαραγωγών	19
1.5. Η ίδρυση του ΑΣΟ	24
2. Ο ρόλος των συνεταιρισμών στο αγροτικό κίνημα της Μεσσηνίας την περίοδο του Μεσοπολέμου	26
2.1. Το παράδειγμα της Κεντρικής Αγροτικής Τράπεζας	28
2.2. Η καταστροφή της παραγωγής το 1929	31
2.3. Ο ρόλος της Συνομοσπονδίας Αγροτών Μεσσηνίας	34
Συμπεράσματα κεφαλαίων 1-2	37
3. Η σταφιδική κρίση τη δεκαετία του 1930	38
3.1. Το σταφιδικό συνέδριο στην Αθήνα	40
3.2. Το σταφιδικό συνέδριο στην αρχαία Ολυμπία	43
3.3 Το Αγροτικό Κόμμα Μεσσηνίας, το ΚΚΕ και η συμμετοχή τους στις κινητοποιήσεις	44
Συμπεράσματα κεφαλαίου	52
4. Οι κινητοποιήσεις των σταφιδοπαραγωγών στην Πελοπόννησο την περίοδο 1930-1935	53
Η σταφιδική εξέγερση του 1935	61
Η ερμηνευτική προσέγγιση των κινητοποιήσεων	66
Συμπεράσματα	74
Βιβλιογραφία	78
Αρχεία	80
Γεωργική και Κτηνοτροφική απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Πελοπόννησος, Αθήνα 1934	80
Παράρτημα	81
Παράρτημα 2	82
Σταύρος Βλασταράς	82
Αναστάσιος Κότσιρας	82

Πρόλογος

Ένα από τα χαρακτηριστικά του σταφιδικού ζητήματος ήταν η αστάθεια του σταφιδικού μοντέλου, αποτέλεσμα της μονοκαλλιέργειας του προϊόντος και των οικονομικών συνθηκών που διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της πρώτης σταφιδικής κρίσης. Η σταφιδοπαραγωγή αποτέλεσε λύση εύκολου προσπορισμού χρημάτων. Μάλιστα η παραγωγή συνέχιζε να επεκτείνεται ακόμα και σε μια περίοδο που είχαν διαφανεί ήδη τα σημάδια της σταφιδικής κρίσης. Οι αιτίες της κρίσης αυτής αναζητήθηκαν τότε στην απληστία κάποιων εμπόρων, έναντι κάποιων καλών και όχι στα όρια αναπαραγωγής του σταφιδικού μοντέλου. Όπως επισημαίνει ο Θανάσης Καλαφάτης οι αντιλήψεις αυτές πέρασαν στην φιλολογία της ιστορίας της σταφίδας και μάλιστα τη δεκαετία του 1930 από τον τύπο της εποχής προβάλλεται ως αιτία της κρίσης η εξαφάνιση των ευυπόληπτων εμπόρων εκείνης της περιόδου.¹ Οι κινητοποιήσεις των σταφιδοπαραγωγών που αναπτύσσονται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα καθορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από το μέγεθος της οικονομικής πίεσης που δέχτηκαν.

Γενικότερα, στον Ελλαδικό χώρο συναντάμε διαφορετικών ειδών κινητοποιήσεις, όπως τις αγροτικές διαμαρτυρίες των μετεπαναστατικών χρόνων σε αρκετές περιοχές της Πελοποννήσου ενάντια στην είσπραξη φόρων. Οι διαμαρτυρίες αυτές είχαν αυθόρμητο χαρακτήρα και παρατηρείται μια συνέχεια των κινητοποιήσεων στις περιοχές αυτές τα επόμενα χρόνια. Κατά τις περιόδους αγροτικών κρίσεων, όπως αυτή της σταφιδικής κρίσης συναντάμε διαμαρτυρίες στις οποίες υπάρχει έντονος ο συγκρουσιακός χαρακτήρας, ενώ αρχίζουν για πρώτη φορά να διατυπώνονται με πιο οργανωμένο τρόπο τα αιτήματα μέσω φορέων (κτηματικοί σύλλογοι).²

Αρκετοί στοχαστές όπως ο Γιάννης Κορδάτος μάλιστα υποστηρίζουν την επίδραση που είχαν οι αναρχοσοσιαλιστικές ομάδες στην εκδήλωση των αιτημάτων των σταφιδοπαραγωγών.³ Όμως η Αικ. Τσίχλη, σε έρευνά της, διαπιστώνει πως οι

¹ Καλαφάτης Θ., *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, τόμος Α', σελ. 310-311, Αθήνα 1990

² Σακελλαρόπουλος Θ., *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη*, Εξάντας, σελ. 184-185, Αθήνα 1991

³ Κορδάτος Γ., *Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Μπουκουμάνης, σελ.177-179, Αθήνα 1973

κινητοποιήσεις αυτές δεν επηρεάστηκαν, ούτε σε μικρό βαθμό, από τη δράση των αναρχοσοσιαλιστών. Αντιθέτως, αυτό το οποίο παρατηρείται είναι, πως οι κινητοποιήσεις κατευθύνονται από κοινωνικές ομάδες διαφορετικών συμφερόντων, όπως γιατροί, δικηγόροι κ.ά. και έχουν πάνδημο χαρακτήρα. Επομένως δεν έχουμε να κάνουμε με ταξικής φύσεως διαφορές, αλλά επαγγελματικής.⁴

Οι κινητοποιήσεις δεν αμφισβητούσαν τον πυρήνα του σταφιδικού κυκλώματος, αλλά τα αιτήματά τους είχαν να κάνουν με την απρόσκοπτη συνέχιση του σταφιδικού μοντέλου, μέσα από θεσμικές αλλαγές. Όταν οξύνονταν οι αντιθέσεις εντός του σταφιδικού κυκλώματος οι παραγωγοί εναντιωνόντουσαν στους τοκογλύφους, στους φοροεισπράκτορες, μη κατανοώντας τις αργές αλλαγές που συντελούνταν λόγω της εξάρτησης του προϊόντος από τις διεθνείς αγορές. Οι παραγωγοί θα δείξουν ένα πρόσωπο επιμονής απέναντι στις εξελίξεις μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν οι συνθήκες θα καταστήσουν ως αναγκαστική λύση τη μετανάστευση, η οποία θα αποτελέσει ασφαλιστική δικλείδα για τη διατήρηση του σταφιδικού μοντέλου. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θα επιφέρει μάλιστα πολύ αρνητικά αποτελέσματα στις εξαγωγές του προϊόντος. Η ελληνική σταφίδα θα αρχίσει να αντιμετωπίζει τον ανταγωνισμό ομοειδών προϊόντων της Αυστραλίας και της Αμερικής.

Δύο γεγονότα θα αποβούν καθοριστικά για την μετέπειτα πορεία του σταφιδικού ζητήματος. Αφενός, η παρεμβατική πολιτική του κράτους που προσπαθεί να εξισορροπήσει την προσφορά και τη ζήτηση του προϊόντος, με μέτρα όπως το παρακράτημα. Αφετέρου η απονομιμοποίηση των διαμεσολαβητικών μηχανισμών, όπως τα κόμματα και η εμφάνιση των συνεταιρισμών που θα τροφοδοτήσει το έναυσμα για την επέκταση της αγροτικής πίστης στην ύπαιθρο. Άλλωστε κατά τη διάρκεια της πρώτης σταφιδικής κρίσης υπάρχει μια αδυναμία να προωθηθεί η αγροτική πίστη. Αυτή οφείλεται στις προτεραιότητες που είχε θέσει τότε ο τραπεζικός τομέας. Συγκεκριμένα, η Ε.Τ.Ε. προσανατολίζεται στην επένδυση έργων. Το πρόβλημα παραμένει έως ότου θα αρχίσουν να εμφανίζονται οι συνεταιρισμοί ενισχύοντας την ιδέα διαχωρισμού της

⁴ Αρώνη Τσίχλη Αικ., *Το σταφιδικό Ζήτημα και Οι Κοινωνικοί Αγώνες*, Παπαζήση, σελ. 376, Αθήνα 1999

αγροτικής πίστης από τις δραστηριότητες της Ε.Τ.Ε. και η δημιουργία της Αγροτικής Τράπεζας.⁵

Την περίοδο του Μεσοπολέμου διαπιστώνουμε, ότι δεν καταφέρνει ο αγροτικός πληθυσμός να αναπτύξει ένα κίνημα που να θέτει τομές στο αγροτικό μοντέλο παραγωγής. Υπάρχουν γεγονότα που εκτυλίσσονται στον αγροτικό χώρο και διαμορφώνουν τις κοινωνικές σχέσεις, όπως για παράδειγμα το ζήτημα των κολίγων ή τα γεγονότα στο Κιλελέρ, αλλά δεν πρέπει να ξεχνάμε να τα τοποθετούμε στο πλαίσιο του κοινωνικού σχηματισμού εκείνης της περιόδου και εκτός των μυθολογιών που περιβάλλουν πολλές φορές τις αγροτικές κινητοποιήσεις. Ένα κεφάλαιο ξεχωριστό για έρευνα το οποίο θα εξεταστεί παρακάτω αποτελεί η διαμαρτυρία των σταφιδοπαραγωγών στη Μεσσηνία την 15ετία 1925-1940, η οποία σημάδεψε την ιστορία του αγροτικού κινήματος. Η κλιμάκωση των κινητοποιήσεων από το 1928 και έπειτα αναδεικνύει την κοινωνική όψη του σταφιδικού ζητήματος, αφού η θέση της σταφίδας συνεχίζει να επηρεάζει τις τοπικές κοινωνίες. Μάλιστα, παρά τη μεταρρυθμιστική πολιτική του κράτους με σκοπό την εκτόνωση του προβλήματος, η κοινωνική πίεση κορυφώνεται με τα γεγονότα του 1935.

Με βάσει τα ανωτέρω, θα εξεταστεί η εμφάνιση των συνεταιρισμών και οι ταυτότητες που διαμορφώνουν αυτοί στον αγροτικό χώρο. Άλλωστε, ο σταφιδοπαραγωγός αποτελεί μέλος ενός συνεταιρισμού, συνεισφέρει στην οικονομική του λειτουργία και έχει λόγο. Επιπλέον έχει πρόσβαση σε υλικά, τα οποία θα βελτιώσουν και θα προστατέψουν την παραγωγή της σταφίδας. Στην Μεσσηνία υπάρχει μια ομάδα ανθρώπων που μεταλαμπαδεύουν τις συνεταιριστικές τους ιδέες, όπως ο Χρ. Τερζάκης και ο γεωπόνος Ι. Καραμάνος. Μάλιστα, ο Χρ. Τερζάκης θα αποτελέσει έναν από τους πρωτεργάτες της δημιουργίας της Κεντρικής Αγροτικής Τράπεζας. Μια μορφή ομοσπονδίας συνεταιρισμών, με ιδιαίτερα οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά. Οικονομικά, επειδή συζητάμε για μια περίοδο, όπου τα φαινόμενα τοκογλυφίας αποτελούν καθημερινότητα για τον παραγωγό και αυτός εξάλλου είναι και ένας λόγος για τον οποίο συγκροτούνται οι συνεταιρισμοί. Κοινωνικά, γιατί όπως θα φανεί οι συνεταιρισμοί θα αποτελέσουν τις μορφές οργάνωσης συλλαλητηρίων και γενικότερα της έκφρασης των αγροτικών συμφερόντων.

⁵ Καλαφάτης Θ., *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, τόμος Α', σ. 109-112, Αθήνα 1990

Μάλιστα, αξίζει να αναφερθεί ότι την πενταετία αυτή οι συνεταιρισμοί δεν θα έχουν ενιαία στάση για όλα τα ζητήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δημιουργία του Αυτόνομου Σταφιδικού Οργανισμού, ο οποίος θα καλύψει το κενό που αφήνει πίσω της η «Ενιαία». Μέχρι τη ίδρυση του ΑΣΟ με σχετικό νόμο, θα χωριστούν σε δύο στρατόπεδα οι συνεταιρισμοί. Με τον Χρ. Τερζάκη και άλλους συνεταιριστές να υποστηρίζουν τη δημιουργία του ΑΣΟ και μια άλλη κατηγορία συνεταιριστών να στρέφεται ενάντια στην πολιτική του κράτους και τη δημιουργία του οργανισμού. Η αντιπαράθεση αυτή θα εκφραστεί μέσα από σταφιδικά συνέδρια που θα γίνουν στην Μεσσηνία που θα συμβάλλουν με τη σειρά τους στον πολλαπλασιασμό των σωματείων.

Αποτελεί, επομένως, ερώτημα ποιος ήταν ο βαθμός ενσωμάτωσης των παραγωγών της Μεσσηνίας στους συνεταιρισμούς. Παράλληλα εξετάζοντας τις νοοτροπίες και τις πρακτικές που ανέπτυξε ο αγροτικός πληθυσμός θα απαντηθεί το ερώτημα σε τι βαθμό αυτές επηρεάστηκαν από τους μηχανισμούς διαμεσολάβησης, έχοντας ως δεδομένο και τη λειτουργία των κοινοτήτων.

Την ίδια περίοδο εμφανίζεται το Αγροτικό κόμμα, το οποίο θα αποκτήσει κοινωνικά δίκτυα, ενδεχομένως και πιο ισχυρά απ' ό,τι το ΚΚΕ, κάτι που διαφαίνεται και στα εκλογικά αποτελέσματα. Χαρακτηριστική μορφή του Αγροτικού Κόμματος αναδύεται ο Λούλης Τσικλητήρας, ο οποίος θα εκλεγεί και βουλευτής Μεσσηνίας το 1932 και που έχει μεγάλη επιρροή στην επαρχία της Πυλίας, όπου και θα πρωταγωνιστήσει με τη δημιουργία πολιτικών οργανώσεων στην περιοχή.

Για την απάντηση των ερωτημάτων που τέθηκαν παραπάνω χρησιμοποιήθηκαν πρωτογενείς πηγές και τεκμήρια, όπως το αταξινόμητο αρχείο του Χρ. Τερζάκη καθώς και ο τοπικός τύπος της εποχής και η σχετική εκδοτική παραγωγή.

Εισαγωγή

Η σταφίδα αποτέλεσε, ίσως, το κατεξοχήν βασικό εξαγωγικό προϊόν κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και απασχόλησε αρκετά το κράτος, κατά την περίοδο που έμεινε γνωστή, ως «περίοδος της σταφιδικής κρίσης». Το προϊόν διακρίνεται για τις εντατικές του εργασίες, που ξεκινούν την περίοδο του φθινοπώρου με το «ξελάκωμα», το οποίο συμπίπτει με την περίοδο λίπανσης των σταφιδαμπέλων. Η δε λίπανση γίνεται με ζωικά και χημικά λιπάσματα. Τον Ιανουάριο και για περίπου ένα μήνα θα ακολουθήσει η διαδικασία του κλαδέματος και του σκανίματος. Οι εργασίες αυτές συνοδεύονται από την προστασία των αμπελιών από διάφορες ασθένειες. Κυριότερες ασθένειες είναι ο περονόσπορος και το ωίδιον και καταπολεμούνται αποτελεσματικά με το ράντισμαθειϊκού χαλκού. Άλλη σοβαρή ασθένεια αποτελεί η αποπληξία, η οποία προσβάλλει τα αμπέλια και προκαλεί την βαθμιαία ξήρανση τους. Ωστόσο, εκτός από τις μυκητολογικές ασθένειες τα αμπέλια μπορούν να καταστραφούν και από τις καιρικές συνθήκες, όπως ο παγετός και το χαλάζι. Τελευταία πράξη του κύκλου εργασιών είναι ο «τρυγητός» και η «αποξήρανση». Ο τρυγητός και η συγκομιδή γίνεται τον Αύγουστο. Αρχικά προετοιμάζεται το αλώνι, το οποίο και το απαλλάσσουν από τα ξερά φύλλα, έτσι ώστε να τοποθετηθεί σε μεγάλα πανιά το σταφύλι. Αυτό θα μείνει για περίπου μια βδομάδα, μέχρι να ξεραθεί. Στο τέλος θα μαζευτεί ο καρπός και θα καθαριστεί περνώντας από ένα ειδικό εργαλείο που λέγεται «μάκινα».

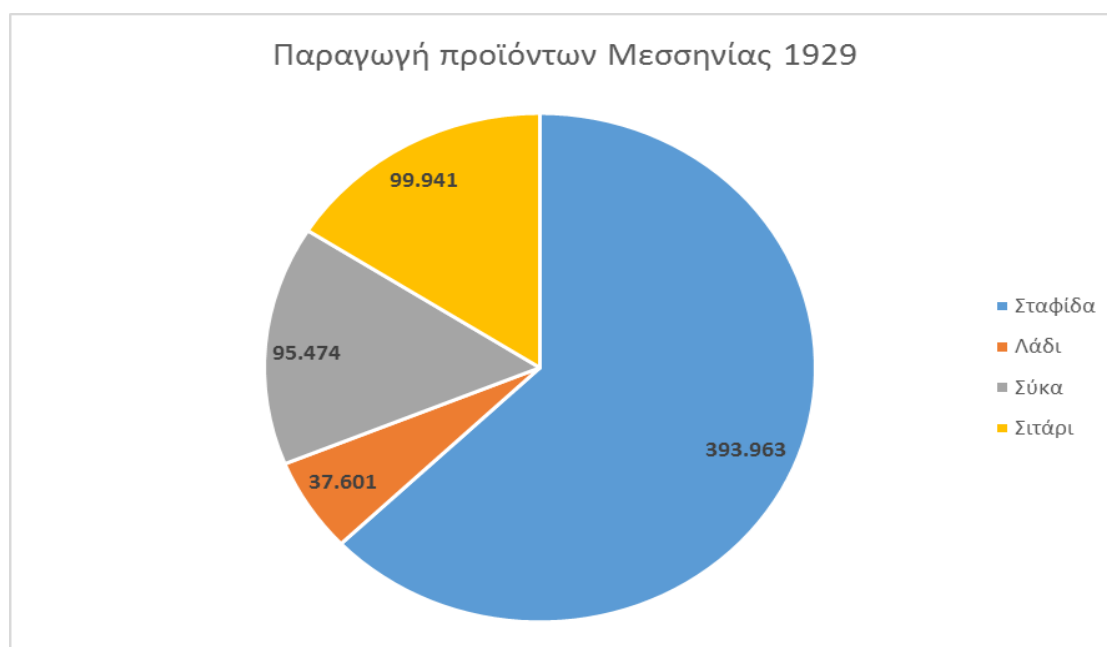
Από προφορικές μαρτυρίες διασώζεται η διαδικασία του κύκλου των εργασιών. Στα παραδείγματα που ακολουθούν αποτυπώνονται οι εργασιακές σχέσεις, ο ρόλος που είχε κάθε μέλος της οικογένειας. «Ο τρύγος της σταφίδας αρχινάει από του Σωτήρος και έπειτα. Στον τρύγο καλούνε προπάντων γυναίκες και τις πλερώνουν με το μεροδούλι. Πιο πολύ πάνε τ' ανύπαντρα κορίτσα και τα λεφτά που θα πάρουνε τα ψωνίζουνε πανί ή νέμα για τα προικιά τους», περιγράφει η Ελένη Κοκώνη⁶ από την Κορώνη, προσθέτοντας πως στην εργασία συμμετέχουν και μεγάλες γυναίκες και σπανίως παιδιά. Κατά τη διάρκεια μάλιστα του Αυγούστου οι παραγωγοί μένουν σε μικρά ξύλινα ή

⁶ Πλεμμένος Ιωάννης (επιμ.), Λαογραφικά Σύμμεικτα της Κορώνης Μεσσηνίας, Ακαδημία Αθηνών, σελ. 90-93

πλίθινα σπιτάκια, τα οποία είναι κτισμένα μέσα στα κτήματα, περιμένοντας να ολοκληρωθούν οι εργασίες και με την αγωνία μήπως δεν πάει καλά η σοδειά. Οι εργασίες, επίσης, κατά τη διάρκεια του χρόνου υπάκουαν σε κάποιους κανόνες. Έτσι στα χωριά της Ηλείας ήταν διαδεδομένο κατά τον Φεβρουάριο, την ημέρα της γιορτής του Αγίου Τρύφωνα οι παραγωγοί να αποφεύγουν να κάνουν εργασίες στα αμπέλια γιατί θα μπορούσε κάποιος να αυτοτραυματιστεί.⁷

Στα χωριά της Μεσσηνίας, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι αγροτικές εργασίες αφορούσαν, εκτός από τη σταφίδα, την ελιά, τα σύκα και δευτερευόντως τα σιτηρά και την κτηνοτροφία.

Πίνακας 1: Παραγωγή προϊόντων Μεσσηνίας 1929

Ειδικότερα στην ετήσια γεωργική απογραφή του 1929⁸ φαίνεται ανάγλυφα το πόσο υπερτερεί η παραγωγή της κορινθιακής σταφίδας. Μια εικόνα που είναι οδηγός για όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Η παραγωγή κορινθιακής σταφίδας στην Πελοπόννησο εκείνη τη χρονιά ήταν 113.025.500 χιλιογρ. Επίσης η επαρχία της Πυλίας είχε τη

⁷ Πλεμμένος Ιωάννης (επιμ.), Λαογραφικά Σύμμεικτα της Κορώνης Μεσσηνίας, Ακαδημία Αθηνών, σελ. 30, Αθήνα 2011

⁸ Γεωργική και Κτηνοτροφική απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Πελοπόννησος, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Αθήνα 1934

μεγαλύτερη παραγωγή σταφίδας στον νομό με 12.027.900 χιλιογρ. Δεύτερο σε σειρά προϊόν με τη μεγαλύτερη παραγωγή είναι τα σύκα, τα οποία ως επί το πλείστον παράγονται στην περιοχή. Όμως στην περιοχή διαδραμάτιζαν ουσιαστικό ρόλο και άλλα προϊόντα.

Ο παραγωγός είχε χαρακτηριστικά μικροπαραγωγού και μπορεί να μην χρειαζόταν την καταβολή εργατικών ημερομισθίων, καθώς ολοκλήρωνε τις εργασίες μόνος του ή με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του, ωστόσο τα καλλιεργητικά έξοδα του αφαιρούσαν το τελικό ποσό, ενώ το υπόλοιπο συνήθως το προσεταιριζόνταν οι πιστωτές του, που μπορεί να ήταν από τον έμπορο του χωριού, τον παντοπώλη, τον τεχνίτη ή τον φαρμακοποιό. Έτσι εκτός από την καλλιέργεια της σταφίδας οι μικροί αυτοί παραγωγοί ενδεχομένως καλλιεργούσαν και άλλα προϊόντα όπως οπωροκηπευτικά, δημητριακά, προϊόντα κτηνοτροφίας τα οποία όμως αρκούσαν μόνο για εσωτερική κατανάλωση, οπότε η σταφίδα αποτελούσε το κατεξοχήν μέσο βιοπορισμού. Στους αμπελώνες επίσης εκτός από τα μέλη της οικογένειάς του μπορούσε να δουλεύει ο «σέμπρος», δηλαδή ο εργάτης που είχε αναλάβει να καλλιεργήσει το κτήμα ενός άλλου ιδιοκτήτη με τον οποίον θα μοιράζονταν την παραγωγή.

Οι μεγάλες ιδιοκτησίες εκείνη την περίοδο ήταν ελάχιστες, καθώς τα περισσότερα τσιφλίκια περάσαν μετά την τουρκοκρατία στην ιδιοκτησία των κατοίκων των χωριών είτε με αγορά από τους τούρκους ή με τη μορφή δωρεάς. Έτσι η αγροτική ιδιοκτησία ήταν διανεμημένη σε όλες τις οικογένειες, ενώ ο αριθμός των ακτημόνων ήταν ελάχιστος. Για μια ορεινή οικογένεια η οποία ζούσε στην ορεινή Μεσσηνία και είχε κατά μέσο όρο 31 στρέμματα στην κατοχή της εκ των οποίων μόλις τα 2,3 ήταν σταφιδάμπελοι και τα υπόλοιπα ελιές και αγροί.⁹

Το προϊόν της σταφίδας θα αρχίσει να καλλιεργείται τα μετεπαναστατικά χρόνια σε αρκετές περιοχές της βόρειο-δυτικής Πελοποννήσου, συνδέοντας τη μοίρα του με τις τοπικές οικονομίες. Θα δημιουργηθεί, επομένως, ένα οικονομικό κύκλωμα το οποίο αποτελούσαν οι παραγωγοί, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν μικροπαραγωγοί, οι «ενδιάμεσοι», παντοπώληδες - σταφιδοκτηματίες που παρείχαν πιστώσεις, με τοκογλυφικούς όρους και η τάξη των εμπόρων. Η επέκταση της καλλιέργειας θα τροφοδοτηθεί από την υψηλή πρόσοδο που πρόσφερε σε αντίθεση με το σιτάρι που

⁹ Αϊβαλιωτάκης Ν., *Ο κάμπος της Μεσσηνίας*, Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος, σελ. 92-93, Αθήνα 1942

καλλιεργούνταν μέχρι εκείνη την περίοδο, αλλά και τη μεγάλη ζήτηση στο εξωτερικό. Μάλιστα μετά την μείωση της παραγωγής τη διετία 1853-1855, λόγω ενός μύκητα που έπληξε την αμπελοφυτεία της Ελλάδας, θα ακολουθήσει ο διπλασιασμός της που οδήγησε σε κρίση υπερπαραγωγής το 1877. Έτσι, σε πολλές περιοχές παγιώνεται η μονοκαλλιέργεια της σταφίδας, ενώ την ίδια περίοδο συντελείται ακόμα μια αλλαγή η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871 συμβάλλει στην μετατροπή των μικροκαλλιεργητών σε μικροϊδιοκτήτες. Οι παραγωγοί επομένως θα βρεθούν μπροστά σε ένα αδιέξοδο, να επιβιώσουν, δηλαδή, σε συνθήκες απόλυτης εξάρτησης από τα έσοδα που παρείχε το προϊόν.¹⁰ Όμως η φυλλοξήρα που έπληξε τα γαλλικά αμπέλια άλλαξε αίφνης τα δεδομένα, με την γαλλική αγορά να προσανατολίζεται προς την ελληνική σταφίδα.

Το ενδιαφέρον των Γάλλων για την ελληνική σταφίδα οφειλόταν και στο γεγονός πως αποτελούσε φθηνότερη ύλη από την οποία θα μπορούσαν να παράγουν σταφιδίτη οίνο. Έτσι μέσα στην επόμενη δεκαετία η παραγωγή αυξήθηκε κατά 70%. Η μέθη που προκάλεσε αυτή η περίοδος σταματά, όταν ξαφνικά οι γαλλικές αγορές κλείνουν τις πύλες τους, με την γαλλική κυβέρνηση να επιβάλλει υψηλούς δασμούς. Η ανισορροπία ανάμεσα στην προσφορά και στη ζήτηση, οδήγησε σε πτώση των τιμών.

Αν το εμπορικό δίκτυο επέλεγε αντί για γρήγορο κέρδος να επενδύσει σε αποθήκες αποθήκευσης προϊόντος και δημιουργούσε τις κατάλληλες υποδομές, ενδεχομένως θα είχε αποτραπεί η άνοδος των τιμών.¹¹ Έτσι, η διαχείριση του απούλητου προϊόντος θα αποτελέσει και το μεγαλύτερο βραχνά για το ελληνικό κράτος.

Οι συνέπειες των προβλημάτων και των αδιεξόδων του σταφιδικού μοντέλου προκάλεσαν διαμαρτυρίες των παραγωγών, με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά την διάρκεια τους και τον συγκρουσιακό τους χαρακτήρα. Έτσι, αυτές οι διαμαρτυρίες εκδηλώνονται είτε με τη μορφή οργανωμένης αντίδρασης, μέσω κτηματικών συλλόγων, ή με τη μορφή ένοπλων εξεγέρσεων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η βίαιη εξέγερση στον Πύργο σε δύο περιπτώσεις το διάστημα 1895-1896 και το 1903.¹² Μάλιστα η εκδήλωση των διαμαρτυριών έγινε αντικείμενο μελέτης τόσο της παλιότερης, όσο και της νεότερης

¹⁰ Χουμεριανός Μ. *Αγροτική κρίση και διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο*, στο νεοελληνική κοινωνία ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις, Κριτική, σελ.87-90, Αθήνα 1993

¹¹ Πετμεζάς Σ., *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, σελ. 39, Αθήνα 2012

¹² Χουμεριανός Μ., *Αγροτική κρίση και διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο*, στο νεοελληνική κοινωνία ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις, Κριτική σελ. 91-92, Αθήνα 1993

έρευνας. Έτσι, η αδυναμία οργανωμένης πάλης, ως στοιχείο των εκδηλώσεων διαμαρτυρίας, ο αυθορμητισμός τους και η απουσία ανάδειξης μιας ηγεσίας από τα σπλάχνα των αγροτικών στρωμάτων, ερμηνεύεται από παλαιότερους ερευνητές ως ένα είδος συντηρητισμού των αγροτών. Ο συντηρητισμός αυτός έγκειται και στο γεγονός, ότι τα στρώματα αυτά σε αρκετές περιπτώσεις ταυτίζονται με τα συμφέροντα των εμπόρων. Την ερμηνευτική αντίληψη του συντηρητισμού των αγροτών την συναντάμε στην ανάλυση των παραδοσιακών μαρξιστών, όπως του Γιάννη Κορδάτου, ο οποίος βλέπει μια κλίση των αγροτών προς την ατομική ιδιοκτησία.¹³ Στο ίδιο μήκος κύματος άλλοι ερευνητές υπογραμμίζουν τον επαναστατικό χαρακτήρα πίσω από τις εξεγέρσεις, καθώς αυτές στρέφονται κατευθείαν εναντίον του κράτους. Μάλιστα, ο εξεγερσιακός χαρακτήρας των αγροτών εξηγείται, σύμφωνα με τον Κ. Βεργόπουλο, από το γεγονός ότι στην περίπτωση των αγροτικών εξεγέρσεων δεν μεσολαβεί η δευτερεύουσα αντίθεση, δηλαδή η αντίθεση εργατών – εργοδότη. Οπότε στην περίπτωση των αγροτών η αντίθεση εκδηλώνεται κατευθείαν εναντίον του κράτους.¹⁴

Αντίστοιχες μεταπτώσεις με αυτές που έχει η πορεία της σταφίδας καταγράφονται και στην περίπτωση των αμπελιών. Μάλιστα καταλογίζονταν ανεπάρκεια της κρατικής πολιτικής, αλλά και απουσία επιστημονικής φροντίδας.¹⁵ Άλλωστε, στα εμπόδια της οινοπαραγωγής πρέπει να συνυπολογιστεί η προστασία που απολάμβαναν τόσο ο ζύθος όσο και η σταφίδα. Την περίοδο κατά την οποία επλήγησαν από την φυλλοξήρα τα γαλλικά αμπέλια αυξήθηκε η ζήτηση των οίνων. Αυτή η ευημερία, όμως, κράτησε λίγο και όταν αντικαταστάθηκαν τα Γαλλικά αμπέλια, τότε η ζήτηση έπεσε κατακόρυφα.

Τα επόμενα χρόνια η κρίση των οίνων συνεχίστηκε με τους παραγωγούς να προσπαθούν να περιορίσουν τις επιπτώσεις του παρακρατήματος, που συνέφερε ως μέτρο περισσότερο τη σταφίδα. Η οινική κρίση βρέθηκε μάλιστα στο επίκεντρο της κεντρικής πολιτικής σκηνής είτε λόγω της διεξαγωγής συλλαλητηρίων, όπως στη Λευκάδα και την Πάτρα, είτε λόγω των συνεδριάσεων στη Βουλή. Έτσι στις 24 Νοεμβρίου του 1908 οι αμπελοκτηματίες κλήθηκαν στη Βουλή να εξηγήσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η παραγωγή και συστάθηκε κοινοβουλευτική επιτροπή

¹³ Κορδάτος Γ., *Ιστορία του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Μπουκουμάνης, σελ.276, Αθήνα 1973

¹⁴ Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, σελ. 379-380, Αθήνα 1975

¹⁵ Σίδερης Α., *Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξαν εκατονταετία (1833-1933)*, Κ.Σ. Παπαδόγιαννη, σελ.95, Αθήνα 1934

για τη εξέταση του ζητήματος. «Η Επιτροπή, και περ αναγνωρίζουσα ότι η οινική κρίσις οφείλετο εις παγκόσμιον υπερπαραγωγήν, όμως εθεώρησεν αναμφισβήτητον ότι οφείλεται και εις τον ανταγωνισμόν της οινοποιουμένης σταφίδος και εις την μείωσιν της εσωτερικής και εξωτερικής καταναλώσεως ένεκα νοθειών του οίνου και ανταγωνισμού του ζύθου και των εξωτερικών οίνων». Εν τέλει, ψηφίσθηκε αργοπορημένα ο νόμος ΓΦΛΦ' του 1910 που όριζε ότι θα έπρεπε να καταργηθεί ο έγγειος όρος, με εξαίρεση τις επαρχίες εκείνες που ζητούν να διατηρηθεί για να πριμοδοτηθούν τα τοπικά ειδικά «Ταμεία Άμυνα της Οινοπαραγωγής».¹⁶

1. Παρεμβατική πολιτική του κράτους έως το 1925

Το κράτος προέβη στη λήψη νομοθετικών παρεμβάσεων όπου πρώτη απόπειρα αποτέλεσε η θεσμοθέτηση του παρακρατήματος, με τους νόμους ΒΤΘ' του 1895 και των ΒΤΣ' και ΒΥΚΕ του 1896. Τα πρώτα τέσσερα χρόνια η διαχείριση του παρακρατήματος έγινε από το κράτος και υπήρξε ατυχής. Παρά τις προσδοκίες οι τιμές παρέμειναν χαμηλές και η ζήτηση του προϊόντος στα ίδια επίπεδα. Επιπρόσθετα, η υποθηκευμένη σταφίδα αποτέλεσε πρώτη ύλη για τις οινοβιομηχανίες, οι οποίες βέβαια εκείνη την περίοδο δεν ήταν αρκετά ανεπτυγμένες για να απορροφήσουν το παρακράτημα. Δίπλα σε αυτή την εικόνα έρχεται να προστεθεί εκείνη της εισοδηματικής κρίσης, που σοβούσε στις τάξεις των μικροπαραγωγών, οι οποίοι απασχολούνταν σε εποχιακές εργασίες για να καταφέρουν να ανταπεξέλθουν οικονομικά. Άλλωστε η απουσία ενός πιστωτικού συστήματος το οποίο θα αποτελούσε βραχίονα για την τοπική οικονομία και στήριγμα για τους παραγωγούς συνέθετε την παραπάνω εικόνα. Εκτός από την καλλιέργεια της σταφίδας οι μικροί αυτοί παραγωγοί ενδεχομένως καλλιεργούσαν και άλλα προϊόντα (οπωροκηπευτικά, δημητριακά, προϊόντα κτηνοτροφίας), τα οποία όμως αρκούσαν μόνο για εσωτερική κατανάλωση, οπότε η σταφίδα αποτελούσε το κατεξοχήν μέσο βιοπορισμού.

Το δύσκολο γρίφο κλήθηκε να τον λύσει η Σταφιδική Τράπεζα το 1899. Προτεραιότητά της ήταν η χορήγηση χαμηλότοκων δανείων στους καλλιεργητές, ενώ ανέλαβε την αποθήκευση του παρακρατήματος σε δικές της αποθήκες. Άλλωστε,

¹⁶

Ό.π.

σύμφωνα με τον νόμο περί Γενικών Αποθηκών, δινόταν η δυνατότητα στην τράπεζα να ιδρύει αποθήκες, δίνοντας τους το προνόμιο να εκδίδουν ενεχυρόγραφα. Το αποθηκευμένο προϊόν θα χρησιμοποιούνταν ως ενέχυρο ώστε να παρέχονται δάνεια στους καλλιεργητές. Με αυτόν τον τρόπο, ο παραγωγός κατάφερνε να κερδίζει χρόνο και να μην υποκύπτει στις πιέσεις για άμεση πώληση της σταφίδας. Ωστόσο δεν κατάφερε να περιορίσει την εξουσία που είχαν οι ιδιώτες – τοκιστές, οι οποίοι ως καλοί γνώστες της τοπικής αγοράς «επέβαλλαν υψηλά επιτόκια δανεισμού και χρησιμοποιούσαν προς όφελος τους τα ενεχυρόγραφα του καρπού που αποθηκεύονταν στις γενικές αποθήκες της Σταφιδικής».¹⁷

«Η από του 1895 μέχρι του 1899 τετραετία έδωσε πικράν πείραν της διαχειρίσεως του παρακρατήματος υπό του Κράτους δια των ιδίων αυτού οργάνων-οργάνων προ παντός της κομματικής συναλλαγής, στρατολογουμένων προχείρως, άνευ μονιμότητος ουδέ ειδικών προσόντων», ¹⁸ υποστήριζε ο μετέπειτα διοικητής του ΑΣΟ Γ. Σιμωνίδης προσθέτοντας πως στους ίδιους λόγους οφείλεται και η αποτυχία της Σταφιδικής Τράπεζας. Η συμμετοχή πολιτευτών, δημοτικών συμβούλων σε ένα οργανισμό αμιγώς οικονομικό συνετέλεσε οι συνελεύσεις να θυμίζουν περισσότερο σταφιδικά συλλαλητήρια.

Η κρίση στο εσωτερικό της δεν άργησε να έρθει και συσσωρεύτηκαν εκατοντάδες εκατομμύρια χρέη. Τα χρέη αυτά προέκυψαν, όταν το 1903 πιεζόμενη από το κράτος να αγοράσει τα αποθέματα του πλεονάσματος, προς ανακούφιση της αγοράς, αναγκάστηκε να πάρει δάνειο 6,5 εκατ. δρχ. από τρεις τράπεζες: Εθνική, Αθηνών, Ιονικής, εκχωρώντας προς ασφάλεια του δανείου τα δικαιώματα που προκύπταν από τη σύμβαση που είχε υπογράψει με τις οινοποιητικές εταιρείες. Η κίνηση από την μία λειτούργησε επιβαρυντικά για την παραγωγή, από την άλλη απέβη καταλυτική για τον πλουτισμό των οινοποιητικών εταιρειών. Οι παραγωγοί από την άλλη αντέδρασαν συγκροτώντας συλλαλητήρια, στην Ηλεία, τα οποία μάλιστα ήταν μαχητικά. Το αποτέλεσμα ήταν να παραιτηθούν δύο πρωθυπουργοί, Δηλιγιάννης, Θεοτόκης. Τον τελευταίο αντικατέστησε ο Ράλλης.

¹⁷ Πετμεζάς Σ., *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτική οικονομίας του μεσοπολέμου*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σελ. 48, Αθήνα 2012

¹⁸ Σιμωνίδης Β., *Ο Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός και αι εργασίαι του κατά το πρώτον έτος 1925-1926*, σελ.3, Αθήνα 1927

Αξίζει να σημειωθεί πως το ενδιαφέρον των οινοποιητικών εταιρειών για την εκμετάλλευση του παρακρατήματος άρχισε να φαίνεται από τις προσπάθειες που έκαναν να επιβληθούν στην αγορά τόσο του παρακρατημένου, όσο και του πλεονάζοντος προϊόντος, θεωρώντας πως είναι μια επικερδής επιχείρηση. Σε αυτό βοήθησε και η καταστατική απόφαση να μεταβάλλεται το ποσοστό του παρακρατήματος, ανάλογα με την παραγωγή. Ο «μαύρος» χρυσός θα βρεθεί έτσι στην διελκυστίνδα μεταξύ των βιομηχάνων. Πρωταγωνιστικό ρόλο θα διαδραματίσει η Εταιρεία Οινοποιήσεως και Γεωργικής Βιομηχανίας, με βασικό παίκτη την Τράπεζα Αθηνών. Ενδεικτικά τη σταφιδική χρήση 1903/1904 η εν λόγω εταιρεία αγόρασε το 53% του παρακρατημένου προϊόντος, ενώ η εταιρεία «Χαρίλαος και Σία» το 27%. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι ο γενικός διευθυντής της Τράπεζας Αθηνών Ιωάννης Πεσμαζόγλου θα προσπαθήσει αρχής γενομένης τότε να παίξει αποφασιστικό ρόλο στα γεγονότα.

1.1. Η ίδρυση της “Ενιαίας”

Η Σταφιδική Τράπεζα πολύ πριν τη λήξη της εικοσαετούς συμβάσεως της εταιρείας, έφερε στο παθητικό της δεκάδες εκατομμύρια, ενώ στο ενεργητικό της επισφαλείς απαιτήσεις. Η αντικατάσταση της από την «Προνομιούχο Εταιρεία προς προστασίαν της παραγωγής και της εμπορίας της Σταφίδος», το 1905 είχε τη σφραγίδα του Πεσμαζόγλου και σκοπό να αναλάβει τη διαχείριση του προϊόντος και να εξισορροπήσει την προσφορά με την ζήτηση. Το παράδειγμα της Ενιαίας θα αποτελέσει άλλωστε το οργανωτικό παράδειγμα για την άσκηση παρεμβατικής πολιτικής για τον έλεγχο στις τιμές και τον όγκο των αγροτικών προϊόντων. Μέσα στις αρμοδιότητες της ήταν να διαπραγματεύεται την τύχη του παρακρατήματος, να εισπράττει φόρο σε είδος, το ασφάλιστρο 7 δρχ. ανά χιλιόλιτρο, αλλά και να παρέχει βραχυπρόθεσμα καλλιεργητικά δάνεια.

Το δε παρακρατούμενο προϊόν κατέληγε σε οινοπνευματοποιητικές εταιρείες, σε αντίθεση με την τήρηση του καταστατικού που προέβλεπε βιομηχανίες ιδιοκτησίας της «Ενιαίας». Ό,τι δεν κατορθώθηκε επί Σταφιδικής Τράπεζας επετεύχθη τότε, με το προϊόν να καταλήγει σε πολύ χαμηλές τιμές στις βιομηχανίες. Πίσω όμως από τον τελικό στόχο του ελέγχου της παραγωγής κρυβόταν η Τράπεζα Αθηνών, η οποία ηγήθηκε ενός βιομηχανικού ομίλου, στην οποία συμμετείχε η γαλλική Banque d'Union

Parisienne και η βρετανική Erlanger & Cie. Όλοι αυτοί ήταν μέτοχοι μαζί με το δημόσιο της «Ενιαίας». Μάλιστα τον Αύγουστο του 1906 θα ιδρυθεί η Ελληνική Εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων(ΕΕΟΟ), θυγατρική της Ενιαίας και της Τράπεζας Αθηνών, εξασφαλίζοντας 80.000 χιλιόλιτρα σταφίδας στη τιμή των 30 δρχ. Ιδιαίτερα χαμηλή τιμή, αν αναλογιστεί κανείς ότι πριν από τρία χρόνια η αγορά του παρακρατήματος γινόταν με 60 δρχ.

Για να κάνει πιο σφιχτό αυτό το κύκλωμα και να σταθεροποιήσει τη ζήτηση πρώτης ύλης, η Τράπεζα Αθηνών προχώρησε σε μια ακόμα κίνηση. Υποχρέωσε όσους βιομηχάνους ανήκαν στο καρτέλ να συγχωνευθούν στην Ανώνυμο Οινοπνευματοποιητική Εταιρεία Πειραιώς (ΑΟΕΠ). Έτσι, η τελευταία εξασφάλιζε στην πρώτη οινόπνευμα 23 βαθμών για την παραγωγή οίνου προς εξαγωγή, καθιστώντας αδύνατο τον ανταγωνισμό της ΕΕΟΟ από άλλη εταιρεία, επειδή απαγορεύονταν διά νόμου η εισαγωγή οινοπνεύματος περιεκτικότητας άνω των 18 βαθμών¹⁹.

1.2. Ο Ευρωπαϊκός πόλεμος και οι επιπτώσεις στα αγροτικά προϊόντα

Θα μεσολαβήσει ο Ευρωπαϊκός πόλεμος, όπου ανεστάλησαν πολλά από τα μέτρα, με αποτέλεσμα να οξυνθεί η σταφιδική κρίση. Η ζήτηση παρέμενε μεν στα χρόνια αυτά μεγάλη, ωστόσο ο αποκλεισμός σταμάτησε κάθε σταφιδική κίνηση στο εξωτερικό. Η τιμή της εξαγόμενης σταφίδας αυξήθηκε και έφθασαν τα έσοδα της από το παρακράτημα να εκτοξευτούν την περίοδο 1920-1924 από 30 δρχ στις 400-600 δρχ. Θα ήταν επομένως εκ των ων ουκ άνευ οι νομισματικές συνθήκες να αναπροσαρμόσουν τις φορολογικές υποχρεώσεις της σταφίδας. Παράλληλα κατά τη δύσκολη περίοδο του πολέμου και της πείνας αποτέλεσε την κατεξοχήν τροφή για φαγητό, ελλείπει άλλων αγαθών. Το υπόλοιπο καταναλώθηκε από τη βιομηχανία, παρά τις δυσκολίες που αντιμετώπισε εκείνη, όπως του αποκλεισμού της αγοράς της Μακεδονίας για μεγάλο διάστημα, των ακριβών μεταφορών και της ακριβής καύσιμης ύλης.

Μετά τον πόλεμο το προϊόν της σταφίδας. Η έλλειψη φυτοφαρμάκων, εργατικών χεριών, αλλά και η εκρίζωση των αμπελιών οδήγησε σε μείωση του

¹⁹ Πετμεζάς Σ., *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, σελ. 70, Αθήνα 2012

προϊόντος.²⁰ Όπως παρατηρεί ο Μ. Μαζάουερ «από τα μέσα του 19ου αιώνα η Ελλάδα χαρακτηριζόταν από χρόνιο εμπορικό έλλειμμα: ενώ εξαρτιόταν από τις εισαγωγές δημητριακών, καυσίμων(κυρίως άνθρακα) και κάθε λογής βιομηχανικών ειδών, εξήγε αγροτικά προϊόντα που δεν ήταν πρώτης ανάγκης ή μεταλλεύματα». Και παρατηρεί πως ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος για τη σταφίδα είχε καταστροφικές συνέπειες καθώς οι εξαγωγές της μειώθηκαν αισθητά και δεν επανήλθαν στα προπολεμικά επίπεδα. Το κενό αυτό ήρθε να καλύψει ο καπνός²¹.

Η περίοδος που ακολουθεί βρίσκει τη χώρα διαιρεμένη σε δύο στρατόπεδα, με την επαναστατική κυβέρνηση υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο να έχει εγκατασταθεί το 1917 στη Θεσσαλονίκη και τον βασιλιά Κωνσταντίνο τελικά να εγκαταλείπει την Ελλάδα. Η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης θα εγκαινιάσει την ίδρυση του Υπουργείου «Γεωργίας και Δημόσιων κτημάτων». Στο εν λόγω υπουργείο θα υπαχθούν πρώτον, η γεωργία και οι συναφείς κλάδοι δηλαδή η γεωργική διοίκηση, η γεωργική εκπαίδευση, η αγροφυλακή οι γεωργικοί συνεταιρισμοί, δεύτερον, τα δάση και τρίτον τα δημόσια κτήματα. Ειδικότερα σε ότι αφορά την γεωργική διοίκηση οργανώθηκε σε κάθε περιφέρεια γραφείο Νομογεωπόνου, όπου στα γραφεία αυτά υπηρετούσαν γεωπόνοι απόφοιτοι γεωργικών σχολών, οι οποίοι είχαν ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών, ενώ συνεπικουρούμενο σε αυτή την προσπάθεια ήταν το πλέγμα επιθεωρητών και εποπτών του έργου τους.

Παράλληλα, κεφαλαιώδες ζήτημα προς επίλυση εκείνη την περίοδο αποτελούσε το αγροτικό. Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης ήδη είχε ψηφίσει νομοθετικά διατάγματα, δίνοντας ελπίδα στους αγρότες της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας, όπου εστιαζόταν το πρόβλημα της μεγάλης ιδιοκτησίας. Ο πρώτος σχετικώς νόμος που ψηφίστηκε εκείνη την περίοδο ήταν ο Ν.1072, ο οποίος θα λάβει αρκετές τροποποιήσεις τα επόμενα χρόνια, με σκοπό να άρει τις δυσκολίες ώστε να παρθεί μια απόφαση απαλλοτριώσεως ενός κτήματος. Είναι ενδεικτικό άλλωστε ότι η αιτιολογική έκθεση του νόμου 2052 επισημαίνει πως η εξέταση από το Υπουργικό Συμβούλιο χρονοτριβούσε την διαδικασία των αποφάσεων, εξαιτίας του όγκου των υποθέσεων. Οπότε πρότεινε την

²⁰ Κυριακός Γ., *Η σταφίς και ο πόλεμος, Ανατύπωσης εκ της Γεωργικής Ελλάδος*, σελ.7-9, Αθήνα 1919

²¹ Mazower M., *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του μεσοπολέμου, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης*, σελ. 86-87, Αθήνα 2009

αποκεντροποίηση της διοίκησης. Η μεταρρύθμιση θα ανασταλεί λόγω της ήττας στις εκλογές των φιλελευθέρων το 1920.

Την ίδια περίοδο αρχίζει και κερδίζει έδαφος στο εμπόριο του προϊόντος η παραγωγή της Καλιφόρνιας και της Αυστραλίας, ενώ παράλληλα αναπτύσσεται από εφημερίδες, εμπορικούς φορείς, αλλά και βουλευτές μια ρητορική σε σχέση με την κακή ποιότητα σταφίδας που παράγεται και στην ανάγκη βελτίωσης της. Έτσι σε ανυπόγραφο άρθρο της εφημερίδας *Σημαία* επισημαίνεται, πως κίνδυνο για την παραγωγή της σταφίδας αποτελούν οι Έλληνες παραγωγοί, οι οποίοι δεν καταλαβαίνουν ότι πρέπει να παρασκευάζουν σταφίδα εκλεκτή σε ποιότητα, όπως οι παραγωγοί της Καλιφόρνιας. Μάλιστα το άρθρο αναφέρεται σε αναγνώστη της εφημερίδας ο οποίος διηγείται ότι οι σταφιδοκτηματίες της Αμερικής έχουν επινοήσει διάφορους τρόπους για να συκοφαντήσουν την ελληνική παραγωγή, όπως τις διαφημίσεις, αλλά και την προβολή ταινιών στον κινηματογράφο όπου παρουσιάζουν του Έλληνες παραγωγούς να αλλοιώνουν τα σταφιδόπανα με κόπρανα. Το άρθρο καταλήγει προτρέποντας τους παραγωγούς να αφυπνιστούν.²²

Αυτό το ζήτημα θα συνδεθεί με ένα άλλο, εξίσου σημαντικό, εκείνο του μέτρου της παρακρατήσεως, που θεσπίστηκε ως μέτρο για την ελάττωση της προσφοράς και την αύξηση της ζήτησης που θα οδηγούσε με τη σειρά του στην καθιέρωση καλύτερων τιμών για η σταφίδα. Το συγκεκριμένο μέτρο θα μπει στο στόχαστρο αρκετών φορέων, οι οποίοι έθεταν το ερώτημα κατά πόσο αυτό το μέτρο χρειάζεται να ισχύει τη στιγμή που στο πεδίο της αγοράς έχει εμφανιστεί ένα ικανός ανταγωνιστής, δηλαδή η Καλιφόρνια.

1.3. Η ίδρυση των γεωργικών συνεταιρισμών

Σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ευρώπη το ζήτημα του συνεταιρισμού στην Ελλάδα είχε μείνει πολύ πίσω. Το άνοιξαν γεωπόνοι με γνώσεις στο εξωτερικό, οι οποίοι έχοντας στις βαλίτσες τους γνώσεις που κατέκτησαν σε χώρες με ανεπτυγμένες τις συνεταιριστικές ιδέες ήρθαν να τις μεταλαμπαδεύσουν στην Ελλάδα.

²² *Σημαία*, 1/6/1923, σελ. 1

Σημείο σταθμός στην συνεταιριστική ιδέα αποτελεί το γεωργικό συνέδριο στο Ναύπλιο το 1901, στο οποίο ετέθη η ιδέα ιδρύσεως συνεταιρισμών. Η τοκογλυφία άλλωστε ήταν ένα από τα κυριότερα προβλήματα, που απασχολούσαν την ύπαιθρο. Η απουσία παροχής χαμηλότοκων δανείων από την Εθνική Τράπεζα ήταν και η αιτία που ένας αγρότης για να καταφέρει να αντιμετωπίσει τις λειτουργικές ανάγκες της παραγωγής έπεφτε θύμα της εκμετάλλευσης του τοκογλύφου. Το κλίμα θα αρχίσει να αλλάζει όταν θα αρχίσουν να ιδρύονται οι συνεταιρισμοί. «Εξάλλου ο πολιτικός δεσμός των πολιτικών προς τους αγρότες μέχρι των τελευταίων χρόνων ήτο έμμεσος και συχνά άμεσος, ήτοι δεσμός δια μέσου των κομματαρχών, οίτινες ήσαν συνήθως ή μεγάλοι κτηματίαι μη αισθανόμενοι τας ανάγκας του μικρού αγρότου ή επαγγελματίαι των χωρίων έχοντας αντίθετα συμφέροντα, καθ' ό τοκισταί ή διαφοροτρόπως εκμεταλλευταί των αγροτών».²³

Επομένως η διάδοση των συνεταιρισμών οφείλεται ως ένα μεγάλο βαθμό στην απαλλαγή των αγροτών από την τοκογλυφία, ιδίως στις περιοχές που η ιδιοκτησία ήταν μικρή. Οι συνεταιρισμοί μπορούσαν να εξασφαλίζουν άμεσα χρηματοδότηση από τις τράπεζες και αυτές με τη σειρά τους να δανείζουν τους αγρότες απαλλάσσοντας τους από τον βραχνά των τοκογλύφων. Ένας άλλος λόγος ήταν η φορολογική απαλλαγή καθώς και διάφορες ενισχύσεις.²⁴

Πίνακας 2: Χρονολογίες ίδρυσης των συνεταιρισμών

Ιδρυθέντες συνεταιρισμοί	Έτος ιδρύσεως	Ιδρυθέντες συνεταιρισμοί	Έτος ιδρύσεως
4	1924	4	1915
11	1925	11	1916
3	1926	10	1917
1	1927	5	1918
12	1928	8	1919
6	1929	6	1920

²³ Σίδερισ Α., Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετίαν (1833-1933), Κ.Σ. Παπαδόγιαννη, σελ.121, Αθήνα 1934

²⁴ Τζωρτζάκης Θ., *Οι συνεταιρισμοί εις την Ελλάδα*, σελ. 209, χ.ε., Πάτρα 1932

3	1930	2	1921
2	1932	6	1922
6	1935	3	1923
1	1936		

Έως το 1909 η Μεσσηνία μετρά 10 γεωργικούς συνδέσμους με 100 μέλη τουλάχιστον, ενώ διοργανώθηκαν πέντε τοπικά συνέδρια με σημαντικότερο το Παμεσσηνιακό Συνέδριο, που συγκροτήθηκε τον Μάιο του 1912, στο οποίο ζητήθηκε η ψήφιση νόμου για τους συνεταιρισμούς, δύο χρόνια δηλαδή πριν τη ψήφιση του Ν. 602/1914, που θωράκιζε θεσμικά τους συνεταιρισμούς. Ενδεικτικό παράδειγμα των κινήσεων εκείνης της περιόδου αποτελεί κατά τον Χρ.Τερζάκη, διευθυντή της Κεντρικής Αγροτικής Τράπεζα Καλαμάτας, ο γεωργικός Σύνδεσμος στο Λιόπεσι, ο οποίος είχε ιδρυθεί στα πρότυπα του Ιταλικού συστήματος από των Γεωπόνο Μαργέτη. Ένας από τους από τους πολλούς γεωπόνους που είχαν έρθει από την Ιταλία για να μεταλαμπαδεύσουν τις γνώσεις τους. Άλλα τρανταχτά παραδείγματα είναι ο Καραμάνος, ο Κομήνης, ο Αμβράσογλου, ο Ζιώγας, ο Δεμέστιχας και ο Μαλούχος. Θεωρούσε πως οι συνεταιρισμοί σε πολλές περιοχές της Μεσσηνίας αποτέλεσαν το όχημα να χτυπηθεί η κερδοσκοπία.

Αναφερόμενος μάλιστα στην κοινότητα των Αρφαρών επισημαίνει την πρόοδο την οποία σημείωνε ο συνεταιρισμός, «τον Αύγουστον εγίνετο πανδαιμόνιον εκεί, οι διδάσκαλοι, παπάδες, ο γιατρός του χωριού, όλοι στο πόδι ως τα μεσάνυχτα παρακολουθούντες της εργασίες, το καθάρισμα της σταφίδας κ.λ.π. και βοηθούσαν και εκείνοι με τα φτιάρια, άλλοι γεμίζοντες τους σάκκους και τα κιβώτια και άλλοι ζυγίζοντες, τραγουδώντας όλοι με τη σειρά τους, άνδρες κορίτσια, παιδιά, που δούλευαν, όταν έπαυε η λειτουργία των δύο μεγάλων σταφιδομηχανών, των οποίων ο θόρυβος και τα τραγούδια, διαλαλούσαν την πρόοδο που φέρνει ο Συνεργατισμός».²⁵

1.4. Η κατάρρευση της “Ενιαίας” και οι αντιδράσεις των σταφιδοπαραγωγών

²⁵ Τζωρτζάκης Θ., *Οι συνεταιρισμοί εις την Ελλάδα*, σελ. 63-64, Πάτρα 1932

Η κακοδιαχείριση εις βάρος της σταφιδοπαραγωγής δεν άργησε να φανεί με την διοίκηση να σπαταλά την περιουσία της εταιρείας για ιδιοτελείς σκοπούς, ενώ η εξεταστική επιτροπή της Βουλής για την κατάσταση στο εσωτερικό της εταιρείας, ανέφερε πως τόσο τα κεφάλαια της, όσο και το δάνειο που έλαβε για να δοθούν αποζημιώσεις στους παραγωγούς που εντάχθηκαν στο νόμο της εκριζώσεως, δαπανήθηκαν με σκοπό τη διάσωση της πτωχευμένης Τράπεζας Αθηνών. Είναι ενδεικτικό ότι το δάνειο των 12 εκατ. που παραχωρήθηκε από την Τράπεζα Αθηνών, δόθηκε με εγγύηση την είσπραξη του επτάδραχμου. Η διάθεση, το πρώτο χρόνο, μόνο ενός εκατ. προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων, με το Γ' Σταφιδικό Συνέδριο του Μαρτίου του 1922 να ζητάει την διάλυση της σύμβασης του κράτους με την εταιρεία.

Τελικώς, λόγω της ιδιομορφίας της διοίκησης της εταιρείας, καθώς απαρτίζονταν από ξένους επενδυτές, αλλά και του κινδύνου να μην μπορεί να βρεθεί αντικαταστάτης της υποχρεώθηκε να υπογράψει νέο δάνειο, παρατείνοντας τη σύμβαση λειτουργία της. Όμως συστάθηκε παράλληλα, μετά την κατακραυγή, μια Εξεταστική Επιτροπή για να διερευνήσει τα πεπραγμένα της εταιρείας. Η έκθεση της επιτροπής αυτής επικεντρώνεται στη συμμετοχή της στην ίδρυση της Εταιρείας Οίνων και Οινοπνευμάτων.

Καταρχήν, χαρακτηρίζει τη σύμβαση λεόντεια καθώς όπως αποδείχτηκε οι εν λόγω εταιρείες δεν συμμετείχαν με δικά τους κεφάλαια στην εταιρεία, αλλά κατείχαν όμως την πλειοψηφία των ιδρυτικών τίτλων, σε αντίθεση με την «Ενιαία» η οποία απέκτησε 30.000 μετοχές με αντίτιμο 100 εκατ. λίτρα σταφίδας αλλά οι μισές από αυτές τέθηκαν υπό αίρεση. Δεύτερον η «Ενιαία» πούλησε στην εταιρεία το σύνολο του παρακρατηθέντος προϊόντος σε πολύ χαμηλές τιμές. Τρίτον, τα χρήματα από το δάνειο εκριζώσεως τοποθετήθηκαν στην Τράπεζα Αθηνών με τόκο μόλις 1%! Με αποτέλεσμα η επιτροπή να υπολογίζει τη ζημιά σε 3.698.324δρχ.²⁶

Τα προβλήματα στην «Ενιαία» θα τροφοδοτήσουν διεργασίες και εντός των συνεταιρισμών Μεσσηνίας με το αίτημα αντικατάστασής της, από μια συνομοσπονδία των παραγωγών να είναι και το κεντρικό θέμα του σταφιδικού συνεδρίου, που διεξήχθη

²⁶ Σίδερης Α., Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετία (1833-1933), Κ.Σ. Παπαδόγιαννη, σελ. 138, Αθήνα 1934

στον Πύργο στις 8 Ιουλίου του 1923, όπου συμμετείχαν ενώσεις παραγωγών, έμποροι, πλην των αντιπροσώπων του εμπορικού επιμελητηρίου Καλαμάτας.

Η συνομοσπονδία των παραγωγών θα οδηγούσε σε βελτίωση της ποιότητας της σταφίδας, εξηγούσε ο Ηλ. Καρατζάς, διευθυντής του συνεταιρισμού ενώσεως Μεσσήνης.²⁷ ενώ θα αναλάμβανε και την επέκταση της επιστημονικής καλλιέργειας. Εκτιμούσε, πως λύση θα είναι η σταθεροποίηση του συναλλάγματος γύρω στις 180 δρχ., ενώ αντιστρατεύοντας το επιχείρημα ότι η ελληνική σταφίδα βρίσκεται σε οξύ ανταγωνισμό με εκείνης της Καλιφόρνιας θεωρούσε ότι η ελληνική έχει πολύ καλύτερη ποιότητα και αποδίδει την πτώση της ζήτησης της στην έλλειψη κατάλληλης διαφήμισης, αλλά και στον περιορισμό των αγορών.

Στον απόηχο του συνεδρίου συμμετέχοντες και μη, δημοσιεύουν τη θέση τους. Ενδεικτική η θέση του προέδρου του εμπορικού επιμελητηρίου Καλαμάτας, Ιωάννη Σταματελάκη, ο οποίος επισημαίνει ότι η σημερινή μορφή κρίσης της σταφίδας δεν έχει ομοιότητες με εκείνης προπολεμικά, δεν είναι κρίση υπερπαραγωγής, διότι όπως εξηγεί όλη η παραγωγή μπορεί να απορροφηθεί, αρκεί το προϊόν να συναγωνισθεί τη σταφίδα Καλιφόρνιας. Συνεχίζει λέγοντας πως το μέτρο της κατάργησης της παρακρατήσεως θα αποβεί σωτήριο για την παραγωγή, σε συνδυασμό με την μείωση των τιμών. Δεύτερον, προτείνει τη συστηματική βελτίωση της ποιότητας, που θα συνεισφέρει στη μείωση των εξόδων της καλλιέργειας.²⁸

Οι αντιδράσεις σε σχέση με τη διαχείριση της σταφίδας διατυπώθηκαν και κατά τη διάρκεια του Γ' Πανελλήνιου Αγροτικού Συνεδρίου τον Μάιο του 1924. Το συνέδριο διατυπώνει τη θέση για άμεση εξαγορά από το κράτος της «Ενιαίας», ενώ αναθέτει σε επιτροπή υπό τον πρώην υπουργό Γεωργίας Αλ. Μυλωνά την κατάρτιση σχεδίου για τη συγκρότηση νέου οργανισμού. Η κυβέρνηση τελικά επιλέγει, προσωρινά, τη διαχείριση να την αναλάβει η Εθνική Τράπεζα. Η σύμβαση που υπογράφηκε είχε διάρκεια ενός έτους.

Η σύμβαση μεταξύ του κράτους και της Εθνικής Τράπεζας προέβλεπε την αγορά για λογαριασμό του δημοσίου μέχρι 31 Ιουλίου του 1924, 10 εκατ. λίτρα σταφίδας προς 3.000-3.200 δρχ, το οποίο θα συγκεντρωνόταν στις αποθήκες της Προνομιούχου Εταιρίας και παραχωρούνταν μέσω δημοπρασίας στις οινοπαραγωγικές εταιρείες. Ενώ

²⁷ Σημεία 18/7/1923, σελ.1

²⁸ Σημεία 20/7/1923, σελ. 1

με άλλη σύμβαση παραχωρούνταν η διαχείριση του παρακρατήματος για ένα έτος στην Εθνική Τράπεζα²⁹.

Τους επόμενους μήνες θα ανοίξει ένας κύκλος συζητήσεων γύρω από το θέμα της σταφιδοπαραγωγής τόσο στο εσωτερικό των συνεταιρισμών όσο και στην κυβέρνηση, με στόχο να δοθεί μια μόνιμη λύση. Από την πλευρά της κυβέρνησης ο πρωθυπουργός Αν. Μιχαλακόπουλος προτείνει τη δημιουργία ενός οικονομικού οργανισμού για τη σταφίδα, αποκλείοντας την δημιουργία ενός οργανισμού που θα τον διαχειρίζονται οι συνεταιρισμοί. Ο λόγος είναι ότι οι συνεταιρισμοί δεν είναι σε θέση να σηκώσουν το βάρος, καθώς δεν έχουν φτάσει στο σημείο να συγκεντρώσουν κάτω από τις τάξεις τους το σύνολο των παραγωγών, αντιθέτως σ' αυτούς παρουσιάζονται φαινόμενα παραβατικότητας.³⁰ Ο Γ. Συμωνίδης μάλιστα υπερθεμάτιζε τη θέση για συνεταιριστική οργάνωση και διαχείριση της σταφιδοπαραγωγής στη βάση την οποία είχε διατυπώσει αρχικά ο υπουργός Οικονομίας τότε Μιχαλακόπουλος το 1914 στην αιτιολογική έκθεση του Νόμου 602 για τους συνεταιρισμούς. «Οι σταφιδοπαραγωγοί θα επιτύχουν καλύτερες τιμές, εάν θέσουν εκποδών το διάμεσον σταφιδεμπόριον δια συνεταιρισμών πωλήσεως της σταφίδος των απ' ευθείας εις τους λιμένας της εξαγωγής, ή βραδύτερον και εις το εξωτερικόν, εάν ο συνεταιρικός οργανισμός των ανδρωθή αρκετά», υποστήριζε ο κ. Μιχαλακόπουλος.³¹

Προπολεμικά το παρακράτημα εξισορροπούσε την παραγωγή που έφτανε τα 240 εκατ. λίτρα³². Αυτοί οι όροι μεταπολεμικά ανετράπησαν, αξίζει βέβαια να αναφερθεί πως εκείνη τη περίοδο ρόλο σε αυτή την ανατροπή παίζει και η διακοπή των συγκοινωνιών και ο περιορισμός των εμπορικών συναλλαγών, ενώ η αύξηση των τιμών έδωσε ώθηση στην παραγωγή σε χώρες με αυξημένες δαπάνες καλλιέργειας. Μάλιστα η κριτική που ασκήθηκε ήταν ότι αφέθηκε στη μοίρα της η σταφίδα και αγνοήθηκε η συστηματική διαφήμιση

Την ίδια περίοδο η νομισματική αστάθεια δημιουργούσε την εξής πραγματικότητα, τόσο οι έμποροι, όσο και καταναλωτές όταν έβλεπαν άνοδο των τιμών

²⁹ Σίδερης Α., Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξασαν εκατονταετίαν (1833-1933), Κ.Σ. Παπαδόγιαννη, σελ. 228, Αθήνα 1934

³⁰ Εμπρός 2/8/1924, σελ. 4

³¹ Συμωνίδης Β., Ο Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός και αι εργασίαι του κατά το πρώτον έτος 1925-1926, σελ. 33, Αθήνα 1927

³² Ό.π.

πωλούσαν αγνοώντας πόσα σελίνια έβαζαν στην τσέπη τους, ενώ οι αγοραστές από την άλλη αγόραζαν σε μικρές ποσότητες, με αποτέλεσμα η νομισματική αστάθεια να προσανατολίζει τους αγοραστές προς ξένες αγορές.

Μέσα σε αυτό το κλίμα στις αρχές του 1925 θα ανοίξει η συζήτηση για την μεταβίβαση της διαχείρισης της σταφίδας στον Αυτόνομο Σταφιδικό Οργανισμό. Στο επίκεντρο θα βρεθεί το σχέδιο του Μυλωνά με τους συνεταιρισμούς στην Μεσσηνία να διαιρούνται σε δύο στρατόπεδα υποστήριξης και μη του συγκεκριμένου σχεδίου, ενώ ταυτόχρονα θα επανέλθει το αίτημα για κατάργηση του παρακρατήματος και μείωση των φόρων που επιβαρύνουν τη σταφίδα.

Καθοριστικό συνέδριο για τη στάση των συνεταιρισμών εκείνη την περίοδο είναι αυτό που πραγματοποιήθηκε στις 28 Μαΐου στην Καλαμάτα, στο οποίο θα συμμετέχει η Κεντρική Αγροτική Τράπεζα, η Κεντρική Ένωση Μεσσηνίας και η Ένωση Μελιγαλά. Το συνέδριο αυτό έχει ως θέμα την αυτοργάνωση και την αυτοδιοίκηση της παραγωγής. Η διαδικασία του συνεδρίου θα είναι επεισοδιακή με παραγωγούς που δεν ανήκουν σε συνεταιρισμούς να αποχωρούν. Θα εγκριθεί το ψήφισμα στο οποίο θα αποδοκιμάζεται το σχέδιο της κυβέρνησης, το σχέδιο Γαλόπουλου, κρατικού συμβούλου της Ενιαίας και θα στηρίζει το σχέδιο του Α. Μυλωνά. Όσοι αποχώρησαν από το συνέδριο θα συγκροτήσουν το επόμενο διάστημα δύο συνέδρια, στον Μελιγαλά και στον Ασλάναγα, αλλά και συλλαλητήρια στα οποία θα στρέφονται ενάντια στο προωθούμενο από τις ενώσεις σχέδιο, αλλά και εναντίον των συνεταιρισμών.³³

Ένας εκ των σταφιδοπαραγωγών, ο οποίος αποχώρησε από το συνέδριο στην Καλαμάτα ο Κ. Κλιμπάς από τη Γλιάτα υποστήριξε πως ένας λόγος της διαφωνίας του με το σχέδιο του Μυλωνά είναι, ότι πρότεινε πρώτα να γίνεται η εξαγωγή του προϊόντος για να εισπράττονται οι φόροι και στη συνέχεια με τα λεφτά αυτά να αγοράζεται το πλεονάζων προϊόν. Έτσι, θα υπάρχει αθρόα προσφορά προϊόντος με αποτέλεσμα την πτώση των τιμών. Παράλληλα, ασκούσε κριτική στους συνεταιρισμούς για τον λόγο ότι

³³ Εν τω μεταξύ την 21η Ιουνίου συγκαλείται συνέδριο στον Ασλάναγα, με θέμα την διαχείριση της σταφιδικής κρίσης. Οι ομιλητές συγκλίνουν στην μείωση των φόρων της σταφίδας και στην κατάργηση του παρακρατήματος. Προτείνουν καλύτερη επεξεργασία της σταφίδας και διαφήμισης της στις αγορές. Μάλιστα ένας ομιλητής παραλληλίζει την κατάσταση την οποία διέρχεται το προϊόν με εκείνη της Καλιφόρνιας. Το συνέδριο επίσης εξετάζει τις προτάσεις Κλιμπά και Τσίτουρα(συνέδριο Μελιγαλά).Το σχέδιο Μυλωνά θα βρει αντίθετη την επιτροπή κατοίκων Ασλάναγα, με αποτέλεσμα να συγκληθεί νέο συλλαλητήριο. Ζητά την κατάργηση του φόρου των 600 δρχ που επιβαρύνει τη σταφίδα για φέτος και διορίζεται επιτροπή απαρτιζόμενη από τους Πέπαν, Μπιζίμην, Γούλον, Σκουράκη, Καμούζη, Σχοινάν, Γραμμένον, Τζαμαλήν. *Σημαία* 14/7/1925, σελ. 1

δεν έχουν καταφέρει να εκφράσουν τα συμφέροντα των αγροτών και προτείνει να φτιαχτούν σταφιδικοί σύλλογοι που θα ασχολούνται αποκλειστικά με το ζήτημα.³⁴

1.5. Η ίδρυση του ΑΣΟ

Η συζήτηση για τη δημιουργία ενός οργανισμού που δεν θα ήταν κεφαλαιοκρατικός και θα είχε σκοπό να εξασφαλίσει την εξισορρόπηση προσφοράς και ζήτησης, να διοχετεύει στην βιομηχανία τα πλεονάσματα, θα καταλήξει τον Αύγουστο του 1925. Αυτός ο οργανισμός θα λειτουργούσε με τα πρότυπα των συνεταιρισμών σε κεντρική βάση. Άλλωστε ο Αλ. Μυλωνάς στην αιτιολογική του έκθεση αντικρούοντας το σχέδιο Γαλόπουλου υποστήριζε ότι οποιαδήποτε σύσταση εταιρείας ακόμα και με την συγχώνευση των οινοποιητικών εταιρειών θα κατέληγε σε μια επανάληψη της Ενιαίας. Η λύση θα ήταν ένας αυτόνομος οργανισμός, ο οποίος θα έμοιαζε με μια κεντρική ένωση των παραγωγών. Το σχέδιο του θα γίνει αποδεκτό, τελικά, από την κυβέρνηση και με Προεδρικό Διάταγμα θα γίνει νόμος του κράτους στις 10 Αυγούστου.

Η ίδρυση του ΑΣΟ κατέστησε περιττή τη λειτουργία κεντρικής προμηθευτικής οργανώσεως, καθώς τη δουλειά αυτή θα μπορούσε να την υλοποιήσει ο ίδιος. Ανέλαβε έτσι πρώτον το έργο της προμήθειας θειικού χαλκού και θείου, αποτελώντας τον μεσάζοντα ανάμεσα στις εταιρείες εμπορίας ειδών και των ενώσεων συνεταιρισμών. Η συνεισφορά φαίνεται στις καλύτερες τιμές που αγόραζε τα γεωργικά είδη. Το ίδιο ισχύει για τα καλλιεργητικά μέσα. Δεύτερον, έφερε εις πέρας το έργο της αποθήκευσης της σταφίδας. Τα ευεργετήματα αυτής της λειτουργίας οφείλονταν ακόμα στο γεγονός ότι το προϊόν φυλασσόταν αποτελεσματικότερα και μπορούσε να γίνει πιο εύκολα η επεξεργασία του, αλλά και γινόταν εφικτή πλέον η απευθείας πώληση είτε στους εξαγωγείς ή στους εμπορικούς οίκους. Ο ΑΣΟ συγκέντρωνε στις αποθήκες του περίπου 150 εκατ. λίτρα σταφίδας στις πολυάριθμες αποθήκες, τις οποίες νοίκιαζε από την εταιρεία γενικών αποθηκών. Αυτό το σχέδιο απέτρεπε τις περιπτώσεις να πωλιέται το προϊόν αμέσως κάτι που ήταν επιζήμιο για εκείνον, αλλά και για την παραγωγή.

«Απλώς θα αναφέρω μόνον ότι, ο σταφιδικός κόσμος τότε ως μεταβατικήν οργάνωσιν έκαμε τον Σταφιδικόν Οργανισμόν, όπως προπαρασκευάση και προσθήση

³⁴ Σημεία 30/7/1925, σελ. 1

την ολοκλήρωσιν της οργανώσεως της παραγωγής εις Κεντρικόν τοιούτον ζυμωμένον με την οργάνωσιν του παραγωγού στο χωριό. {...} Η συμβολή τους και η τόνωσις του ομαδικού ενδιαφέροντος προς δράσιν εξηρτάτο πάντοτε από το Σταφιδικόν Κέντρον, εφ' όσον τούτο απέβλεπε και εις την συμβολήν του οργανωμένου ομαδικού ενδιαφέροντος των Συνεταιρισμών και τους εδημιούργει συνθήκας εξυπηρετικής δράσεως, τότε έδρων και εκείνοι με φανατισμόν προς πρόοδον και συνέβαλλον ανυπολογίστως εις ην επιτυχίαν», ³⁵ παρατηρούσε ο Τερζάκης και εστιάζοντας στα ευεργετικά αποτελέσματα της συνεταιριστικής δράσης στις επαρχίες της Μεσσηνίας και Καλαμών, υπογραμμίζει ότι, με βάση τα στοιχεία του ΑΣΟ, η εξαγωγή του προϊόντος την επταετία εξαγόταν 5 εκατ. λίτρα σταφίδας με παραγωγή 42 εκατ. Το υπόλοιπο μέρος της παραγωγής τοποθετούνταν σε αποθήκες παρακρατήσεως και προηγούνταν η εξαγωγή του προϊόντος άλλων περιφερειών για να πάρει σειρά.

Η μεγάλη προσφορά είχε ως αποτέλεσμα την πτώση των τιμών. Μάλιστα συνέβαινε να ήταν μετρημένοι στα δάχτυλα οι εξαγωγείς, να καθορίζουν τις τιμές ενώ, θυμάται ο Τερζάκης μια χρονιά να έχουν συγκεντρωθεί έξω από την ένωση συνεταιρισμών κάρα μες σταφίδα και οι εξαγωγείς να τους λένε πω μόνο ένας ήταν ο αγοραστής. Οπότε καταλαβαίνει κανείς ότι η τιμή που καθοριζόταν ήταν της αρεσκείας του. Μπροστά σε αυτή την πραγματικότητα και για να μπορούν να απολαμβάνουν καλύτερης τιμής του προϊόντος τους οι συνεταιρισμοί αποφάσισαν το εξής: «να ενοικιασθούν αποθήκαι εις τας κοινότητας και να εναποθηκεύεται ο σταφιδόκαρπος και ακόμη η προσφορά να γίνεται ρυθμικά μέσω της Ενώσεως των τη αποφάσει ενός εκάστου των Συνεταιρισμών, ή δι' ειδικής επιτροπής, προς διευκόλυνσιν δε των παραγωγών να δίδεται προκαταβολή υπό της Ενώσεως έναντι του εναποθηκευόμενου ποσού».

Η ίδρυση του ΑΣΟ θα αντιμετωπιστεί επιφυλακτικά από τον τύπο της Μεσσηνίας με τη *Σημαία* να τον παραλληλίζει με την Προνομιούχο. Μάλιστα πρεζοφλούσε με κεντρικό της άρθρο την αποτυχία της επειδή βασίζεται στην εφαρμογή μέτρων βλαβερών για την παραγωγή, όπως το παρακράτημα και οι επιβαρυντικοί φόροι και ότι η σταφιδική κρίση θα οξυνθεί.³⁶

³⁵ Τερζάκης Χ., *Πρόοδος και Πολιτισμός στο χωριό*, σελ. 75, χ.ε., Αθήνα 1937

³⁶ *Σημαία* 20/11/1925, σελ. 1

Η ίδρυση του οργανισμού, όμως γίνεται την περίοδο που συνεχίζει να υπάρχει κρίση στα αγροτικά προϊόντα όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και στην Ευρώπη. Οι χώρες που παρήγαν προϊόντα υψηλού κόστους παραγωγής, όπως η σταφίδα είχαν να αντιμετωπίσουν υπερατλάντιους ανταγωνιστές. Στην Ελλάδα, όλη τη δεκαετία του '20 θα γίνονται συστάσεις για βελτίωση του προϊόντος της σταφίδας, όμως θα υπάρχει και μια μερίδα ανθρώπων, η οποία μιλά ανοιχτά για αντικατάσταση της παραγωγής. Άλλωστε ο νόμος των εκριζώσεων έφερε πενιχρά αποτελέσματα. Από την άλλη, το κόστος αναπροσανατολισμού των γεωργικών εκτάσεων ήταν αρκετά υψηλό. Επομένως τέθηκε ανοιχτά το διακύβευμα βελτίωσης του προϊόντος σε ανταγωνιστική κατεύθυνση. Έτσι «κατά τη δεκαετία του 1920, χωρίς να υπονομεύσει τη θέση των ιδιωτών τοκιστών και εμπόρων, η ΕΤΕ κατέλαβε κυρίαρχη θέση στη χρηματοδότηση των βασικών εξαγωγικών προϊόντων (καπνού, σταφίδας).³⁷

Μάλιστα πριν τη ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας στην Μεσσηνία τα δάνεια που χορηγούνταν στους αγρότες ήταν ελάχιστα και αντιπροσώπευαν μικρά ποσά. Τα δάνεια αυτά χορηγούνταν είτε σε είδος, είτε σε χρήματα όταν οι ανάγκες είχαν να κάνουν με ασθένειες κ.λ.π. Η πρώτη κατηγορία χορηγούνταν από τους παντοπώληδες, ενώ η δεύτερη από τους μεγαλοκτηματίες. Στην περίπτωση του σέμπρου που είδαμε και παραπάνω χορηγούνταν εκτός από το απαραίτητο ζωικό κεφάλαιο και τα έξοδα συντήρησης. Οι σέμπροι δεν θα πλήρωναν τόκο, σε αντίθεση όμως με τους άλλους αγρότες οι οποίοι όχι μόνο δανείζονταν από τους παντοπώληδες με υψηλό τόκο, αλλά ήταν αναγκασμένοι να αγοράζουν τα προϊόντα συντηρήσεως τους από τον ίδιο.

«Πιο πολύ τότε την επληρώσανε οι εργάτες αυτοί που ζούσανε από τα χέρια τους. Το μεροδούλι χάθηκε από τη γης κι όποιος ήθελε το 'βρισκε και το αγόραζε με 35 και 40 φράγκα»³⁸.

2. Ο ρόλος των συνεταιρισμών στο αγροτικό κίνημα της Μεσσηνίας την περίοδο του Μεσοπολέμου

³⁷ Πετμεζάς Σ, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, σελ. 208-210, Αθήνα 2012

³⁸ Κανελλόπουλος Δ., *Οι τρεις εξουσίες*, Καπόπουλος, σελ. 30, Αθήνα 1990

Ένας από τους πρωτεργάτες της συνεταιριστικής ιδέας στη Μεσσηνία ήταν ο Χρ.Τερζάκης ο οποίος υπήρξε διευθυντής σε έναν από τους πρώτους συνεταιρισμούς στην περιοχή την εταιρεία εξευγενισμένων φυτών, αλλά και στο εργοστάσιο συκοκαυφέ. Μέσα από αυτή τη δραστηριότητα προσπάθησε να γαλουχήσει στους παραγωγούς την ιδέα του συνεταιρισμού. Όμως το σημαντικότερο έργο του ήταν η ίδρυση της Κεντρικής Αγροτικής Τράπεζας, στην οποία ενώθηκαν 30 συνεταιρισμοί. Ο ίδιος εστίαζε στην ανάγκη να δημιουργηθεί αγροτική πίστη μεταξύ των αγροτών δια μέσω του συνεταιρισμού σε αντίστιξη με την λειτουργία των μεικτών συνεταιρισμών που ήταν συχνό φαινόμενο. Έτσι ακτινογραφώντας τη σύνθεση αυτών των συνεταιρισμών επισημαίνει ότι υπάρχουν κατά 4/6 μικροϊδιοκτήτες και υπόλοιποι μεγαλοϊδιοκτήτες., κατά τον ίδιο τόσο οι μεγαλοϊδιοκτήτες, όσο και οι μέσοι ιδιοκτήτες δεν προάγουν τον συνεργατισμό, ενώ οι μεσάζοντες αποτελούν τον κυριότερο εχθρό του.

Οι γιατροί και οι δικηγόροι είναι δύο κατηγορίες μελών μεικτών συνεταιρισμών, οι οποίοι δεν καταφέρνουν να εξασκήσουν τις υποχρεώσεις τους για το λόγο ότι υποκύπτουν σε εγωιστικής φύσεως πρακτικές σε αντίθεση με τους δασκάλους οι οποίοι με τη διαρκή εξάσκηση τους πνεύματος τους, αλλά και των γνώσεων επάνω στην αγροτική ζωή τα καταφέρνουν καλύτερα. Στις περιφέρειες της Πελοποννήσου ιδρύθηκαν ως επί το πλείστο μεικτοί συνεταιρισμοί. «Ο δανεισμός εκεί κατέστη υποχρεωτικός και πολλάκις τον προέβαλλον εις απειλήν διαταράξεως της δημοσίας τάξεως προς επέμβασιν του Κράτους δια μεγαλύτερον δανεισμόν. Υπάρχουν περιφέρειαι ππυ δια δανείων λαμβάνουν την αξίαν όλης της ηρτημένης εσοδείας των , της οποίας δεν έγινε ακόμη η συγκομιδή και είναι εκτεθειμένη εις ασθενείας και θεομηνίας».

«Η κεντρική αυτή Συνεταιρική Οργάνωσις, πρέπει να γίνη ο ρυθμιστής του προϊόντος όστις θα εξασφαλίση δικαίαν τιμήν δια την παραγωγήν και κατανάλωσιν, αναλόγως των δημιουργουμένων συνθηκών, θα έχει την ευχέρειαν ναν επικοινωνήση και συνθηκολογήση με'τα των συναγωνιστών του προϊόντος εις τας αγοράς της καταναλώσεως, και να επιβοηθήση την δημιουργίαν συνεταιρικών βιομηχανικών εγκαταστάσεων δα βιομηχανοποιήσιν του είδους.»³⁹, παρατηρούσε.

³⁹

Τερζάκης Χ., *Αγροτική συνεταιρική οργάνωσις*, τόμος Α', Σημαία, σελ. 32-33, χ.τ. 1928

2.1. Το παράδειγμα της Κεντρικής Αγροτικής Τράπεζας

Η συνομοσπονδία αγροτικών συνεταιρισμών με την επωνυμία Κεντρική Αγροτική Τράπεζα με έδρα την Καλαμάτα ιδρύθηκε το 1917. Σύμφωνα με τους σκοπούς της, προτεραιότητα είναι να προάγει τα οικονομικά συμφέροντα των συνεταιριστών και να αναπτύξει «το πνεύμα της αποταμιεύσεως».⁴⁰ Ταυτόχρονα είχε τη δυνατότητα να παρέχει δάνεια στους αγρότες, έχοντας εξασφαλίσει πιστώσεις από την Εθνική Τράπεζα ή άλλες. Παράλληλα, προχώρησε στην έκδοση ενός εντύπου με την ονομασία «Αγροτική». Το έργο της «να αποκαθάρη τους Συνεταιρισμούς από τους εισχωρήσαντας εχθρούς και ατυχώς δεν είναι ολίγοι εις τους Συνεταιρισμούς αυτής, με όλην την αυστηρότητα έχουν εισδύσει περί τους δέκα, και κατά τους υπολογισμούς (σ.σ. της Αγροτικής) τα 2/3 των όλων Συνεταιρισμών δεν είναι απηλαγμένοι των εχθρών και των παρασίτων τούτων»⁴¹. Άλλωστε, καταστατική αρχή της ένωσης ήταν να αποκλείονται συνεταιρισμοί στους οποίους συμμετέχουν δήμαρχοι, ή βουλευτές ή έμποροι. Μέσα στα καθήκοντα τους ήταν να λειτουργούν αλληλέγγυα προς την ένωση να σέβονται τις αποφάσεις της, καθώς και να την ενημερώνουν για την οικονομική τους υπόσταση.

Οι συνεταιρισμοί αντιπροσωπεύονται στην ένωση από αντιπρόσωπο τους, έχοντας τη δυνατότητα να τον αναπληρώνει άλλο μέλος. Δικαίωμα συμμετοχής έχουν όσοι αποδεδειγμένα κατοικούν στην περιφέρεια, ενώ η αντικατάστασή τους γίνεται εφόσον έχει ενημερωθεί η ένωση τρεις μέρες νωρίτερα. Τα όργανα της ένωσης είναι ο διοικητικό συμβούλιο, το εποπτικό συμβούλιο, η Γενική Συνέλευση, ο Γενικός Διευθυντής, το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο, ο προιστάμενος του Λογιστηρίου, ο Ταμίας και οι διοριζόμενοι υπάλληλοι και πληρεξούσιοι. Μέσα στις αρμοδιότητες της ένωσης ήταν η χορήγηση φαρμάκων για τα αμπέλια, αλλά και η παράδοση και παραλαβή στις Γενικές Αποθήκες του εξαγορασμένου από τον Α.Σ.Ο. σταφιδόκαρπου.

Η ίδρυση των συνεταιρισμών έλαβε ιδιαίτερη ένταση κατά τα έτη 1925-1928, όταν δημιουργήθηκαν 27 συνεταιρισμοί. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι η ανάπτυξη της συνεταιριστικής συνειδήσεως έτσι όπως την αντιλαμβανόταν ο Τερζάκης ήταν σχετικά

⁴⁰ Ό.π.

⁴¹ Πρακτικά Γενικής Συνέλευσης, σελ 85-99, αρχείο Χρ. Τερζάκη

μικρή. Το αποτέλεσμα ήταν αρκετοί παραγωγοί να αδιαφορούν για αυτή και η υπόθεση των συνεταιρισμών να αφορά μόνο όσους ήθελαν να τους διοικούν.⁴²

Παράλληλα, την τριετία 1925-1928 ήταν και περίοδος που αναπτύχθηκε μια αντιπαράθεση μεταξύ των συνεταιρισμών, με αφορμή την ίδρυση του Α.Σ.Ο., με δημόσιες αντιπαραθέσεις των διευθυντών των συνεταιρισμών και διοργάνωση συνεδρίων που λειτουργούσαν υποστηρικτικά για την μία ή την άλλη άποψη.

Έτσι, σε συνέδριο τον Σεπτέμβριο του 1926 στο Ζευγολατιό, η πλειοψηφία των ομιλητών στρέφεται κατά του Τερζάκη και εναντίον του ΑΣΟ και δηλώνει την απόγνωση του σταφιδικού πληθυσμού από την παρατεινόμενη κρίση.⁴³

Στο ίδιο μήκος κύματος θα κινηθεί και το συνέδριο στον Ασλάναγα. Χαρακτηρίζει εμπαιγμό τις νέες ανακοινώσεις του ΑΣΟ για εξαγορά των πλεονασμάτων αντί των 2.400δρχ και ζητά επίσης να αναλάβει την οργάνωση της σταφίδας το κράτος⁴⁴. Εν τω μεταξύ με επιστολή τους οι επιτροπές σταφιδικών συνεδρίων ισχυρίζονται ότι ο ΑΣΟ από την εξαγωγική εισφορά το παρακράτημα και από την πώληση του πλεονάσματος της παραγωγής Μεσσηνίας καρπώνει έσοδα 138 εκ. των οποίων αφαιρούνται τα έξοδα των αποθηκών και καλεί το σταφιδικό κόσμο σε επαγρύπνηση, άλλωστε καλεί τον οργανισμό να δημοσιεύσει τον ισολογισμό.

Τέλος στις 10 Οκτωβρίου πραγματοποιείται σταφιδικό συνέδριο στη Μεσσήνη παμψηφεί αποφάινεται δηλώνει την απόγνωση του, καταγγέλλει τον ΑΣΟ, θεωρεί υπεύθυνους της σταφιδικής κρίσης τους διευθυντές των συνεταιρισμών, θεωρεί ότι το σταφιδικό μπορεί να λυθεί απευθείας μεταξύ παραγωγών και βιομηχανίας. Ο Χρ. Τερζάκης με αφορμή τα συνέδρια κάνει λόγο για εχθρούς του συνεταιρισμού, χωρίς να τους κατονομάζει, οι οποίοι προετοιμάζουν επίθεση στη σταφίδα και στη συνεταιρική διαχείριση της.⁴⁵

Λίγους μήνες αργότερα θα συγκροτηθεί νέο συνέδριο και συγκεκριμένα στις 7 Ιανουαρίου με τη συμμετοχή σωματείων προέδρων κοινοτήτων και αντιπροσώπων σταφιδοπαραγωγών. Το συνέδριο καταλήγει στην σύμπλευση με τις αποφάσεις των συνεδρίων Ασλάναγα-Μεσσήνης-Ζευγολατιού, ζητά την κατάργηση του ΑΣΟ και την

⁴² Αϊβαλιωτάκης Ν., *Ο κάμπος της Μεσσηνίας*, Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος, σελ. 90-91, Αθήνα 1942

⁴³ *Σημαία* 28/9/1926, σελ.1

⁴⁴ *Σημαία* 6/10/1926, σελ.1

⁴⁵ *Αγροτική*, 10/12/1926, σελ.1

αποστολή των αιτημάτων του συνεδρίου στη Βουλή, αποδίδει τη σταφιδική κρίση στη διαχείριση και τις αποφάσεις του σταφιδικού οργανισμού. Εν τω μεταξύ συνεχίζονται οι επιστολές από προέδρους των συνεταιρισμών οι οποίοι κατακεραυνώνουν τους υπαίτιους των κινδύνων που επηρέασαν τη τιμή της σταφίδας.⁴⁶

Μάλιστα, ο Χρήστος Κουβελιώτης, αγροτοσυνδικαλιστής με άρθρο στη *Σημαία* για την κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει οι αγρότες παρεμβαίνει τονίζοντας πως «η σημερινή κυβέρνηση ακολουθούσα την ιδίαν πεπατημένη οδόν, την οποίαν επάτησαν και οι προηγούμενες αυτής κυβερνήσεις, δηλαδή την οδόν της άγριας φορολογικής πολιτικής απεδείχθη μοναδική εις το είδος της τούτο, και άφθαστος εις την επινόησιν διαφόρων φορολογικών συστημάτων, περί πλήρους αφαιμάξεως του ιδρώτος των αγροτών και πτωχών βιοπαλαιστών, την εφαρμογή των οποίων είναι αποφασισμένη να εκτελέσει οπωσδήποτε και καθ' ην στιγμήν μάλιστα οι αγρόται έχουν ανάγκην οικονομικής ενισχύσεως του κράτους μη λαμβάνουσα υπόψιν ουδεμίαν φωνήν διαμαρτυρίας οποθενδήποτε προερχομένην, καταπνίγουσα αυτή ως ήθελεν εκδηλωθή».⁴⁷

Ένα πρώτο συμπέρασμα από τα όσα γράφονται είναι ότι οι εφημερίδες αποκτούν βήμα έκφρασης των αιτημάτων των παραγόντων των συνεταιρισμών, Δηλαδή κατά μια έννοια η συζήτηση στο εσωτερικό των αγροτικών συνεταιρισμών μεταφέρεται στο δημόσιο λόγο που διαμορφώνουν οι εφημερίδες.

Τη συγκεκριμένη περίοδο επιπλέον, παρατηρούμε ότι εκφράζεται ένα αίτημα μέσω των εφημερίδων που είναι η δημιουργία μιας ομοσπονδίας συνεταιρισμών, που θα αμβλύνει τις διαφορές μεταξύ τους και θα βελτιώσει την οικονομική και διοικητική λειτουργία. Μάλιστα, το επιχείρημα που υποστηρίζεται από τους υπέρμαχους της δημιουργία μιας ομοσπονδίας είναι, ότι υπό τη σημερινή τους μορφή οι συνεταιρισμοί καταλήγουν να δρουν εις βάρος του συνεργατισμού, επειδή έχουν εισχωρήσει στοιχεία διαλυτικά για τους συνεταιρισμούς.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο διεξάγονται δύο παράλληλα συνέδρια την Κυριακή στις 22 Απριλίου του 1928 στην Μεσσηνία. Το ένα αφορά τους συνεταιρισμούς των παραγωγών και το άλλο αφορά γεωργικό συνέδριο των κτηματιών, μετά από πρωτοβουλία του Γεωργικού Επιμελητηρίου Καλαμάτας. Το γεωργικό συνέδριο

⁴⁶ *Σημαία*, 10-11/1/1927, σελ.1

⁴⁷ *Σημαία*, 20/3/1927, σελ.1

διεξάγεται στην Οιχαλία και τα θέματα που απασχολούν είναι κοινοτικού ενδιαφέροντος, όπως έργα οδοποιίας. Αναπτύσσονται ακόμα θέματα όπως η γεωργική ασφάλεια. Εκφράζονται ευχαριστίες για την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, καθώς απαλλάσσονται οι αγρότες από κάθε ξένη κηδεμονία. Οι σύνεδροι ζητούν σε περίπτωση που αφαιρεθούν από τον κρατικό προϋπολογισμό τα 400 εκατ. δραχ. της διαφοράς του σταφιδικού κονσόρτσιουμ να χορηγηθούν στους σταφιδοκτηματίες και όχι στους εμπόρους.⁴⁸

Το άλλο συνέδριο της Μεσσηνίας γίνεται με την εκπροσώπηση 237 συνεταιρισμών ⁴⁹. Ο πρόεδρος της Αγροτικής Τράπεζας Πυλόπουλος εξηγεί πως παλιότερα «η σταφίς μας ήτο προϊόν της κερδοσκοπίας και των τοκογλύφων, ο αγρότης μόνον εκαλλιέργει αντί ξερού άρτου και την παρέδιδεν εις τους προστάτας του από το αλώνι και εκείνος με τη σαρρωματίνα στον ώμο και τα λιόπανα και της κόφρες στο βασταγό επέστρεφε στο σπίτι». Υποστηρίζει πως η εποχή αυτή άλλαξε και τώρα ο ταμίας του συνεταιρισμού τα χρήματα τα πηγαίνει μέσα στο σπίτι του συνεταίρου που άλλοτε εκείνος γύριζε τις πόρτες των τοκογλύφων. Οι σύνεδροι συμφωνούν στην πρόταση περί ιδρύσεως ομοσπονδίας των συνεταίρων Μεσσηνίας.

2.2. Η καταστροφή της παραγωγής το 1929

Η επόμενη χρονιά στιγματίζεται από την καταστροφή που προκάλεσε στην παραγωγή ο περονόσπορος. Στα βόρεια τμήματα του νομού στους δήμους: Εύας, Άρεος Ιθώμης και συνολικά στους πρώην δήμους Οιχαλίας Ανδανείας η καταστροφή είναι μεγάλη. Οι αντιδράσεις είναι άμεσες και συγκροτείται συνέδριο με πρωτοβουλία του προέδρου της γεωργικής ενώσεως Ζευγολατιού. Πήραν μέρος ο πρόεδρος του γεωργικού επιμελητηρίου Π. Κωστόπουλος, οι βουλευτές του νομού Κριμπάς, Σ.Κωστόπουλος, Κουμουνδούρος, Κάββουρας. Γίνεται παρουσία 8.000 κόσμου και συμμετέχουν οι εκπρόσωποι όλων των συνεταιριστικών ενώσεων Μεσσηνίας Τερζάκης, Ηλ. Μαράκας (διευθυντής ενώσεως Ζευγολατιού).

⁴⁸ Αγροτική Αυγή Μεσσηνίας έτος 10^ο Απρίλιος Μάιος, Αρ.110-1, σελ:1732, Καλαμάτα 1928

⁴⁹ Σημεία 24/4/1928

Με την έναρξη του συνεδρίου που γίνεται τελικά στην εκκλησία του Ζευγολατιού παίρνει το λόγο ο Μαράκας ο οποίος αναφέρει τα εξής« θ' αντελήφθητε και σεις το μέγεθος της καταστροφής την οποίαν υπέστημεν οι σταφιδοπαραγωγοί. Αι ζημιαί εις τους τέως δήμους Ανδανείας και Οιχαλίας είναι τεράστιαι. Διότι δεν κατεστράφη μόνον η παραγωγή του τρέχοντος έτους εκ 30 εκατομμυρίων λιτρών, αλλά και η μελλοντική παραγωγή. Μετά την καταστροφήν αι πιστώσεις εσταμάτησαν. Οι παραγωγοί δεν δύνανται πλέον να ήσουν. Διατρέχομεν τον κίνδυνον να πεινάσωμεν». Προτείνει ο ΑΣΟ να δώσει ως αποζημίωση ό,τι θα έδινε για την αγορά 30 εκ. σταφιδικών πλεονασμάτων και μάλιστα διευκρινίζει ότι στόχος είναι να πάει στον παραγωγό η διαφορά μεταξύ του ποσού που θα έδινε ο ΑΣΟ για την αγορά των πλεονασμάτων και εκείνου που θα ελάμβανε από την πώληση των πλεονασμάτων στη βιομηχανία. Με την άποψη αυτή θα διαφωνήσει ο Τερζάκης ο οποίος υποστηρίζει ότι δεν θα πρέπει να επωμιστεί το βάρος της αποζημίωσης των παραγωγών ο ΑΣΟ , αλλά το κράτος. Επιχείρημα το οποίο θα οδηγήσει σε προστριβές τον Τερζάκη με τους συγκεντρωμένους παραγωγούς μια μέρα μετά την άφιξη κλιμακίου του υπουργείου Γεωργίας και τον παραλίγο προπηλακισμό του.

Άλλωστε αυτό δείχνει το πόσο νωπή είναι η κόντρα που είχε ξεσπάσει σχετικά με την δημιουργία και τον ρόλο που θα έχει ο ΑΣΟ. Το συνέδριο καταλήγει σε ψήφισμα, το οποίο ζητά την κατανομή βοηθήματος στους παραγωγούς μέχρι της οριστικής εκτιμήσεως της ζημιάς. Τις εκτιμήσεις ζητά να κάνουν εκτιμητικές επιτροπές οι οποίες θα συσταθούν ανά περιφέρεια.⁵⁰

Εξ' αφορμής μάλιστα του συνεδρίου θα ξεκινήσει πάλι μια συζήτηση για την ανάγκη αναβαθμίσεως των γεωργικών και κτηνοτροφικών δομών, που περιλαμβάνει και το κομμάτι της γεωργικής εκπαίδευσης, ωστόσο αίτημα που διατυπώνεται είναι η επίσπευση του νομοσχεδίου για την αγροτική ασφάλιση. Στη Μεσσηνία πηγαίνουν για το ζήτημα ο υπουργός Γεωργίας Κανναβός και, ο Ιωάννης Καραμάνος γενικός διευθυντής του υπουργείου Γεωργίας. ιδρυτικό στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος. Το κλιμάκιο του υπουργείου γίνεται δέκτης διαμαρτυριών των παραγωγών Ο υπουργός σπεύδει να διαβεβαιώσει εκείνους ότι αναγνωρίζει το μέγεθος της καταστροφής και ότι η κυβέρνηση θα πράξει ό,τι είναι δυνατό για να σώσει τους παραγωγούς.

⁵⁰ Σημαία, 24/4/1929, σελ.1

Η αμαξοστοιχία που μετέφερε τον υπουργό θα περάσει από τα χωριά Μελιγαλά, Ζευγολατιό, Βαλύρα, Μπάστα και θα γίνει αποδέκτης διαμαρτυριών των παραγωγών. «Γυναίκες θρηνούσαι πίπτουν εις τας σιδηράς ράβδους και η αμαξοστοιχία σταματά διά ν' αντιληφθή ο κ. Κανναβός την τεράστιαν ζημίαν η οποία εγένετο εις τας σταφιδικές περιφέρειας Μπάστα, Γκλιάτα, Γκορτζόγλι και Μπαλιάγα όπου η καταστροφή είναι 100%». Τελικά μετά από έκτακτο υπουργικό συμβούλιο δόθηκε βοήθημα 300.000 δρχ.⁵¹

Το ποσό τελικά που καθορίσθηκε για την αποζημίωση των παγόπληκτων ήταν 40 εκ. δραχμές. Στο στόχαστρο βρέθηκαν για ακόμα μια φορά οι συνεταιρισμοί με τον Χρ. Τερζάκη να κάνει λόγο για πόλεμο εναντίον τους. Ο ίδιος υποστήριζε πως σε ηθικό επίπεδο ούτε ο στρατός αλλά ούτε και οι υπηρεσίες που έχουν υπαλλήλους περισσότερο μορφωμένους από τους αγρότες μπορούσαν να τους ανταγωνιστούν. Από την άλλη υποστήριζε πως οι τράπεζες το μόνο που στηρίζαν ήταν τα δικά τους συμφέροντα για αυτό το λόγο τέθηκε το πρόβλημα στις συνεταιριστικές οργανώσεις πως θα αντιμετωπίσουν τους παγόπληκτους.

Οι εχθροί του συνεργατισμού φωτογραφίζοντας τους συνεταιρισμούς που δεν συμμετέχουν στις ενώσεις και αντιπροσωπεύουν κεφαλαιοκρατικά συμφέροντα στράφηκαν για ακόμα μια φορά εναντίον των οργανώσεων και του ΑΣΟ. Αντίθετα, θα έπρεπε κατά τον ίδιο να στραφούν προς το κράτος και να διεκδικήσουν τα 25 εκατ, που θα προέκυπταν από τη φορολογία του ΑΣΟ και μέρος της φορολογίας του οινοπνεύματος. Οι αντιδράσεις κατά του ΑΣΟ έφεραν αντίθετα αποτελέσματα και έστρεψαν τις άλλες περιφέρειες εναντίον της Μεσσηνίας σε μια δύσκολη περίοδο για το προϊόν τοπικά.⁵²

Εν τω μεταξύ, έρχεται στην επιφάνεια εξ αφορμής της τελεσίδικης απόφασης η ιστορία με το χρέος της Τράπεζας Αθηνών προς τον ΑΣΟ. Όλα ξεκινούν όταν η Ενιαία σύναψε δάνειο με σκοπό να εξοφλήσει όσους παραγωγούς υπάχθηκαν στη ρύθμιση περί εκριζώσεως της σταφίδας. Η ρύθμιση εκείνη υιοθετήθηκε μεταξύ άλλων για να εξισορροπηθεί η προσφορά και η ζήτηση της σταφίδας. Όταν η τράπεζα Αθηνών ανέλαβε τη διαχείριση της σταφιδοπαραγωγής μετά τη λήξη της σύμβαση της Ενιαίας

⁵¹ Σημαία, 27/4/1929 σελ. 1

⁵² 20^η Απόφαση της Γ.Σ. της Κεντρικής Αγροτικής Τράπεζας, σελ. 2, αρχείο Χρ. Τερζάκη

βρέθηκε στην κατοχή της ένα υπόλοιπο της τάξης των 127.000 λιρών. Το υπόλοιπο αυτό μετά από δίκη στην οποία προσέφυγε το δημόσιο κατέληξε στα χέρια του ΑΣΟ.⁵³

Μέσα σε αυτό το κλίμα ο ΑΣΟ προσπαθεί να λάβει μέτρα τόσο για τους παγόπληκτους όσο και για την τιμή τα σταφίδας, έτσι ώστε να καταφέρει να ανταγωνιστεί η σταφίδα την αμερικάνικη και την αυστραλιανή. Οι πιέσεις που ασκούν οι φτηνές σταφίδες αυτών των δύο χωρών έχουν ως αποτέλεσμα να μειώσουν από 180 εκ. στα 145 την εξαγωγή σταφίδας την προηγούμενη χρονιά με ότι αυτό συνεπάγεται τόσο για τα έσοδα του κράτους, όσο και του ΑΣΟ. Επομένως για τη φετινή χρονιά προσανατολίζεται σε μείωση της τιμής της.

2.3. Ο ρόλος της Συνομοσπονδίας Αγροτών Μεσσηνίας

Πρωτοποριακό ρόλο όπως θα φανεί παρακάτω στις διεκδικήσεις των αποζημιώσεων θα διαδραματίσει η Συνομοσπονδία Αγροτών Μεσσηνίας. Αυτή θα προκύψει όταν εντός Αυγούστου θα λάβει χώρα συνέλευση σωματείων τα οποία εκτιμώντας την ανάγκη κοινής δράσης θα επισπεύσουν την ίδρυση της. Από τα ελάχιστα αρχεία που διασώζονται για τη συνομοσπονδία είναι η παρακάτω προκήρυξη.

Στην προκήρυξη γίνεται λόγος για αδιαφορία από την πλευρά του κράτους η καλλιέργεια της γης γίνεται με εντελώς πρωτόγονα μέσα, χωρίς γεωπόνους, χωρίς μηχανήματα. «Επιπλέον μεγάλες εκτάσεις σκεπάζονται από τα έλη προς βλάβη της παραγωγής και της υγείας μας. Η συγκοινωνία μας είναι αξιοθρήνητη. Η μόρφωσίς μας μηδαμινή. Κρατικά νοσοκομεία δεν υπάρχουν για μας. Η έννοια της ζωής, ο ανθρωπισμός μας, αυτή η ηθική μας υπόσταση έχουν εκλείψει».⁵⁴ Επιπλέον παρατηρεί ότι όσοι οργανισμοί δημιουργηθήκαν όπως ο ΑΣΟ εκμεταλλεύονται τον αγρότη και αδιαφορούν για τη δυστυχία του. «Γιατί είμαστε ανοργάνωτοι και συνεπώς δεν μπορούμε να ενεργήσουμε από κοινού. Μα όμως τώρα τελευταία το καταλάβαμε πολύ καλά αυτό και αρχίσαμε να συσσωματούμεθα».⁵⁵

Τον Σεπτέμβριο συνεχίζουν να βρίσκονται σε απόγνωση οι παραγωγοί οι οποίοι απειλούν με την οργάνωση ένοπλων συλλαλητηρίων, αν δεν αποζημιωθούν. Η

⁵³ *Σημαία*, 19/5/1929, σελ. 1

⁵⁴ *Σημαία*, 4/9/1929, σελ.3

⁵⁵ 'Ο.π.

Συνομοσπονδία σταφιδοαγροτικών ομοσπονδιών Μεσσηνίας συγκροτεί συνεδρίαση «Οι συνελθόντες, {...}κατέληξαν ομοφώνως εις την απόφασιν, όπως αναλάβουν έναν έντονον αγώνα κατά υπευθύνων, συγκροτούντες εν ανάγκη ένοπλα συλλαλητήρια διαμαρτυρίας, αν το βραδύτερον μέχρι της Κυριακής δεν καταβληθώσιν εις τους παγοπλήκτους, αι επιδικασθείσαι εις αυτούς αποζημιώσεις»⁵⁶.

Οι αντιδράσεις είναι γρήγορες καθώς το υποκατάστημα Καλαμάτας της Εθνικής Τράπεζας ανακοινώνει ότι τις επόμενες ημέρες ξεκινά η πληρωμή παγοπλήκτων σε Αγιο Φλώρο, Αρφαρά και Πήδημα, ενώ θα ακολουθήσει η πληρωμή δικαιούχων σε Μεσοποταμία (Αρι), Μπαλιάγα, Μπάστα, Ανεμόμυλο, Αλώνια, Αριοχώρι και το υποκατάστημα Μεσσήνης θα εγκαταστήσει δύο συνεργεία στο Ζευγολατιό . Παράλληλα ο Σύνδεσμος Ενώσεων κάνει γνωστό ότι έχει διαβεβαιώσεις από το υπουργείο Γεωργίας ότι «θα χορηγηθεί εις τους παγετόπληκτους δάνειον χιλίων δραχμών κατά καταστραφέν χιλιόλιτρον και θέλει εξοφληθή εντός μιας τετραετίας με ελάχιστον τόκον ίνα η ζημία αποσβεσθεί εις μίαν τετραετία

Η Συνομοσπονδία Αγροτών Μεσσηνίας από την πλευρά της ζητά τόσο την καταβολή των αποζημιώσεων όσο και την παύση των διώξεων εναντίον των οφειλετών, προκαλώντας την αντίδραση του υπουργού Γεωργίας Κ.Σπυρίδη ο οποίος αναφέρει πως «αι Ενώσεις Συνεταιρισμών ως οικονομικαί και ανεξάρτητοι οργανώσεις είναι αι μόναι υπεύθυνοι διά την καλήν διαχείρισίν των υπ' αυτών χορηγουμένων προς τους συνεταιρισμούς δανείων και διά την εκ μέρους τούτων έγκαιρον επιστροφήν των λαμβανομένων δανείων» και ξεκαθαρίζει πως «πάσαν εναντίαν ενέργειαν, ενέργειαν δημοκοπικήν εξ οιουδήποτε προερχομένην, ενέργειαν τείνουσα και σκοπόν έχουσα να υποθάλη τοιαύτας αδυναμίας καταστρεπτικάς διά τον αγρότην και την εθνικήν παραγωγήν, την αποκρούομεν απολύτως και δεν είναι δυνατόν να την ανεχθώμεν».

Η Συνομοσπονδία απαντώντας στον υπουργό υποστηρίζει πως δεν θέλει να εξυπηρετήσει τον αγρότη με μέσα δημοκοπικά σκοπός, αλλά με αληθινά και επιδιώκει την «εξυγίανσιν των νοσούντων σοβαρώς συνεταιρισμών μας και αυτήν θα επιδιώξωμεν διότι νομίζομεν ότι είναι ο μέγιστος συντελεστής της ευημερίας του αγρότη, την δε κακοπιστίαν ημείς πρώτοι θα κτυπήσωμεν».

⁵⁶

‘Ο.π., σελ. 3

Παράλληλα ζητά την «Αναστολήν πάσης διώξεως των μη δυνηθέντων να εκπληρώσωσι τας υποχρεώσεις των συνεταιρίων διά ανανεώσεως των ενεχυρογράφων των. Αναθεώρησιν των αδικηθέντων παγοπλήκτων, διότι η προ ημερών αποσταλείσα επιτροπή παραδόξως ανεχώρησεν χωρίς ουδαμού να εμφανισθή. Αγροτικήν ασφάλειαν. Μακροπρόθεσμα δάνεια».

Καταλήγει λέγοντας πως «Κύριε υπουργέ ο κόσμος πεινά και δεν δυνάμεθα να τον κρατήσωμεν περισσότερον, διαμαρτυρόμεθα και πάλιν. Θα έχομεν μεγαλύτερα γεγονότα στη Μεσσηνία κ. υπουργέ αν δεν δοθούν μακροπρόθεσμα δάνεια εντός του Δεκεμβρίου, σας βροντοφωνούμεν και απεκδυόμεθα πάσης ευθύνης».⁵⁷

Εν των μεταξύ διασπαστικές τάσεις αναπτύσσονται στο εσωτερικό της ΣΑΜ. Οι Ομοσπονδίες Οιχαλίας, Ανδανείας, Άριος και Βρωμοβρύσεως και Παμίσου διαφωνούν με τη διοίκηση της συνομοσπονδίας Από τη στήλη του ελεύθερου βήματος της *Σημαία* αντλούμε στοιχεία αυτής της κόντρας. Ειδικότερα, σε άρθρο που υπογράφεται με το ψευδώνυμο «Αγρότης» γίνεται λόγος για παραγοντισμούς για τους οποίους ευθύνεται ο Δημόπουλος και ο Γεωργουλόπουλος εκ της διοικήσεως της ΣΑΜ οι οποίοι απομακρύνουν από την συνομοσπονδία όσους θεωρούν ότι στρέφονται εναντίον τους.⁵⁸

Ακολουθώς ο δημοσιογράφος Αγγελ. Δημητρακόπουλος με άρθρα του με τίτλο οι νεοσσοί του Αγροτισμού επιτίθεται στους δύο προαναφερόμενους με αφορμή το αίτημα που ακούστηκε για την οργάνωση ένοπλων συλλαλητηρίων στη Μεσσηνία.⁵⁹ Τοποθετεί την εδραίωση τους στην περίοδο που τα αγροτικά στρώματα προσπαθούσαν να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια τους. Οι διαφωνίες αυτές γίνονται αφορμή για την παρέμβαση του αρχισυντάκτη της *Σημαία*, ο οποίος κάνει λόγο για δυο ομάδες ένθεν και ένθεν των σωματείων, που μοναδικό σκοπό έχουν την εξασφάλιση των συμφερόντων της πλουτοκρατίας σε βάρος των αδύναμων αγροτών. Υποστηρίζει ότι μόνο με την εκκαθάριση των σωματείων από εκείνους θα εξασφαλίσουν τα αγροτικά συμφέροντα.⁶⁰

Οι αντιδράσεις θα συνεχιστούν για μεγάλο διάστημα μέχρι οσότου αποφασιστεί η αιφνιδιαστική απόφαση του Πρωτοδικείου για διάλυση της. Το έδαφος θα προετοιμαστεί όμως τεχνηέντως, όπου μέσω δημοσιευμάτων γίνεται λόγος για ύποπτες

⁵⁷ *Σημαία* 21/12/1929, σελ.1

⁵⁸ *Σημαία* 23/1/1930, σελ. 1

⁵⁹ *Σημαία* 29-30/1/1930, σελ. 1

⁶⁰ *Σημαία*, 1/2/1930, σελ. 1

οργανώσεις που λειτουργούν εντός των σωματείων. Λίγες μέρες αργότερα τα μέλη της ομοσπονδίας απαντούν με ανακοίνωση: «Αύριον την πρωίαν εις έκτακτον σύσκεψιν εν Ασλάναγα, οι αντιπρόσωποι της διαλυθείσης Συνομοσπονδίας Αγροτών Μεσσηνίας, με σκοπόν όπως προβούν εις την ανασυγκρότησιν των διαλυθέντων σωματείων και την επί νέων βάσεων ανασύστασιν των Σωματείων. Εις το συνέδριον τούτο, κληθέντες ήδη, θα παραστούν πολλοί αντιπρόσωποι σωματείων, εξ όλων των κοινοτήτων».⁶¹ Εν τέλει πραγματοποιείται σύσκεψη στο χωριό Μεσοποταμία, όπου τίθενται από τους 30 αντιπροσώπους δύο απόψεις. Η πρώτη υποστηρίζει την ίδρυση νέας παρεμφερούς ομοσπονδίας, η άλλη υποστηρίζει την ίδρυση πολιτικής οργάνωσης παραρτήματος του Αγροτικού κόμματος. Τελικώς, συστάθηκε 11μελής επιτροπή να για εξετάσει το θέμα.⁶²

Λίγους μήνες αργότερα και ενώ δεν έχει καρποφορήσει η δημιουργία άλλου αγροτικού κόμματος ανακοινώνεται πως «την 17ην Σεπτεμβρίου, θα διεξαχθή ενταύθα η δίκη των αποτελούντων την Διοίκησιν της Συνομοσπονδίας Αγροτών Μεσσηνίας, κατηγορηθέντων ως γνωστόν επί κομμουνισμώ», έγραφε δημοσίευμα, λύνοντας την απορία σε σχέση με τη δίωξη της ΣΑΜ.

Συμπεράσματα κεφαλαίων 1-2

Σίγουρα το σημείο κλειδί στην κατανόηση του σταφιδικού ζητήματος αποτελεί πρώτον η επιβάρυνση της εξαγωγικής εισφοράς η οποία επιβαρύνει το προϊόν, αλλά και η παραχώρηση δια μέσου της παρακρατήσεως του 35% της παραγωγής. «Η σταφίς μας διέρχεται κρίσιν εκ της μειώσεως της καταναλώσεως εις τας εξωτερικάς αγοράς καθόσον ήτε Προνομιούχος και ο οργανισμός εξακολουθεί το ολέθριον σύστημα της επιβαρύνσεως του εξαγόμενου σταφιδοκάρπου δια των εις είδος και εις χρήμα εισφορών ίνα δήθεν αγορασθούν τα πλεονάσματα και να τα δίδωμε σχεδόν δωρεάν εις τας βιομηχανίας».⁶³

Από την άλλη η δημιουργία και η εδραίωση των βιομηχανιών οίνου, μέσω κοινοπραξιών κατέστησαν τη σταφίδα φτηνή πρώτη ύλη για τις μονάδες τους. Ο ΑΣΟ

⁶¹ *Σημαία*, 26/4/1930, σελ. 3

⁶² *Σημαία*, 29/4/1930, σελ. 4

⁶³ Νικολαΐδης Γ., *Επί του Σταφιδικού Ζητήματος*, Τυπογραφείο Ηλιόπουλου, σελ. 5, Ηλεία 1930

όφειλε να διαθέτει τα παρακράτηματα στην ελεύθερη αγορά και όχι να τα προσφέρει σε χαμηλές τιμές έτσι ώστε να επιβιώσουν «θνησιγενείς» βιομηχανίες. Από την άλλη θα κατορθωνόταν με αυτόν τρόπο συνεχίζει το παρακρατημένο προϊόν υψηλότερες τιμές έτσι ώστε οι βιομηχανικές τιμές να εξισώνονταν με τις τιμές των κατώτερων ποιοτήτων.⁶⁴

Με βάση τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι τη δεκαετία του '20 ούτε η μετανάστευση που είχε ξεκινήσει στις αρχές του αιώνα κατάφερε να αποσυμπιέσει τη δυναμική του προβλήματος, ούτε οι εφαρμοζόμενες πολιτικές όπως το παρακράτημα κατάφεραν να λύσουν το πρόβλημα σε μακροχρόνια βάση, ενώ συμπεραίνεται πως δεν επιδιώχθηκε από το κράτος μια ριζική αναδιάρθρωση της παραγωγής στην κατεύθυνση της αντικατάστασης των σταφιδαμπέλων με αποδοτικότερα προϊόντα.

3. Η σταφιδική κρίση τη δεκαετία του 1930

Η Ελλάδα την δεκαετία του 1920 προσπαθούσε να εξισορροπήσει σε δημοσιονομικό επίπεδο, εξυπηρετώντας τις δανειακές της υποχρεώσεις και εφαρμόζοντας μια σκληρή πολιτική λιτότητας, όμως η κρίση του 1929 θα την επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό και θα την οδηγήσει στην εγκατάλειψη της σταθερής νομισματικής ισοτιμίας που είχε επιτευχθεί με τον κανόνα χρυσού. Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης λίγο πολύ γνωστές, θα προκαλέσουν μείωση της βιομηχανικής παραγωγής, διαδοχικές τραπεζικές κρίσεις και εκτόξευση της ανεργίας. Θα οδηγήσει όμως και σε πτώση των τιμών τόσο των βιομηχανικών όσο και των αγροτικών προϊόντων με τα τελευταία να έχουν πληγεί στις χώρες της Μεσογείου. Η Ελλάδα για να ανταπεξέλθει τα επόμενα δύο χρόνια θα προχωρήσει σε δύο κινήσεις την εφαρμογή ποσοτώσεων στις εισαγωγές και την υπογραφή συμβάσεων συμψηφισμού ανταλλαγής προϊόντων χωρίς συνάλλαγμα⁶⁵.

Η οικονομική κρίση θα επηρεάσει προφανώς και τη Μεσσηνία με την τράπεζα της Μεσσηνίας να κλείνει, στις αρχές του '30. Σύμφωνα με οικονομικούς κύκλους της εποχής η πτώχευση οφείλεται σε ατύχημα. Ωστόσο δεν μπορεί μα μην συνυπολογιστεί

⁶⁴ Ό.π.

⁶⁵ Πετμεζάς Σ., Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτικής οικονομίας του μεσοπολέμου, Αλεξάνδρεια, σελ. 220-222, Αθήνα 2012

στις αιτίες η κατάσταση την οποία βρισκόταν το εμπόριο της Μεσσηνίας, ενώ σημαντικό ρόλο, σύμφωνα με τον τοπικό τύπο, συνετέλεσε η πορεία των αγροτικών προϊόντων. Παράλληλα, κατατοπιστικά για την κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η σταφιδική παραγωγή, αλλά και για τις αποφάσεις στις οποίες έχει προβεί ο ΑΣΟ είναι τα άρθρα του γνώστη των θεμάτων, αγροτικού παράγοντα και δικηγόρου Β. Κωστόπουλου, ο οποίος αναφέρεται στην απόφαση του ΑΣΟ να μειώσει τους φόρους που επιβαρύνουν το προϊόν, έτσι ώστε να μειωθεί και τελική τιμή της σταφίδας, αλλά και σε εκείνη για τη δημιουργία αποθηκών για την οινοποίηση της χώρας σταφίδας. Ωστόσο μεγαλύτερο πλήγμα αποτελεί η απόφαση της γαλλικής εθνοσυνέλευσης να απαγορεύσει δια νόμου την εισαγωγή ελληνικών οίνων.⁶⁶

Παράλληλα, τις αντιδράσεις του σταφιδοπαραγωγικού κόσμου προκαλούν οι αποφάσεις του ΑΣΟ, οι οποίες προσανατολίζονται σε μια βαθύτερη συνεργασία του οργανισμού με τους βιομήχανους. Από τις αρχές του χρόνου είχε ανακοινωθεί η πολιτική του δανεισμού των καλλιεργητών μέσω δανείων που πρόσφερε η Αγροτική Τράπεζα μια τακτική που απέδωσε ιδιαίτερα στους καπνοπαραγωγούς της Μακεδονίας εξαντλώνοντας τα 350 εκατομμύρια που είχαν ανακοινωθεί και αναγκάζοντας την Εθνική να χορηγήσει άλλα τόσα. Η παραχώρηση τους θα γινόταν μέσω των συνεταιρισμών.⁶⁷

Εν τω μεταξύ γνωστοποιείται ότι την 29η Ιουνίου θα συγκροτηθεί σταφιδικό συνέδριο στην Αθήνα, όπου στο επίκεντρο θα βρεθεί συνολικά το ζήτημα. Παράλληλα μεταφέρεται το σταφιδικό ζήτημα στη Βουλή στις 9/6 με τον Τσαλδάρη να επισημαίνει το πόσο διαχρονικό είναι το θέμα, την μείωση της κατανάλωσης και της τιμής του προϊόντος. Θα ακολουθήσει ένας διάλογος του με τον Βενιζέλο, ο οποίος τον καλεί να απαντήσει στο ερώτημα για το αν έχει να προτείνει μέτρα. Ο Βενιζέλος αποδίδει την κρίση στο προϊόν από τότε που έπαυσε να αποτελεί μονοπώλιο. Ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας Βουρλούμης από την πλευρά του υπεραμύνθηκε του τρόπου επίλυσης του ζητήματος με τη δημιουργία του ΑΣΟ, ο οποίος διαβεβαίωνε την δυνατότητα του να ανταποκριθεί στις ανάγκες. Ο Τσαλδάρης από την πλευρά του τονίζει την ανάγκη λήψης νομοθετικών μέτρων, ειδικά για το ζήτημα του παρακρατήματος).⁶⁸

⁶⁶ Σημαία, 2-4/2/1930, σελ.1

⁶⁷ Σημαία 1/3/1930, σελ.1

⁶⁸ Σημαία 10/6/930, σελ. 1

Λίγες μέρες αργότερα στις 18 του ίδιου μήνα θα συνέλθει η κοινοβουλευτική επιτροπή για το σταφιδικό. Τελικώς, υποβλήθηκαν στο υπουργείου Γεωργίας τα συμπεράσματα της έκθεσης της επιτροπής η οποία αναφέρει την ανάγκη να απαλλαγεί το προϊόν από το δασμό, να ελαττωθεί το κόστος παραγωγής έτσι ώστε να γίνει ανταγωνιστικό το προϊόν στις αγορές, να καταργηθεί το παρακράτημα. Να αναγορευθεί η εξαγωγή σταφίδας από τις περιφέρειες οι οποίες για λόγους ειδικού παράγουν κακής ποιότητας σταφίδα. Να συνεχιστεί η εφαρμογή της εκρίζωσης αποζημιώνοντα τους παραγωγούς.⁶⁹

3.1. Το σταφιδικό συνέδριο στην Αθήνα

Οι εργασίες του συνεδρίου στην Αθήνα ξεκινούν στις 30 Ιουνίου με τη συμμετοχή πλήθους αντιπροσώπων, βουλευτών και υπουργών της κυβέρνησης. Γίνεται στο έδαφος της διαφωνίας μεταξύ των υποστηρικτών του ΑΣΟ και των αντιπάλων του. Την πρώτη μέρα, χαιρετισμό και ομιλία απευθύνει ο κ. Βουρλούμης, ο οποίος στέκεται πάνω στις αιτίες της σταφιδικής κρίσης. Θεωρεί μια από τις βασικές αιτίες του παραγκωνισμού της ελληνικής σταφίδας την εμφάνιση ξηρών καρπών σε άλλες χώρες του κόσμου. Υπεραμύνεται των παρεμβατικών πολιτικών του κράτους και θεωρεί πως η αντίληψη του *laisse faire* είναι ολέθρια για την παραγωγή, λαμβάνοντας υπόψιν την πρώτη σταφιδική κρίση.

Την πρώτη μέρα μονοπωλούν τη διαδικασία οι διαφωνίες ως προς τον τρόπο εκλογής του προεδρείου, αλλά και της επιλογής των προσώπων. Το θέμα της σταφιδικής κρίσης θα μονοπωλήσει ουσιαστικά την τρίτη μέρα, καθώς τη δεύτερη μέρα οι εισηγήσεις θα εστιάσουν στην επιστημονική καλλιέργεια. Την τρίτη μέρα θα πάρουν τον λόγο αρκετοί ομιλητές. Ξεχωρίζουν ο Π. Πετρίδης πρώην υπουργός δικαιοσύνης, ο οποίος πιστεύει ότι ο ΑΣΟ δεν επιτέλεσε τον ρόλο του. Ζημιωμένοι βγήκαν οι παραγωγοί καλών ποιοτήτων, οι οποίοι παράγουν με ζηλευτή άμιλλα σε αντίθεση με τους παραγωγούς της Μεσσηνίας και της Ηλείας.

Μάλιστα αυτό είναι και το κομμάτι το οποίο προβάλλεται έντονα από την εφημερίδα φανερώνοντας και την υποστήριξη της σε αυτή την αντίληψη. Ο Πετρίδης

⁶⁹ Σημαία, 23/6/1930, σελ. 1

προτείνει την ελάττωση της σταφίδας σε αυτές τις περιοχές. Στη συνέχεια, θα πάρουν το λόγο αρκετοί ομιλητές από τους συνεταιρισμούς. Τελικά συγκροτήθηκε μια επιτροπή η οποία απάντησε στα βασικότερα ερωτήματα του συνεδρίου. Πρώτον, το παρακράτημα επί της ουσία παραμένει το ίδιο. Παράλληλα, καταψηφίσθηκε η πρόταση για διαφορετικά ποσοστά παρακράτησης ανά επαρχία. Η επιτροπή προτείνει τέλος την αναστολή για δύο χρόνια της εγγείου φορολογίας της σταφίδας, την φορολογική διευκόλυνση για την παραγωγή ζακχάρου από τη σταφίδα, την αύξηση της διατιμήσεως της δια παρασκευής οينوπνεύματος σταφίδας.⁷⁰

Τα αποτελέσματα του συνεδρίου θα προκαλέσουν αντιδράσεις σε αρκετές σταφιδοφόρες περιοχές της Πελοποννήσου, ανοίγοντας έναν νέο κύκλο κινητοποιήσεων. «Λαός Ηλείας και Ολυμπίας εν συναγερμώ όμοιον του οποίου εις όγκον και αγανάκτησιν ουδέποτε είδεν, ακούσας ρητόρων Μιχοπούλου, Τσικλητήρα και Διπλάρη. Λαβών υπ' όψει τα διατρέξαντα σταφιδικόν εμπαιγμόν άνευ προηγουμένου, δυστυχίαν σταφιδοπαραγωγών, αξιοί την εξ ολοκλήρου αποδοχήν του ψηφίσματος του Β' Πανσταφιδικού Συνεδρίου Πύργου», αναφέρει η απόφαση του συλλαλητηρίου που συγκροτήθηκε στον Πύργο, λίγες μέρες μετά.

«Άμεσον αγοράν παντός προσφερομένου ποσού. Άμεσον κατάργησιν δελτίου παρακρατήματος. Κατάργησιν κρατικής φορολογίας επί μίαν διετίαν. Μείωσιν ναύλων και κομίστρων. Υποχρεωτικήν προμήθειαν, συμφώνως ψηφίσματι Β' Πανσταφιδικού Συνεδρίου, μέσων αποξηράνσεως. Αξιούμεν από βουλευτάς και γερουσιαστάς Ηλείας και Ολυμπίας, αμφοτέρων παρατάξεων, εις περίπτωσιν καθ' ην δεν γίνουν αποδεκτά αιτήματά μας, παραιτηθώσι των αξιωμάτων τους συνταυτίζοντες τύχην των μετά σταφιδοπαραγωγών, άλλως αίρομεν εμπιστοσύνην», είναι τα αιτήματα των παραγωγών.⁷¹

Η κυβέρνηση προσπαθεί να καθησυχάσει τους παραγωγούς και παράλληλα αντιτίθεται στα αιτήματα του συλλαλητηρίου για κατάργηση των φόρων που βαραίνουν τη σταφίδα και θέσπιση κατώτερης τιμής της σταφίδας στις 2.600 δραχ., την κατάργηση του φόρου υπέρ του δημοσίου, την κατάργηση του εις είδους παρακρατήματος και την αντικατάστασή του με τον εις χρήμα παρακράτημα. Τα αιτήματα δε της Επιτροπής του συλλαλητηρίου βρέθηκαν στο επίκεντρο της συνάντησης μιας επιτροπής των

⁷⁰ Νεολόγος Πατρών, 3/7/1930, σελ. 1

⁷¹ Νεολόγος Πατρών, 28/7/1930, σελ. 1

παραγωγών με τον Βουρλούμη, ο οποίος ουσιαστικά δεν τους έδωσε κάποια χειροπιαστή υπόσχεση παρά μόνο ότι η κυβέρνηση είναι διατεθειμένη να καταθέσει νομοσχέδιο που θα επιτρέπει την παρέμβαση του κράτους στη διοίκηση του ΑΣΟ.

Την ίδια περίοδο, το υπουργικό συμβούλιο διαπίστωνε πως τα χρήματα του ΑΣΟ είχαν περιοριστεί λόγω της αγοράς των πλεονασμάτων και αποφάσισε προς αυτή την κατεύθυνση την μείωση του έγγειου φόρου. Απαντώντας στο αίτημα των παραγωγών επισημαίνει πως ο καθορισμός ανώτερης τιμής για το προϊόν θα εξαντλούσε τον ΑΣΟ και θα οδηγούσε στην παύση των πλεονασμάτων. Μάλιστα προτάθηκε ο ΑΣΟ να χρηματοδοτηθεί με δάνειο από την εθνική τράπεζα για την βελτίωση της τιμής του παρακρατήματος.⁷²

Τελικά η Εθνική θα δεχτεί να χρηματοδοτήσει τον ΑΣΟ για να μπορέσει αυτός να προσφέρει τιμή παρακρατήματος 2.000 κατά χιλιόλιτρο με τους εξής όρους: να μειωθεί ο έγγειος φόρος από 75 εκατ. σε 50 εκατ, σε περίπτωση κατασχέσεων το δάνειο της Εθνικής θα προηγείται των απαιτήσεων του κράτους, τη δέσμευση του κράτους μέχρι την εξόφληση του δανείου να μην μειώσει τους εκχωρημένους την τράπεζα προσόδους από την εισφορά του παρακρατήματος και του φόρου διαφημίσεως.⁷³

Για ολέθριες και επιζήμιες, για την παραγωγή και τον ΑΣΟ, αποφάσεις κάνουν λόγο από την πλευρά τους οι ενώσεις παραγωγών της Αιγιάλειας. Την απόφαση αυτή αποδοκίμασαν από την πλευρά τους και οι συνεταιρισμοί Μεσσηνίας και Πυλίας. Το βάρος των συνεπειών της σταφιδικής κρίσης και της δυσαρέσκειας των παραγωγών ωθεί τον γεν. διευθυντή του ΑΣΟ σε παραίτηση. Την κίνηση του ακολουθούν οι ανακλήσεις από αρκετούς συνεταιρισμούς των αντιπροσώπων τους, ως αντίδραση για το μη ξεκαθάρισμα των συμβούλων του Δ.Σ., τους οποίους τους θεωρούν υπεύθυνους. Άλλωστε, έχει εκδηλωθεί τεράστια δυσαρέσκεια και προς το πρόσωπο του Χρ. Τερζάκη, από αρκετές ενώσεις της Μεσσηνίας, οι οποίες ζητούν νέες εκλογές. Ο ίδιος απαντά κάνοντας λόγο για κύκλους που προσπαθούν να τον συκοφαντήσουν.⁷⁴ Η κυβέρνηση μπροστά στο κύμα δυσαρέσκειας προσπαθεί να αποσπάσει κατά τόπους αποφάσεις που θα δίνουν μια συνολική κατεύθυνση για τα πράγματα.

⁷² Σημαία, 16/8/1930

⁷³ Σημαία, 19/8/1930

⁷⁴ Σημαία, 16/9/1930

Σε αυτό το κλίμα πραγματοποιείται στη Μεσσηνία ένα σταφιδικό συνέδριο με πρωτοβουλία του Νομάρχη Μεσσηνίας Μαρκέλλος, ο οποίος μάλιστα ανήκει σε μια από τις μεγαλύτερες σταφιδικές οικογένειες της Πελοποννήσου. Ενδιαφέρον είναι ότι από τα θέματα που θα συζητηθούν απέχει εκείνο της κατάστασης που έχει διαμορφωθεί στον ΑΣΟ. Την ίδια ώρα ξετυλίγεται μια κόντρα μεταξύ του δικηγόρου Αγγ. Δημητρακόπουλου και του Χρ Τερζάκη, όπου ο πρώτος χαρακτηρίζει τον δεύτερο αδίστακτο, ενώ τον κατηγορεί ότι ήταν από τους λίγους που πλούτισαν από την ενασχόληση τους με τα συνεταιριστικά.⁷⁵

Στο συνέδριο που ξεκινά στις 28 Σεπτεμβρίου οι ομιλητές επικεντρώνονται στην φορολογία της σταφίδας ζητώντας είτε την κατάργηση του παρακρατήματος είτε την κατάργηση ορισμένων φορολογιών, τον περιορισμό των δαπανών του ΑΣΟ και της απαλλαγής του από το πλεονάζον προσωπικό. Ακούγονται όμως και απόψεις σχετικά με την εκρίζωση σταφιδαμπέλων και την καλλιέργεια άλλων προϊόντων. Ο εμπορικός κλάδος μέσω του αντιπροσώπου του εμποροβιομηχανικού επιμελητηρίου Καλαμάτας ζητά την βελτίωση της ποιότητας, της μείωσης των φόρων, αλλά και την εξεύρεση τρόπων για την βιομηχανοποίηση της σταφίδας. Το Γεωργικό Επιμελητήριο από την μεριά του ζητά αναστολή των οφειλόμενων δανείων των καλλιεργητών, την αναθεώρηση των εκθέσεων της επιτροπής χαλαζόπληκτων και της ταχείας χορήγησης αποζημιώσεων, την παραμονή του ΑΣΟ και της άμεσης ανάκλησης των μελών του Δ.Σ. του ΑΣΟ.

3.2. Το σταφιδικό συνέδριο στην αρχαία Ολυμπία

Οι αποκλίνουσες θέσεις, όμως γύρω από το σταφιδικό ζήτημα και τον τρόπο αντιμετώπισής του εκφράστηκαν από τις παραγωγικές τάξεις στο σταφιδικό συνέδριο στην Αρχαία Ολυμπία στις 3 Νοεμβρίου του 1930. Το συνέδριο επί της πλειοψηφίας εξέφραζε την πεποίθηση η παραγωγή να συγκεντρωθεί υπό την διαχείριση ενός συνδικάτου σταφιδοπαραγωγών. Το σκεπτικό αυτό μετουσιώθηκε στο καταστατικό του συνδικάτου σταφιδοπαραγωγών Πελοποννήσου και νήσων, που υπογράφηκε από 19

⁷⁵ *Σημαία*, 26/9/1930

ενώσεις συνεταιρισμών. Ο διευθυντής της ενώσεως συνεταιρισμού Πύργου Νικολαΐδης στην εισήγηση του θεωρούσε, ότι ο σταφιδικός κόσμος θα ωφεληθεί από την δημιουργία του, καθώς θα συγκεντρώσει στα χέρια του την παραγωγή. Θα ελέγξει τις τιμές κατ' αναλογία του εξωτερικού και θα χωρίσει τις ποιότητες.

Αρχικά θα κερδίσει από εμπορικής απόψεως, καθώς από την παραγωγή, μέχρι την πώληση μεσολαβεί ένας «στρατός». «Αρχίζουμε από τον μικρομπακάλη του χωριού μικροτοικιστάς{..}, μεγαλοαγορασταί και τελευταία λιανοπώλαι.» Οι μεσάζοντες της παραγωγής μαζί με τα τοκογλυφικά δάνεια, τα έξοδα της μεταφοράς τη σταφίδας, αλλά και του κάθε είδους επιβαρύνσεως, όπως το παρακράτημα διογκώνουν το πρόβλημα. Η απαλλαγή από αυτούς ήταν ικανή να λύσει το πρόβλημα. Η συγκέντρωση όμως στο συνδικάτο θα λύσει και τον παράγοντα των τιμών, όπου ρυθμίζονταν από τους εμπόρους με μόνο κριτήριο το κέρδος. Θα καταργούνταν το σύστημα των δεικτών του παρακρατήματος και θα υπήρχε μια μικρή εισφορά, ενώ από οικονομικής απόψεως θα απαλλάσσονταν από τρίτους, επειδή το συνδικάτο θα ήταν εγγυητής των καλλιεργητικών δανείων, που θα χορηγούνταν στους παραγωγούς.

3.3 Το Αγροτικό Κόμμα Μεσσηνίας, το ΚΚΕ και η συμμετοχή τους στις κινητοποιήσεις

Συμβολή στην οργάνωση των συλλαλητηρίων την περίοδο 1920-1930 είχαν αριστερά στελέχη που συμμετείχαν σε πολιτικές οργανώσεις, είτε εντός των συνεταιρισμών. Αυτά τα στελέχη επηρεάζονται από τις εξελίξεις σε γενικότερο επίπεδο και τη δημιουργία του Αγροτικού Κόμματος.

Ήδη από τη δεκαετία του '20 μετά το τέλος της μικρασιατικής καταστροφής στην Μεσσηνία καταφθάνουν στελέχη είτε ενταγμένα στην οργάνωση Παλαιών Πολεμιστών είτε στο νεοϊδρυθέν Αγροτικό Κόμμα. Το αγροτικό κόμμα ήρθε ως καρπός του πρώτου πανελλήνιου αγροτικού συνεδρίου στο οποίο συμμετείχαν οι συνεταιριστές της Πελοποννήσου το 1922. Στο συγκεκριμένο συνέδριο τέθηκε η αναγκαιότητα να φτιαχτεί ένας πολιτικός οργανισμός που να αντιπροσωπεύσει τον αγροτικό πληθυσμό, καθώς κανένα από τα υπάρχοντα κόμματα δεν μπορούσε να εκφράσει τη γνώμη τους και πλειοδότησε τους αντιπροσώπους των συνεταιρισμών να καλέσουν νέο συνέδριο για

να ιδρυθεί νέο κόμμα. Πράγματι ένα χρόνο μετά η ιδρύεται το Αγροτικό Κόμμα. Την πρώτη Διοικούσα Επιτροπή αποτελούσαν οι Σπ. Χασιώτης, Ι. Καραμάνος, Χρ. Τερζάκης, Δημ. Μαργέτης, Χρ. Βεργόπουλος, Χρ. Ευελπίδης, Γρ. Μπάμιας, Αλ. Μέρος. Η πρώτη πολιτική εμφάνιση έγινε στις εκλογές του 1923 με σήμα το « Άροτρον» και εξασφάλισε 50 χιλ. περίπου ψήφους και έδρες 4 (3 στην Αττική, 1 στον Τύρναβο)⁷⁶.

Στην Μεσσηνία κάνουν την εμφάνιση τους δυο υποψήφιοι ο δικηγόρος Λούλης Τσικλητήρας, αδερφός του ολυμπιονίκη και ο γιατρός Γ. Μαργέλης. Δυστυχώς δεν διασώζονται τα εκλογικά αποτελέσματα από την περιφέρεια της επαρχία Πυλίας, όπου ήταν υποψήφιοι. Όμως σύμφωνα όμως με τον αγροτοσυνδικαλιστή Τάσο Κουλαμπά «Είχαμε στην επαρχία ικανοποιητικά αποτελέσματα. Αν ακολουθούσαν και οι άλλες επαρχίες του νομού θα είχαμε στη Βουλή σίγουρα αντιπρόσωπο του κόμματος. Στο χωριό μου πήρε το κόμμα 452 ψήφους. Το πρωί της Δευτέρας ένας γέρος από το χωριό Ζιζάνι ο Μίχος όταν μπήκε στο καφενείο του χωριού είπε: πήρατε χαμπάρι τα έγινε αποσπερού. Έγινε σεισμός και καταποντισμός. Τετρακόσιοι πενήντα δύο νοματαίοι ξεκρέμασαν τα τροκάνια από το λαιμό τους. Δεν ξέρω τι θα γίνει παραπέρα».⁷⁷

Έγραφαν, λοιπόν, οι υποψήφιοι του Αγροτικού Κόμματος Πυλίας το 1923 σε προκήρυξη τους «Δυστυχισμένε Λαέ! Έχεις να πληρώνεις αμαρτίες γιατί κανένας δεν σε λογαριάζει εάν ζης ή πεθαίνεις. Δεν ήλθαν ποτέ σε εσένα αγρότη να ιδούν πως σκέπτεσαι ποιο είναι η ψυχολογία σου. Να ιδούν πως από ότι γίνεται στην Αθήνα λίγο σε ενδιαφέρει και ομιλούν ΕΝ ΟΜΟΜΑΤΙ ΣΟΥ, ενώ συ τον νου σου έχεις, πώς να μη πνίγεις εις τα ποτάμια πηγαίνοντας στην πολιτεία πώς να βρίσκεις το δίκαιο Σου – Ουδεμίας ποτέ Κυβερνήσεως ο τόνος ο γενικός ήτο το μεγάλο ΑΙΣΘΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΝΟΥ προς τον ΛΑΟΝ».⁷⁸

Την ίδια περίοδο το Σ.Ε.Κ.Ε. μετονομάζεται σε ΚΚΕ και γίνεται μέλος της Τρίτης Διεθνούς. Το ΚΚΕ σε σχέση με το σταφιδικό μέσα από τις στήλες του ριζοσπάστη θα στηλιτεύει τη στάση της κυβέρνησης και των οينوποιητικών εταιρειών, που «ληστεύουν» κατά τη γνώμη του την παραγωγή του αγρότη, ενώ θα καλεί τα μέλη του να ενταχθούν στους συνεταιρισμούς και να εκδιώξουν τα κεφαλαιοκρατικά στοιχεία. Από την άλλη θα έχει εχθρική στάση απέναντι στα αλλά εργατικά-αγροτικά

⁷⁶ Πουρνάρας Δ., *Ιστορία του Αγροτικού κινήματος εν Ελλάδι*, Ακαδημαϊκόν, Αθήνα 1931

⁷⁷ Μπιτσάνης Η., *Το σταφιδικό κίνημα και ο Τάσης Κουλαμπάς(μέρος 1^ο)*, εφ. *Ελευθερία*, 25/10/2015

⁷⁸ Στο Κέντρο τεκμηρίωσης ιστορίας της ελληνικής γεωργίας

κόμματα και ιδίως στο Αγροτικό Κόμμα, το οποίο το χαρακτηρίζει όργανο της κεφαλαιοκρατίας. Επίσης όπως θα φανεί και παρακάτω το ΚΚΕ δεν θα καταφέρει να επηρεάσει τμήματα του αγροτικού πληθυσμού, με εξαίρεση μόνο την αναγνωρίσιμη και αποδεκτή από τους αγρότες φυσιογνωμία του Τάσου Κουλαμπά.

Στην Μεσσηνία θα εμφανιστούν και άλλες πολιτικές οργανώσεις αντικατοπτρίζοντας την απουσία ενότητας του συγκεκριμένου χώρου. Έτσι το 1928 στο πρώτο Αγροτικό συνέδριο Μεσσηνίας γνωστοποιείται η ίδρυση του Αγροτικού κόμματος με επίκεντρο τη Θουρία. «Εις τον από καιρού δημιουργηθέντα θόρυβον περίξ των συμφερόντων του αγρότου έχομεν την τιμήν να γνωρίσωμεν εις την έγκριτον υμών εφημερίδα την τόσω προθύμως από ετών αγωνιζομένην δια τα αγροτικά συμφέροντα ότι συνεστήθη εν Θουρία αγροτικών κόμμα υπό τον τίτλο «Αγροτική ένωσις Μεσσηνίας» αριθμούν μέχρι σήμερα εκατοντάδες μελών. Σκοπός τούτου θέλει είσθαι γενικώς η οικονομική και ηθική ανύψωση των μελών του και η επιδίωξις εκτελέσεως διαφόρων κοινωφελών έργων της υπαίθρου Μεσσηνίας». Η διοικούσα επιτροπή Α. Παρασκευόπουλος, Π. Τσμόγιαννης, Κ. Κανελλόπουλος.⁷⁹

Ενώ την ίδια περίοδο συγκροτούνται οι πολιτικές οργανώσεις Πυλίας, οι οποίες ενέκριναν το εξής ψήφισμα «αγροτικά πολιτικά οργανώσεις επαρχίας Πυλίας στέλνουν χαιρετισμόν αγωνιζομένη αγροτιάν Κρήτης κατά φορολογιών. Εφιστούν προσοχήν μην εκμεταλλευτούν αγώνα Παγκαλοσωτήρες υπεύθυνοι επίσης καταντήματος επιτρέπουν οργανωθούν αγροτικές Πολιτικές Οργανώσεις.». ⁸⁰

Ο κατακερματισμός αυτός των οργανώσεων αντικατοπτρίζει και την γενικότερη πολιτική σκηνή. Μάλιστα, στην Αθήνα κατά τη διάρκεια του τρίτου Πανελλήνιου Αγροτικού συνεδρίου το 1924 θα επέλθει η πρώτη διάσπαση του αγροτικού κόμματος. Από αυτό θα προκύψουν δύο τάσεις, η πρώτη αποτελείται από τους Αβράσογλου Μπάμια, Ευελπίδη, ενώ η δεύτερη από τον γερυσιαστή Σπ. Χασιώτη. Η ανομοιογένεια του κόμματος, η απουσία αγροτικής συνειδήσεως αλλά και η ύπαρξη ανθρώπων ξένων προς τον αγροτισμό ήταν μερικοί από τους λόγους που εμφανίστηκαν διαβρωτικές τάσεις εντός του κόμματος ⁸¹ Ακόμα ένας βασικός λόγος κατά τον Δημ. Πουρνάρα

⁷⁹ Σημαία 5/2/1928

⁸⁰ Σημαία 17/2/1928

⁸¹ Πουρνάρας Δ., Ιστορία του Αγροτικού κινήματος εν Ελλάδι, Ακαδημαϊκόν, σελ. 80, Αθήνα 1931

αποτελεί το γεγονός ότι το νεοπαγές κόμμα στηρίχθηκε στους γεωργικούς συνεταιρισμούς.

«Εις την Ελλάδα οι περισσότεροι συνεταιρισμοί εκτός μικρού αριθμού αυτών, δεν ιδρύθησαν δια να εξυπηρετήσουν γενικώτερον τινα σκοπόν, αλλά η δια να αποδείξουν την τυπική δραστηριότητα των ειδικών εί της συνεταιρικής κινήσεως υπαλλήλων ή απλώς και μόνον όπως φέρουν αντιπερισπασμόν εις τας ενεργείας του κοινοτικού συμβουλίου του χωριού, προερχομένου εκτ ης αντιπάλου μερίδος».⁸²

Προς επίρρωση των παραπάνω, ο Χρ. Τερζάκης υποστήριζε πως αρκετά ήταν τα περιστατικά στην Μεσσηνία που δεν κάνανε τίποτα άλλο παρά να δυσφημούν τους συνεταιρισμούς. Χαρακτηριστικά ανέφερε ένα παράδειγμα, όπου ο πρόεδρος ενός μεικτού συνεταιρισμού και έμπορος, χωρίς να αναφέρει το όνομα του προσπάθησε να παραπλανήσει τους παραγωγούς πληροφορώντας τους. Σε μια συνέλευση προσπάθησε λοιπόν να τους πείσει πως η τιμή της σταφίδας είναι 3.000 δραχ και τους προτρέπει να πουλήσουν και θα αγοράσει και εκείνος. Έτσι τα $\frac{3}{4}$ συμφωνούν μαζί του. Για κακή του τύχη ένα γράμμα όμως πέφτει από την τσέπη του, το οποίο διαβάζοντας το οι παραγωγοί συνειδητοποιούν πως ο πρόεδρος τους είχε παραπλανήσει και πως η προσφερόμενη τιμή ήταν 3.300 δραχ.⁸³

Το Αγροτικό Κόμμα τα επόμενα χρόνια δεν θα καταφέρει να διατηρήσει την ενότητα του. Τελευταία προσπάθεια για να γίνει κάτι τέτοιο ήταν το Α Πανελλήνιο Ενωτικό Αγροτικό Συνέδριο που έγινε στη Θεσσαλονίκη τον Μάιο του 1929. Στο συνέδριο πήγαν να συγκεραστούν όλες οι απόψεις και αυτό φαίνεται από το καταστατικό του, ο χαρακτήρας του οποίου φανερώνει μια αμφιθυμία, «αφού από τη μια αναγνωρίζεται ο ταξικός χαρακτήρας του κόμματος και τάσσεται υπέρ της λαϊκής δημοκρατίας και αφετέρου καταδικάζεται ανεπιφύλακτα ο κομμουνισμός».⁸⁴ Στο συνέδριο εκείνο είχαν προσχωρήσει βουλευτές της Δημοκρατικής Ένωσης του Αλ. Παπαναστασίου, ενώ οργανωμένα είχε κάνει την εμφάνιση της η αριστερή πτέρυγα που περιελάμβανε μεταξύ άλλων τον Κ. Γαβριηλίδη, τον Δ. Αβράσογλου, τον Λ. Τσικλητήρα.

⁸² Ό.π.

⁸³ Τερζάκης Χ. *Αγροτική συνεταιρική οργάνωσις*, τόμος Α', σελ. 23-24, χ.τ. 1928

⁸⁴ Παναγιωτόπουλος Δ., *Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος*, Πλέθρον, σελ. 63-65, Αθήνα 2010

Η επίπλαστη ενότητα του κόμματος διατηρήθηκε μέχρι το συνέδριο της Θεσσαλονίκης τον Δεκέμβριο του 1930, το οποίο συγκροτήθηκε εξ' αφορμής της προσχώρησης του πρώην υπουργού Εθνικής Οικονομίας Ιω. Σοφιανόπουλου. Βέβαια θρυαλλίδα για τη σύγκρουση αποτέλεσε η προσπάθεια εκλογής του τελευταίου, χωρίς να είναι μέλος του κόμματος. Οι αντιδράσεις που θα προκύψουν στη συνέχεια θα έχουν στο επίκεντρο τη φυσιογνωμία του κόμματος, με τους διαφωνούντες να οδηγούν το κόμμα σε διάσπαση, που θα οδηγήσει σε δύο τάσεις. Η μια, που αποτελείται από τον Γαβριηλίδη, Αβράσογλου, Α. Τανούλα η οποία υποστήριζε την αριστερή φυσιογνωμία του κόμματος και η άλλη που αποτελούνται να από τον Σ.Ανθρακόπουλο, Απ. Παγκούτσο που στήριζαν τον Ιω. Σοφιανόπουλο και θεωρούσαν πως η αποτυχία του κόμματος οφείλεται στην απουσία ενός έμπειρου πολιτικού αρχηγού.⁸⁵

Η διαμάχη που θα ακολουθήσει θα μεταφερθεί και στη Μεσσηνία ένα χρόνο αργότερα με αφορμή την κάθοδο στην Μεσσηνία των Ανθρακόπουλου, Παγκούτσου, Ο γεν. γραμματέας Τμήματος αγροτικού κόμματος Πυλίας-Τριφυλλίας Λ. Τσικλητήρας με άρθρο του τους χαρακτηρίζει εκμεταλλευτές του αγροτικού κόσμου, ενώ αναφέρεται στις μηχανορραφίες τους στο τελευταίο συνέδριο του αγροτικού κόμματος, ενώ κατηγορεί τον Σοφιανόπουλο, ως όργανο της κεφαλαιοκρατία. Τέλος, χωρίς να κατονομάζει το πρόσωπο αναφέρεται στον Θ. Κορμά, για τον οποίο όπως λέει «έπεσε» έξω στις εκτιμήσεις του σε ότι αφορά την ποιότητα του συγκεκριμένου προσώπου, τον οποίο τον διακατέχει μόνο η φιλοδοξία του να εκλεγεί βουλευτής της Μεσσηνίας».⁸⁶

Η απάντηση του Θ. Κορμά, ο οποίος υπογράφει ως γραμματέας τμήματος Αγροτικού Κόμματος Μεσσηνίας, που θα δημοσιευτεί δύο μέρες αργότερα πληροφορεί τους αγρότες της Μεσσηνίας ότι ο Τσικλητήρας, όπως και ο Γαβριηλίδης, ο Χατζηγιάννης και ο Τανούλας διεγράφησαν από το Αγροτικό Κόμμα ως κομμουνιστές και επειδή προσχώρησαν στην Γ' Διεθνή.

Κλείνοντας καλεί τους αγρότες να αποκηρύξουν «τον κομμουνιστή Τσικλητήρα, που μέσα στο κεφάλι του δεν έχει τίποτα θετικό. Αποκηρύξατε αυτόν όστις ανήκει πλέον εις το κομμουνιστικόν κόμμα, και ως πρώτη του αρχή έχει το κάτω η ιδιοκτησία.

⁸⁵ Παναγιωτόπουλος Δ., *Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος*, Πλέθρον, σελ. 67, Αθήνα 2010

⁸⁶ *Σημαία* 22/1/1931

Αποκηρύξατε τον Τσικλητήρα, όστις λέγει, κάτω η ιδιοκτησία, κάτω η οικογένεια, κάτω η θρησκεία.».⁸⁷

Η απάντηση του Λ. Τσικλητήρα δεν αργεί και δημοσιεύει νέα επιστολή με την οποία απαντά στις κατηγορίες του Κορμά και πρώτον ότι από το Κόμμα διαγράφησαν ως απείθαρχοι και όχι ως κομμουνιστές, υπενθυμίζοντας του μάλιστα ότι τόσο ο Παγκούτσος, όσο και ο Ματούσης ήταν μέλη του ΚΚΕ, πριν διολισθήσουν στην άκρα δεξιά, ενώ τον στηλιτεύει για τα «γελοία» επιχειρήματα του όπωσ ότι ο υποφαινόμενος και η τάση Γαβριηλίδη έχουν προσχωρήσει στην Γ΄ Διεθνή, λέγοντας πως κανονικά αναφερόνταν την Β΄ του Άμστερνταμ, ενώ εμπαίζοντας τον του απαντά πως μόνο κόμματα και όχι άτομα θα μπορούσαν να προσχωρήσουν σε αυτή...⁸⁸

Ο Θ. Κορμάς του απαντά πάλι μέσω της «Σημαίας», με μια αντικομμουνιστική ρητορική, «[...] Συ υπόγειε κομμουνιστή και ανισόρροπε Τσικλητήρα δεν έγγραφες όλας τας προκηρύξεις που το καλοκαίρι στα σταφιδικά συλλαλητήρια και εμπορικά πανηγύρια διενέμοντο, καλώντας τους αγρότας εις ένοπλον εξέγερσιν, και εις τας οποίας σκοπίμως είχες συνεννοηθεί να σε υβρίζουν δήθεν; [...] Σένα δεν εκατέβασαν από την έδρα στο Σταφιδικό Συνέδριο Αθηνών ως κομμουνιστή; Σε δεν εσυννεοήσο τακτικώς με τον αρχηγόν των κομμουνιστών Χαρακοποιού Κουλαμπά τον δικασθέντα εις δμηνον φυλάκησιν».⁸⁹

Η ενότητα του κόμματος θα αποκατασταθεί έστω και προσωρινά στις εκλογές της 25^{ης} Σεπτεμβρίου του 1932. Οι εκλογές γίνονται σε ένα κλίμα πόλωσης, το οποίο. Οι αντιδικίες μεταξύ βενιζελικών και υποστηρικτών του Λαϊκού κόμματος στιγματίζουν αυτή την περίοδο. Είναι ενδεικτική της οξύτητας της αντιπαράθεσης τα γεγονότα στο χωριό Θουρία στα μέσα Σεπτεμβρίου, κατά τη διάρκεια της περιοδείας του υπουργού Οικονομίας και υποψήφιου βουλευτή με το κόμμα των φιλελευθέρων Κωστόπουλο. Λίγες μέρες νωρίτερα είχε προηγηθεί η δολοφονική απόπειρα κατά των δημοσιογράφων της εφημερίδας *Σημαία*, η οποία «κατατάσσεται» στις φιλο-Τσαλδαρικές εφημερίδες. Άλλη περίπτωση αποτελεί το συμβάν που διαδραματίστηκε, στις 21 Σεπτεμβρίου, στο χωριό Πήδαςος της Πυλίας, κατά την διάρκεια της ομιλίας του υποψήφιου βουλευτή με το Αγροτικό Κόμμα Λ. Τσικλητήρα, όταν κατά την διάρκεια της αποχώρησης του

⁸⁷ *Σημαία* 24/1/1931

⁸⁸ *Σημαία* 27/1/1931

⁸⁹ *Σημαία* 29/1/1931

δέχτηκε αποδοκιμασίες από μέλη άλλων κομμάτων, με τα πνεύματα να οξύνονται και με αποτέλεσμα να τραυματιστούν τρία άτομα.⁹⁰

Με βάση τα αποτελέσματα των εκλογών της 25^{ης} Σεπτεμβρίου το κόμμα των Λαϊκών έρχεται πρώτο σε ψήφους, συγκεντρώνοντας 391.176 ψήφους, οι Αγροτικοί σημειώνουν μεγάλη αύξηση σε σχέση με τις εκλογές του 1928(17.042) και του 1926(28.318) συγκεντρώνουν 71.088, ενώ οι Εργατοαγροτικοί του Α. Παπαναστασίου 68.802, διατηρώντας τις ψήφους του, σε σχέση με τις εκλογές του 1926-1928. Αύξηση έχουμε όμως και για το Ενιαίο Μέτωπο, το οποίο καταλαμβάνει 56.035, σε αντίθεση με το 1928 που είχε συγκεντρώσει 14.325.

Πράγματι, στην ανατολική Μεσσηνία ο Α. Τσικλητήρας διαδραματίζει αρκετά σημαντικό ρόλο, ενώ έχει οργανώσει ένα δίκτυο στελεχών το οποίο παρεμβαίνει στην περιφέρεια της Πυλίας. Το δίκτυο αυτό παρεμβαίνει μέσω των παραρτημάτων του Αγροτικού Κόμματος Πυλίας και Τριφυλλίας, πρωτοστατώντας στις κινητοποιήσεις των σταφιδοπαραγωγών. Σε αυτό το δίκτυο παρεμβαίνουν στελέχη τα οποία θα παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο αργότερα στην σταφιδική εξέγερση του 1935, όπως ο Ζαχαρίας Κουρέτας, ο Χρ. Κουβελιώτης, ο Δημ. Ανεστόπουλος, ο Ηλ. Ντρες κ.α. Αρκεί μόνο να σταθούμε στον Χρ. Κουβελιώτη από το χωριό Πήδαςος, ένα χωριό προοδευτικό, κέντρο πολιτισμού.

Παράλληλα άλλος πυρήνας αγροτιστών αναπτύσσεται στο χωριό Χαρακοπιό, όταν το 1923 συγκροτείται ο Σταφιδικός Συνεταιρισμός Χαρακοπιού με ιδρυτικά του μέλη τον Τάσο Κουλαμπά, τον Παν. Πασαγιώτη, τον Διονύσιο Κουτσουμπό κ.α. εκείνη την περίοδο αφηγείται ο Τ. Κουλαμπάς πως «{...} συναντήθηκα με τον Λούλη Τσικλητήρα και ενθουσιάστηκα με τον τρόπο που μιλούσε για την αδικία των αγροτών. Σε λίγο καιρό συγκροτήσαμε μια τριμελή επιτροπή. Από τον Λούλη, εμένα και τον Ζαχαρία τον Κουρέτα. Στην πρώτη συνεδρίαση μας βγάλαμε καθήκον να οργανώσουμε το Κόμμα με βάση τμήματα του Κόμματος σε κάθε χωριό».⁹¹ Φαίνεται λοιπόν πως με πρωτεργάτη τον Λούλη Τσικλητήρα φτιάχνονται αγροτικοί πυρήνες σε εκείνη την περιοχή. Αξίζει πάντως να σημειωθεί πως είναι αδύνατο να καταγραφούν πόσα από αυτά τα στελέχη ήταν μέλη του ΚΚΕ μέχρι το 1935, παρότι το επιβεβαιώνουν

⁹⁰ Σημεία 22/9/1932

⁹¹ Μπιτσάνης Η., Το σταφιδικό κίνημα και ο Τάσης Κουλαμπάς(μέρος 1ο) , εφ. Ελευθερία, 25/10/2015

κατοπινές μαρτυρίες. Η ύπαρξη του ιδιώνυμου και οι διώξεις στελεχών του ΚΚΕ τη δεκαετία του 1930, ιδίως εργατικών θα πρέπει να ληφθούν υπόψιν για την εξαγωγή συμπερασμάτων.

Ενδεικτική των διώξεων στελεχών του ΚΚΕ είναι η σύλληψη του Τ. Κουλαμπά και των συντρόφων του Τσώνη, Γ. Τζεμόπουλο, Βενιέρη και Σαββάκη, με την κατηγορία ότι παραβίασαν τον νόμο του ιδιώνυμου για διανομή προκηρύξεων του Κ.Κ. σε Λαχανάδα, Λογγά, Χαρακοπιό και άλλα χωριά της Μεσσηνίας. Οι κατηγορούμενοι θα δικαστούν στις 17 Σεπτεμβρίου του 1930 στο Πλημμελειοδικείο Καλαμάτας. Επίσης θα δικαστούν οι αγρότες Αργ. Μπούκας, Ι. Πετρόπουλος και Μαλανδρίνος για παράβαση του ιδιώνυμου κι αντίσταση κατά της αρχής. Εκ μέρους της Εργατικής Βοήθειας Ελλάδας εστάλη για συνήγορος ο δικηγόρος Κατσουνωτός. Στο δικαστήριο σύμφωνα με τον «Ριζοσπάστη» είχε κατέβει απ' τα χωριά πλήθος αγροτών για να παρακολουθήσουν την δίκη η οποία έγινε την επομένη.

Ο Τ. Κουλαμπάς «δηλώνει θαρραλέα ότι είναι κομμουνιστής και ότι αγωνίζεται για τα συμφέροντα της τάξης του. Τονίζει πως οι φτωχοί αγρότες έχουν καταλάβει πια ότι ο μόνος σωστός δρόμος είναι αυτός που τους δείχνει το Κομμουνιστικό Κόμμα και ότι μόνο με την ένοπλη εξέγερση θα πετύχουν τα αιτήματά τους. Ο εκ των συνηγόρων Β. Κωστόπουλος τονίζει την άθλια κατάσταση των χωρικών και επιλέγει ότι εφ' όσον η κατάσταση αυτή είναι τέτοια «ο κομμουνισμός ως ιδεολογία ηθική θα επικρατήσει και καμία δύναμη δεν μπορεί να ανακόψει την πρόοδό του». Ο Τ. Κουλαμπάς θα καταδικαστεί και πρωτόδικα και όταν θα κάνει έφεση εναντίον της απόφασης με οχτώ μήνες φυλάκιση σε έξι και από δύο μήνες εξορία σε μία.⁹²

Το ΚΚΕ σε ότι αφορά το σταφιδικό ζήτημα παρατηρούσε πως η πίεση που ασκούσε η διεθνής παραγωγή είχε ως αποτέλεσμα την πτώση των τιμών. Εκτιμούσε ότι την περίοδο του μεσοπολέμου η δημιουργία του ΑΣΟ οι «ληστρικοί φόροι», οι καιρικές συνθήκες επιδείνωσαν την κατάσταση του παραγωγού. Παράλληλα, επισημαίνει πως οι συνεταιρισμοί δεν αποτελούν τίποτα άλλο παρά εξαρτήματα του κεφαλαίου, ενώ η χρησιμοποίηση του από τους αγροτιστές προσθέτει φανερώνει και το ταξικό τους πρόσημο. Το ΚΚΕ δεν θα καταφέρει να αποκτήσει ηγεμονικούς όρους εντός των συνεταιρισμών και αυτός είναι ένας λόγος που η επιρροή του είναι μικρή και αυτό αποτυπώνεται και στα εκλογικά αποτελέσματα αυτής της περιόδου. Τα αίτια κατά μια

⁹² Ριζοσπάστης, 29/9/1930

γνώμη αποδίδονται στην έλλειψη πρακτικής καθοδήγησης, στην παραγνώριση του αγροτικού προλεταριάτου, στην σύνθεση των αγροτικών πυρήνων που κατά-πλειοψηφία αποτελούνται από μεσαία-πλούσια στρώματα, αλλά και η παρουσία των αγροτιστών. Την αδυναμία του αυτή θα έρθει να την αντιμετωπίσει φτιάχνοντας σωματεία εργατών γης. «Η δημιουργία παρατάξεων μέσα σ' αυτά είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την εφαρμογή σωστής επαναστατικής τακτικής στην πάλη των αγροτών, και για την εξουδετέρωση των αγροτοφασιστών». Δεν γνωρίζουμε ωστόσο, αν τελικά είχε αντίκρισμα η απόφαση αυτή. Αυτό όμως που μπορεί να ειπωθεί με ακρίβεια είναι ότι το ΚΚΕ σε κεντρικό επίπεδο εξαπολύει επιθέσεις εναντίον των αγροτιστών, ερχόμενο σε αντίστιξη με τις τοπικές ιδιαιτερότητες που έχουν διαφανεί παραπάνω.

Συμπεράσματα κεφαλαίου

Το Αγροτικό Κόμμα Μεσσηνίας είχε μια ουσιαστική παρέμβαση στην περιοχή, καταφέρνοντας να ενεργοποιήσει αρκετά στελέχη με παρέμβαση στην τοπική κοινωνία. Συνοψίζοντας τα χαρακτηριστικά της πανελλαδικής του συγκρότησης, που είχαν την αντανάκλαση τους, όπως είδαμε και στη Μεσσηνία, το Αγροτικό Κόμμα παρά τις αρχικές ελπιδοφόρες προοπτικές του, δεν θα καταφέρει να έχει καθοριστικό ρόλο στην πολιτική σκηνή. Μια εξήγηση είναι οι φυγόκεντρες τάσεις που άρχισαν να διαφαίνονται στο εσωτερικό του μετά το συνέδριο της Θεσσαλονίκης το 1930. Τότε δηλαδή που άρχισαν να συγκροτούνται οι δύο τάσεις που αργότερα θα διασπαστούν. Από την μια πλευρά η σοσιαλιστική τάση που διεκδικούσε συνεργασία με τα εργατικά στρώματα και από την άλλη η τάση Παγκούτσου, Ανθρακόπουλου , στην οποία καταλογιζότανε, ότι ήθελε να προσδώσει στο κόμμα φασιστικά χαρακτηριστικά. Η αιτία της διάσπασης οφείλεται μεταξύ άλλων και στην αμφιθυμία του συνεδρίου της Θεσσαλονίκης, με τον Δ. Πουρνάρα να επισημαίνει πως τόσο οι ελλείψεις στο οργανωτικό σκέλος, όσο και η απουσία διείσδυσης του κόμματος στην κοινωνία επιτάχυναν τη διάβρωσή του.

Μάλιστα η εκλογική του επιρροή θα μείνει σε χαμηλά επίπεδα παρότι θα περίμενε κανείς το αντίθετο, με δεδομένο πως παρατηρείται στις αρχές της δεκαετίας του '30 μια μείωση της επιρροής, τόσο του κόμματος των Φιλελευθέρων, όσο και του Λαϊκού κόμματος. Άλλωστε η πολιτική κρίση θα διατηρεί για μεγάλο διάστημα τα σενάρια επιβολής μιας νέας στρατιωτικής δικτατορίας, σε μια περίοδο που

σημειώνονται ταυτόχρονα πολιτικές αλλαγές σε ολόκληρη την Ευρώπη, με την άνοδο φασιστικών μορφωμάτων. Οι εξελίξεις αυτές θα προκαλέσουν αρκετές συζητήσεις, και είναι δόκιμο να σταθούμε σε ένα κείμενο του Λ. Τσικλητήρα το οποίο γράφτηκε το 1932 και ανέλυε τους λόγους άνοδου του φασιστικού κόμματος στην Ιταλία. Ο Λ. Τσικλητήρας θεωρούσε πως η ανάδειξη της ρωσικής επανάστασης, αλλά και η ανάπτυξη αντιπολεμικών κινημάτων, μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, τροφοδότησαν την άνοδο τους. Επιλέχθηκαν κατά τη γνώμη τους ως η καταλληλότερη μορφή της αστικής κυριαρχίας.

Λαμβάνοντας υπόψιν μάλιστα το παράδειγμα της Ιταλίας έγραφε πως η ανάδειξη του προέκυψε μέσα από την απαξίωση του κοινοβουλευτισμού, ιδίως στην αγροτική τάξη. Τόνιζε ακόμα πως ο Μουσολίνι απέκτησε ερείσματα όταν κατάφερε να συνδυάσει συνθήματα σοσιαλιστικού περιεχομένου με την ταυτόχρονη υποστήριξη του στην αστική κυριαρχία. Παρόλα αυτά εκτιμούσε πως το φασιστικό φαινόμενο δεν θα λάβει τα χαρακτηριστικά παγκόσμιου κινήματος.⁹³

4. Οι κινητοποιήσεις των σταφιδοπαραγωγών στην Πελοπόννησο την περίοδο 1930-1935

Ενώ τα σταφιδικά συνέδρια προσπαθούν να δώσουν λύσεις πάνω στα ήδη άλυτα προβλήματα ο σταφιδικός κόσμος της Ηλείας και της Μεσσηνίας πλήττεται από την κακοκαιρία που έχει ανυπολόγιστες ζημιές. Ανοίγει έτσι ένας κύκλος στον οποίο η παραγωγή το διάστημα 1931-1933 θα δεχθεί ένα τεράστιο πλήγμα, όμως θα πυροδοτήσει και αντιδράσεις με αποδέκτες την κυβέρνηση και την διοίκηση του Α.Σ.Ο. Τα συλλαλητήρια που εξελίσσονται κατά τη διάρκεια του 1931 αποκτούν σε πολλές περιπτώσεις παλλαϊκό χαρακτήρα.

Τα γεγονότα ξεκινούν όταν στις 28 Μαρτίου τα αμπέλια λόγω του παγετού καταστρέφονται. Σύμφωνα με τον διευθυντή του Ινστιτούτου Σταφίδας Πύργου⁹⁴ κάνει

⁹³ Τσικλητήρας Λ., *Ο Φασισμός η τελειότερα μορφή της αστικής κυριαρχίας*, περ. *Κοινωνική Έρευνα*, αρ. 8, σελ. 6-8, Νοέμβριος 1932

⁹⁴ Το Ινστιτούτο Σταφίδας λειτούργησε στον Πύργο το 1926 και είχε σκοπό την μελέτη της οικονομικής καλλιέργειας της σταφίδας και τους καλύτερους τρόπους αποξηράνσεως της.

λόγο για ζημιά από τον πάγο σε πολλές περιφέρειες υπενθυμίζοντας, ότι μέσα σε μια τριετία η σταφίδα δοκιμάζεται από τον παγετό. Ο παγετός ψύχους είχε ως αποτέλεσμα να πληγούν όχι μόνο οι βλαστοί του εδάφους, αλλά και εκείνοι που βρίσκονται ψηλότερα.⁹⁵ Τόσο στην Αμαλιάδα όσο και στην Κρέσταινα στις 29 Μαρτίου 1931 συγκροτούνται συλλαλητήρια, ζητώντας να επισκεφτούν το μέρος αρμόδιοι υπουργοί, να ανασταλεί το μέτρο του παρακρατήματος, να επιβληθεί εξαγωγική εισφορά για το νέο έτος 1500 δρχ./χλ. να δοθεί στους πληγέντες και να αναληφθούν μέτρα προστασίας των οφειλετών προς την Αγροτική τράπεζα.

Από την πλευρά του ο Α.Σ.Ο, αρχικά ζήτησε να συγκροτηθούν επιτροπές απολογισμού της ζημιάς και υπολόγιζε, ότι οι αποζημιώσεις θα ανέλθουν σε 150 εκατομμύρια δραχμές. Η καταγραφή των ζημιών από τις επιτροπές επιβεβαίωναν τις ήδη γνωστές εκτιμήσεις, έτσι η στάση των γεωργικών ενώσεων αντικατόπτριζε την κοινή συνισταμένη που ήταν η απόγνωση των σταφιδοπαραγωγών.

Το ίδιο διάστημα η Μεσσηνία θα χτυπηθεί από την κακοκαιρία και τον πάγο με αποτέλεσμα να καταστραφεί το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής σύκων και σταφίδας. Στην περιφέρεια θα εκδηλωθούν για ένα μεγάλο διάστημα συλλαλητήρια με αίτημα την χορήγηση γενναίων αποζημιώσεων. Ταυτόχρονα θα δοθεί η δυνατότητα της συμπόρευσης των συκοπαραγωγών και των σταφιδοπαραγωγών μέσω των κοινών συσκέψεων.

Ειδικότερα στις 17 Μαΐου πραγματοποιήθηκε στο Ζευγολατιό συνέδριο, το οποίο θα καταδικάσει την πολιτική της κυβέρνησης στο κομμάτι της αποζημίωσης των παγόπληκτων. Καταδικάζει επιπλέον τις προσπάθειες που γίνονται για απεμπόληση της αυτονομίας του ΑΣΟ και τις όποιες προσπάθειες περιορισμού των αρμοδιοτήτων του.⁹⁶ Το ζήτημα μάλιστα των αποζημιώσεων των παραγωγών θα απασχολήσει για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι μεταγενέστερες αποφάσεις του υπουργείου Οικονομίας να αναθεωρήσει προς τα κάτω το ποσό της αποζημίωσης, που είχε ορισθεί στις 1200 δρχ. κατά χιλιόλιτρο θα προκαλέσει αντιδράσεις. Μάλιστα από το υπουργείο Οικονομικών γινόταν λόγος για λάθη των επιτροπών εκτιμήσεως των ζημιών, καθώς δεν υπέστησαν όλοι την ίδια ζημιά, άρα η αρμόδια υπηρεσία του υπουργείου εκτιμούσε στις αρχές Σεπτεμβρίου, πως το ποσό αυτό θα έπρεπε να κυμαίνεται μεταξύ 600-700 δρχ.

⁹⁵ Πατρίς, 29/3/ 1931

⁹⁶ Σημαία, 20/5/1931

Νέο συνέδριο διεξάγεται στις 17 Σεπτεμβρίου στο Ζευγολατιό στο οποίο συμμετέχουν στελέχη του εμπορικού κλάδου, βουλευτές του νομού και γνώστες των αγροτικών ζητημάτων. Το συνέδριο εμμένει στον καθορισμό αποζημίωσης των παραγωγών 2.000 δρχ., η κυβέρνηση να μην επιμένει στην είσπραξη της έγγειου φορολογίας, αλλά και της αύξησης της φορολογίας του ποσίμου οينوπνεύματος. Οι εκτιμήσεις των δευτεροβάθμιων επιτροπών σε σχέση με την κατάσταση των ζημιών θα οδηγήσει σε μεγάλη καθυστέρηση στην απόδοση των σωστών αποζημιώσεων. Μάλιστα θα αναγκαστεί ο ΑΣΟ, αρχές Οκτωβρίου, δημοσίως να προβεί σε διευκρινήσεις για αυτή την κατάσταση, επισημαίνοντας ότι οι αρχικές λανθασμένες εκτιμήσεις των επιτροπών οδήγησαν σε μεγάλη καθυστέρηση. Ωστόσο ο οργανισμός ξεκαθάριζε ότι δεν μπορούσε να βρεθεί άλλη λύση με βάση τα οικονομικά του, από το να δοθεί τελικά αποζημίωση 1.200 δρχ κατά χιλιόλιτρο, τιμή πολύ κατώτερη των προσδοκιών των παραγωγών, οι οποίοι βρίσκονται σε αναβρασμό.

Οι αλλαγές, όμως εκ των υστέρων στον πίνακα των δικαιούχων και η συρρίκνωση του ποσού της αποζημίωσης προκάλεσαν αντιδράσεις στην Ηλεία παίρνοντας την μορφή εξέγερσης. Αποκορύφωμα ήταν η συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε στον Πύργο στις 13 Νοεμβρίου με την συμμετοχή κατοίκων απ' όλο τον νομό.⁹⁷ Η πορεία από το αρχικό σημείο συγκέντρωσης κατέληξε έξω από το τυπογραφείο για την αποστολή του υπομνήματος προς την κυβέρνηση, όπου χωρίς κανένα λόγο οι δυνάμεις της χωροφυλακής επιτέθηκαν στην συγκέντρωση με αποτέλεσμα να τραυματιστεί αρκετός κόσμος. Το ψήφισμα της σταφιδικής επιτροπής το οποίο μεταξύ άλλων ζητούσε μεγαλύτερες αποζημιώσεις καταδίκασε την απρόκλητη βία ζητώντας την καταδίκη των υπευθύνων. Μετά τα γεγονότα ο υπουργός Οικονομικών εξουσιοδότησε την επιτροπή του Α.Σ.Ο να προβεί στις απαραίτητες αναθεωρήσεις των καταλόγων, όπου κριθεί αναγκαίο και να καθοριστεί η τιμή της αποζημίωσης με βάση τον μέσο όρο της παραγωγής την τελευταία τριετία.

Η επόμενη διετία 1932-1933 για την σταφιδική παραγωγή θα χαρακτηριστεί από τις μεγάλες καταστροφές που θα δεχτεί από την κακοκαιρία, αλλά και από την νόσο του περονόσπορου. Η επιβαρυνόμενη οικονομική κατάσταση των παραγωγών αποτελεί σημείο αναφοράς και χειροτερεύει εξαιτίας των μικρών αποζημιώσεων, αλλά και της υπερχρέωσης τους σε δάνεια. Το κράτος αδυνατεί να ανταπεξέλθει στο πρόβλημα της

⁹⁷ Πατρίς, 13/11/1931

εξισορρόπησης της προσφοράς και της ζήτησης της σταφίδας. Η κατάργηση του μέτρου της παραγωγής του σταφιδόψωμου συνηγορεί στον παραπάνω ισχυρισμό. Ο λόγος είναι ότι το υπουργείο οικονομικών συνυπολογίζοντας, ότι η παραγωγή τους θα συνεπιφέρει αύξηση του σίτου με δυσμενή αποτελέσματα για τον προϋπολογισμό, αποφασίζει να καταργήσει τον θεσμό.⁹⁸

Τα δάνεια παράλληλα αποτελούν έναν σκόπελο απροσπέραστο για τους παραγωγούς. Οι σταφιδοπαραγωγοί μέσω των ενώσεων τους ζητούσαν να τους δοθεί επιπλέον ενίσχυση από τη Αγροτική τράπεζα, επειδή δεν μπορούσαν να ανταπεξέλθουν στην εξόφληση των χρεών, που διογκώθηκαν από τις καταστροφές του 1931.

Οι σταφιδικές διαμαρτυρίες θα συνεχιστούν με αμείωτη ένταση, ενώ τα μέτρα που θα λάβει ο Α.Σ.Ο θα αντιμετωπιστούν με δυσπιστία. Έτσι ο ορισμός παρακρατήματος στο 50% και ο καθορισμός της τιμής της εξαγοράς σταφιδοκάρπου για το νομό Ηλείας αντιμετωπίστηκαν αρνητικά από το συλλαλητήριο στην Κυπαρισσία. Το ψήφισμα που απεστάλη στην κυβέρνηση κάνει λόγο για εμπαιγμό και διεκδικεί την κατάργηση του συναλλαγματικού παρακρατήματος, που εκείνη τη χρονιά ήταν 25%, τον ορισμό αρχικής τιμής εξαγοράς της σταφίδας στις 3500δρχ/χιλ.⁹⁹

Ενώ, οι παραγωγοί δεν είχαν καταφέρει να ανταπεξέλθουν από τις συνέπειες της προηγούμενης καταστροφής η κακοκαιρία και ο παγετός που πλήττει τον Απρίλιο του 1933 τις κοινότητες των νομών Ηλείας και Μεσσηνίας επιφέρει τεράστιες ζημιές στην παραγωγή που σε ορισμένες περιπτώσεις έφτανε σχεδόν στο 100% με βάση τις εκτιμήσεις των εξεταστικών επιτροπών.¹⁰⁰ Η καταστροφή, όμως από την νόσο του περονόσπορου ήρθε να επισφραγίσει την ήδη εξαντλημένη παραγωγή. Στους νομούς Ολυμπίας-Ηλείας η καταστροφή με βάση τις εκτιμήσεις του Ινστιτούτου Σταφίδας δεν οφειλόταν στο κακό ράντισμα των αμπελιών, αλλά στη διαρκή κακοκαιρία που έπληττε τους νομούς τους τελευταίους δύο μήνες. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς η καταστροφή συγκρινόταν με εκείνης του 1890.¹⁰¹

Η εξάπλωση της νόσου και το επόμενο διάστημα μέχρι και τον Ιούλιο ερμηνεύεται από τις έντονες βροχοπτώσεις. Τα τηλεγραφήματα αρκετών προέδρων

⁹⁸ Πατρίς, 9/3/ 1932

⁹⁹ Πατρίς, 18/8/ 1932, σελ. 1

¹⁰⁰ Πατρίς, 13/4/1933, σελ. 1

¹⁰¹ Πατρίς, 24/6/1933, σελ. 1

κοινοτήτων έκαναν λόγο για ζημιές που κυμαίνονταν από 30-80%. Οι κοινότητες με τηλεγραφήματα τους ζητούσαν μέτρα ενίσχυσης. Αντίστοιχα οι ενώσεις συνεταιρισμών συνέτειναν προς την ρύθμιση των χρεών και της παροχής βοήθηματος από την Αγροτική τράπεζα.

Οι συζητήσεις των απεσταλμένων επιτροπών των σταφιδοπαραγωγών πραγματοποιούνταν, υπό το φόντο των νέων κακών καιρικών φαινομένων, της διαφορετικής στάσης μεταξύ των ενώσεων της Πελοποννήσου. Έτσι, με αφορμή την πρόταση της επιτροπής που απαρτιζόταν από αντιπροσώπους αρκετών συνεταιριστικών ενώσεων Αμαλιάδας και Ηλείας για οικονομική ενίσχυση, υπό την μορφή πενταετούς δανεισμού από την αγροτική τράπεζα εκφράστηκαν διαφορετικές θέσεις. Αρχικά η ένωση συνεταιρισμών Γαστούνης διαχώρισε τη θέση της από το κλιμακωτό σύστημα διαρρύθμισης των χρεών θεωρώντας, ότι το πρόβλημα θα λυνόταν με την καταβολή των αποζημιώσεων.¹⁰² Από την άλλη πλευρά ο σταφιδοκτηματίας Ν. Παπαδόπουλος με άρθρο του υποστήριζε, ότι η αποζημίωση δεν πρέπει να γίνει από την Αγροτική Τράπεζα, αλλά από τον Α.Σ.Ο. τον οποίο οι παραγωγοί της Ηλείας ενισχύσανε μέσω του παρακρατήματος την επταετία 1926-1933 με σαράντα εκατομμύρια.¹⁰³ Οι συνέπειες, όμως της σταφιδικής κρίσης δημιουργούν και διχασμό ανάμεσα στις περιφέρειες. Έτσι, οι περιφέρειες Αιγιαλείας και Πάτρας διαμαρτύρονταν για το εύρος των αποζημιώσεων, επειδή θα είχαν ως αποτέλεσμα να αυξήσουν τον φόρο της εξαγωγικής εισφοράς.¹⁰⁴

Το διάστημα της καταγραφής των ζημιών από τον παγετό στις αρχές του Αυγούστου του 1933 επιβεβαιώνονται οι αρχικές εκτιμήσεις, επιπλέον η απώλεια της παραγωγής συμπαρασύρει και τις υπόλοιπες επαγγελματικές τάξεις, κυρίως όμως πλήττει την εμπορική κίνηση. Κατά τη διάρκεια των εκτιμήσεων γίνονται αρκετές καταγγελίες από την πλευρά των σταφιδοπαραγωγών για διαστρεβλωμένους υπολογισμούς. Σε πολλές περιπτώσεις η γεωπονική υπηρεσία δεν ειδοποιούσε τους παραγωγούς, όπως όφειλε φέρνοντας σε δύσκολη οικονομική εκτίμηση όσους αιτούνταν επανεξέτασης.¹⁰⁵ Οι άσχημες καιρικές συνθήκες που συνεχίστηκαν και στα τέλη Αυγούστου και τις συνέπειες στην παραγωγή αποτυπώνονται στα εξής στοιχεία. Από το σύνολο της παραγωγής που ανερχόταν σε 75 εκατομμύρια οι ζημιές από τον παγετό

¹⁰² Πατρίς, 29/7/1933, σελ. 1

¹⁰³ Πατρίς, 1/8/1933, σελ. 1

¹⁰⁴ Πατρίς, 4 /8/1933.σελ. 1

¹⁰⁵ Πατρίς, 20/8/1933, σελ.1

ανέρχονταν σε 3 εκατομμύρια 400 χιλιάδες, του περονόσπορου σε 30 εκατομμύρια, ενώ η παραδοθείσα χλωρά σταφίδα ανέρχονταν στα 17 εκατομμύρια.

Πίσω πάλι στη Μεσσηνία στις 10 Μαΐου του 1934 στην Καλαμάτα σημειώνονται τα αιματηρά γεγονότα με την απεργία των λιμενεργατών. Μια ενδιαφέρουσα παράμετρος είναι ότι τα γεγονότα προκαλούν αντιδράσεις των εργαζομένων και στην Ηλεία. Οι εργάτες Πύργου-Κατάκολου κήρυξαν, ως μορφή συμπαράστασης 24ωρη απεργία, στην οποία συμμετείχαν τα σωματεία σταφιδοεκφορτωτών, φορτοεκφορτωτών και καρφωτών κιβωτίων σταφίδας διαμαρτυρόμενοι για τα άδικο γεγονότα και ζητώντας την τιμωρία των ενόχων. Ένα μήνα αργότερα πραγματοποιείται στην εταιρεία οίνων και οινοπνευμάτων απεργία για την διεκδίκηση καλύτερων μισθών, την εφαρμογή του δωρου, ταυτόχρονα γίνεται απεργία στο καπνεργοστάσιο Καραβασίλη. Η απεργία βρίσκει την συμπαράσταση και άλλων εργατικών σωματείων της πόλης, δεν συνέβη το ίδιο όμως με τον συνεταιρισμό Κακοβάτου, που ζητούσε να λυθεί με την βία η απεργία. Επιπλέον την κήρυξη της απεργίας βρήκε αντίθετη η συνέλευση των επαγγελματικών σωματείων υποστηρίζοντας ότι θίγει τα συμφέροντα των επαγγελματικών τάξεων και των σταφιδοπαραγωγών. Η απεργία τελικά έληξε ύστερα από διαβουλεύσεις των εργατών με την εταιρεία Οίνων και Οινοπνευμάτων.

Στην ύπαιθρο οι καταστροφές από την κακοκαιρία δημιουργούν διακυμάνσεις στην παραγωγή την τελευταία πενταετία, κάτι που αποτυπώνεται και στον πίνακα 3.

Πίνακας 3: Παραγωγή Σταφίδας στη Μεσσηνία¹⁰⁶

¹⁰⁶

Ετήσια γεωργική και κτηνοτροφική στατιστική της Ελλάδος, σελ. 56, Αθήνα 1935

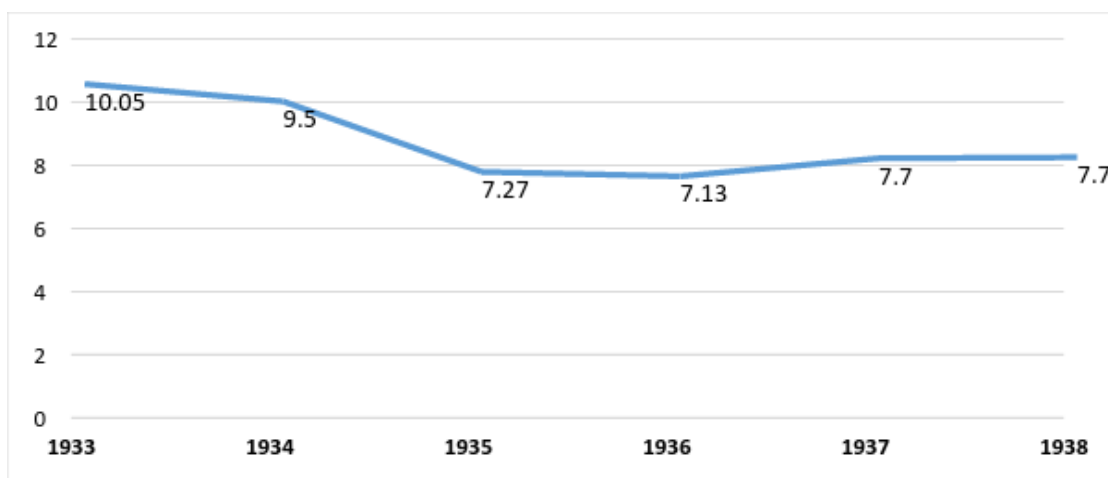
Το συνέδριο στην κοινότητα Χανδρινού στις 6 Μαΐου του 1934 με τη συμμετοχή εκατό αντιπροσώπων αποκρυσταλλώνει την κατάσταση στην περιοχή. Συγκεκριμένα γίνεται έκκληση για οικονομική ενίσχυση των κοινοτήτων, την περικοπή όλων των υποχρεωτικών εισφορών που απομυζούν τους πόρους των κοινοτήτων, αλλά και δικαιότερη κατανομή φόρου για τη σταφίδα στις κοινότητες αναλόγως της παραγωγής. Η εξάντληση όμως των αποθεματικών του ΑΣΟ και οι προτεινόμενες τιμές για την αγορά των πλεονασμάτων προκαλεί νέα δυσφορία στις παραγωγικές τάξεις, ενώ προκαλεί εντάσεις μεταξύ των σταφιδοφόρων περιφερειών, ξυπνώντας μνήμες από τη θέσπιση του παρακρατήματος. Ειδικότερα από την περιφέρεια Πατρών ασκείται πίεση να ορισθεί τιμή παρακρατήματος 2.800 δρχ/χιλιόλιτρο κάτι που προκαλεί την έκρηξη των παραγωγών Μεσσηνίας και Ηλείας.

Τελικά, μετά από ευρεία σύσκεψη του συμβουλίου του ΑΣΟ αποφασίζεται η τιμή του παρακρατήματος 3.000 δρχ για την Μεσσηνία, 3.100 για τον Πύργο, 3.200 για την Πάτρα και 3.300 για το Αίγιο.¹⁰⁷ Για μια συνολική εικόνα της διακύμανσης των τιμών της σταφίδας στη Μεσσηνία την περίοδο 1933-1938 στον πίνακα 4. Τα συλλαλητήρια διαδέχονται το ένα το άλλο με τους παραγωγούς των κατώτερων ποιοτήτων, δηλαδή της νοτιο-ανατολικής Πελοποννήσου να ζητούν μεγαλύτερες τιμές,

¹⁰⁷ Σημαία, 25/8/1934, σελ.1

ενώ εκείνοι των «ευγενών» ποιοτήτων ζητούν μικρότερες τιμές για την εξαγορά των πλεονασμάτων.

Πίνακας 4: Τιμή της σταφίδας στη Μεσσηνία

Τα γεγονότα θα πάρουν δραματική τροπή με τους παραγωγούς του Αιγίου να δηλώνουν ότι δεν είναι δυνατόν να δεχθούν τις προτεινόμενες τιμές κατώτερων ποιοτήτων, οι οποίες θεωρούν ότι λειτουργούν επιβαρυντικά για το δικό τους προϊόν. Στις 26 Αυγούστου συγκροτείται μεγάλο συλλαλητήριο στο οποίο παίρνουν μέρος χιλιάδες παραγωγοί, φωνάζοντας συνθήματα – Κάτω ο ΑΣΟ – Κάτω το παρακράτημα- Ζωή ή θάνατος. Οι διαδηλωτές κινήθηκαν προς τις αποθήκες του ΑΣΟ με σκοπό να τις ανατινάξουν, ωστόσο με παρέμβαση του βουλευτή Αιγιάλειας Γκόφα αποσοβείται η καταστροφή. Δεν θα συμβεί το ίδιο όμως με το παράρτημα του ΑΣΟ το οποίο θα καεί ολοσχερώς. Θα ακολουθήσουν αιματηρές συμπλοκές με τις δυνάμεις της χωροφυλακής, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν δύο διαδηλωτές και να τραυματιστούν αρκετοί. Οι νεκροί είναι ο Στάθης Μπακόπουλος από το χωριό Κουνινά και ο Σπύρος Ντρίνιας από το χωριό Λαπαναγή των Καλαβρύων.¹⁰⁸

Την ίδια ώρα συλλαλητήρια πραγματοποιούνται και στη Μεσσηνία στα χωριά Βαλύρα και Θουρία. Οι παραγωγοί είναι ανένδοτοι και ζητούν να καθορισθεί τιμή για την εξαγορά του παρακρατήματος 3.500 δρχ. Μεγάλο συλλαλητήριο διεξάγεται και στις 8 Σεπτεμβρίου, με τη συμμετοχή παραγωγών όλου του νομού. «Οι σταφιδοπαραγωγοί της Πυλίας δι' εμού ως εκπροσώπου απευθύνουν σε σας τους αδελφούς μας θερμόν

¹⁰⁸

Σημαία 27/8/1934, σελ.1

χαιρετισμόν και διατρανώνουν την αλληλεγγύη και την απόφασιν των ν' αγωνισθούν παρά το πλευρόν σας και το πλευρόν ολόκληρου του σταφιδικού κόσμου της Πελοποννήσου για να επιβάλουμε τας δικαίας απαιτήσεις μας».¹⁰⁹ Οι αποφάσεις του συλλαλητηρίου κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος των πρωθύστερων. « Υποβάλλοντες υστάτην έκκλησιν αξιούμεν παρ' αρμοδίων άμεσον αναθεώρησιν αποφάσεων ΑΣΟ κανονιζόμενης τιμής αγοράς πλεονασμάτων ποσόν δραχμών 3.400 δυνηθώμεν ανταπεξέλθωμεν άμεσον απειλήν πείνης αναποτρέπτου συνέπεια καταστροφής και λοιπών προϊόντων Σύκων και Οινοπαραγωγής{...} Άμεσον κατάργησιν συναλλαγματικού παρακρατήματος κατάργησιν εγγείου φορολογίας περιορισμών εξόδων».¹¹⁰

Οι διαμαρτυρίες των παραγωγών προκαλούν την αντίδραση του Λ. Τσικλητήρα ο οποίος επισημαίνει πως «ο σταφιδοπαραγωγός εφέτος έπεσε θύμα ανηκούστου συνωμοτικής πλεκτάνης εκ μέρους του πολύμορφου τέρατος της Κεφαλαιοκρατίας, όμοιον του οποίου δυσκόλως απαντάται εν τι οικονομική ιστορία {..} δια των αποφάσεων του ΑΣΟ ο σταφιδοπαραγωγός των μη εξευγενισμένων ποιοτήτων, δεδομένης και της 30% μειώσεως της παραγωγής του, να περάσει μαύρη κα άραχνη χρονιά».¹¹¹

Εν μέσω έντασης θα διεξαχθεί και το συνέδριο στην Κυπαρισσία, το οποίο θα στιγματιστεί από επεισόδια κατά τη διάρκεια επιλογής των μελών του προεδρείου. Οι διαφωνίες για τον ορισμό εκπροσώπου από την επαρχία Τριφυλίας θα οδηγήσει σε σύρραξη μεταξύ των αντιπροσώπων και στην σύλληψη εφτά ατόμων με την κατηγορία ότι είναι κομμουνιστές.¹¹²

Η σταφιδική εξέγερση του 1935

Πλησιάζοντας στα γεγονότα που αφορούν την εξέγερση του 1935, πρέπει να σταθούμε σε δύο στοιχεία. Το πρώτο έχει να κάνει με το ότι, η εξεταζόμενη περίοδος χαρακτηρίζεται από μια διαρκή πολιτική κρίση, του κοινοβουλευτικού συστήματος και

¹⁰⁹ Σημαία 9/9/1934,σελ.1

¹¹⁰ Ό.π.

¹¹¹ Πήδασος, 9/9/1934, σελ. 1

¹¹² Σημαία 11/9/1934, σελ.1

των φορέων πολιτικής εκπροσώπησης, δηλαδή των κομμάτων. «Αποτέλεσμα της πολιτικής κρίσης, μέχρι την τελική επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά το 1936, είναι, από τη μια μεριά η διατήρηση του «εθνικού διχασμού» και από την άλλη η επαναλαμβανόμενη ανάμειξη του στρατού στις πολιτικές-κομματικές αντιπαράθεσεις».¹¹³ Ανιχνεύεται, επίσης, κρίση στις σχέσεις αντιπροσώπευσης, που έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία κοινοβουλευτικής ισορροπίας. Η καθιέρωση στον κοινοβουλευτισμό απομακρυσμένων από τη συνταγματική νομιμότητα πρακτικών ερμηνεύει την εδραίωση των δύο σημαντικών πόλων εξουσίας, του κοινοβουλίου και του στρατού. Η διαρκής παρέμβαση του στρατού με το πρόσχημα της προστασίας των κοινοβουλευτικών θεσμών έχει ως συνέπεια τη σταδιακή κατίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής. Σε αυτό το πλαίσιο θεμελιώνεται ο περιορισμός των ατομικών ελευθεριών με κορυφαίο παράδειγμα την ψήφιση του νόμου «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασία της ελευθερίας των πολιτών», το περίφημο ιδιώνυμο.

Το δεύτερο αφορά καθαυτό το σταφιδικό ζήτημα και τις αντιθέσεις του που λειτουργούν συσσωρευτικά, ως προς την εξέλιξη των γεγονότων. Για μια αντιπροσωπευτική εικόνα της περιόδου, λαμβάνουμε υπόψιν τον συλλογισμό του Χρ. Κουβελιώτη, ο οποίος λέει χαρακτηριστικά πως για κάθε χιλιόλιτρο σταφίδας ο σταφιδοπαραγωγός πληρώνει 3.000 δρχ. σε φόρους, όπου συμπεριλαμβάνονται η εξαγωγική εισφορά, το δάνειο για τους παγόπληκτους και των τοπικοί φόρων. «Ενώ δηλαδή ο σταφιδοπαραγωγός πληρώνεται για ένα χιλιόλιτρο σταφίδας που πουλάει 2.900 του παίρνουν άλλες τόσες και περισσότερες και έτσι ένα χιλιόλιτρο σταφίδα πριν βγει από την Ελλάδα στο εξωτερικό είναι επιβαρυνμένο με 6.000 δραχμές κι' ακόμη γιατί πάνω σ' αυτά πρέπει να προστεθούν και τα υπέρογκα κέρδη που παίρνουνε οι σταφιδέμποροι και οι ατμοπλοίες».¹¹⁴

Μέσα σε αυτό το ιδιότυπο καθεστώς, που αναλύθηκε παραπάνω θα απαγορευτεί και η εφημερίδα *Πήδασος*, τον Φεβρουάριο του 1935 με τον εκδότη Χρ. Κουβελιώτη να αντιμετωπίζει δίωξη με την κατηγορία πως στην εφημερίδα υπήρχαν δημοσιεύματα με κομμουνιστικό περιεχόμενο. Ο Χρ. Κουβελιώτης θα αφεθεί ελεύθερος, αλλά η

¹¹³ Μηλιός Γ., *Ο Ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός*, Κριτική, σελ. 419-420, Αθήνα 2000

¹¹⁴ *Πήδασος*, 9/9/1934, σελ. 1

εφημερίδα δεν θα ξαναεκδοθεί.¹¹⁵ Λίγους μήνες όμως μετά, στις εκλογές του Ιουνίου του 1935 λαμβάνει χώρα ίσως ένα από τα πιο τραγικά γεγονότα στην πολιτική ιστορία της περιοχής. Ο Λ. Τσικλητήρας υπό το βάρος των τύψεων της απόφασης του να κατέλθει τόσο ο ίδιος, όσο και άλλα αγροτικά στελέχη σε κοινό συνδυασμό με τους Βασιλόφρονες θα αυτοκτονήσει ανήμερα των εκλογών. Σε συζητήσεις μάλιστα που είχε λίγες μέρες πριν τις εκλογές εμφανιζόταν πλήρως προβληματισμένος και μετανιωμένος για την απόφαση του. Ο Τσικλητήρας αποτέλεσε ένα ιστορικό στέλεχος του αγροτικού κινήματος, μέλος του Αγροτικού Κόμματος και της αριστερής πτέρυγας του και υποστηρικτής της ρωσικής επανάστασης. Από το 1920 βρέθηκε στο επίκεντρο των εξελίξεων που αφορούσαν το σταφιδικό ζήτημα στην περιοχή με τη συμμετοχή του σε συνέδρια και συλλαλητήρια και υπήρξε ιδιαίτερα αγαπητός στους αγροτικούς πληθυσμούς.

Τα προεόρτια της σταφιδικής εξέγερσης αποτελούν οι συσκέψεις των συνεταιριστικών ενώσεων της Μεσσηνίας στις αρχές του 1935 με σκοπό τον ενιαίο συντονισμό τους. Το κλίμα άλλωστε που επικρατεί στην ύπαιθρο εντείνει τις διεργασίες, καθώς αρκετοί σταφιδοπαραγωγοί αδυνατούν αν ανταπεξέλθουν στα χρέη τους, με την κυβέρνηση να εφαρμόζει αυστηρούς ελέγχους για την είσπραξη των φόρων. Έτσι φτάνουμε στις 28 Ιουλίου, όταν και συγκροτείται το σταφιδικό συνέδριο των Γαργαλιάνων. Οι αντιπρόσωποι που συμμετείχαν το θεωρούν σταθμό στην ιστορία του σταφιδικού κινήματος, επειδή «την πρωτοβουλία της οργάνωσής του την πήραν οι εργαζόμενοι σταφιδοπαραγωγοί στα χέρια τους απ' τα κάτω».¹¹⁶ Ο πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής του συνεδρίου Ζαχαρίας Κουρέτας ανέφερε πως το συνέδριο φιλοδοξούσε να φέρει στην επιφάνεια την αντίθεση μεταξύ των παραγωγών και των εκμεταλλευτών τους, που είναι οι έμποροι, ο ΑΣΟ και κυβέρνηση.¹¹⁷ Το συνέδριο θα ζητήσει σύσσωμο για πρώτη φορά την κατάργηση του Α.Σ.Ο., όπως και του παρακρατήματος. Επίσης διεκδικούσε τον καθορισμό της τιμής πώλησης της σταφίδας στις 3600 και όχι στις 2900 δραχμές που είχε αποφασίσει ο οργανισμός.

Με τη λήξη του συνεδρίου ξεκινούν τα πρώτα συλλαλητήρια. Όπως τονίζει σε στήλη του ο «Ριζοσπάστης», δύο χαρακτηριστικά διακρίνουν τους αγώνες που

¹¹⁵ Καραμπάτσος Ηλ., *Η Σταφιδική Εξέγερση του 1935*, Αθήνα, Σύγχρονη Σκέψη, σελ.155, Αθήνα 2016

¹¹⁶ *Ριζοσπάστης*, 24/7/1935

¹¹⁷ *Θάρρος*, 27/7/1935

εξελίσσονται εκείνη την περίοδο: «το πρώτο είναι ότι φέτος οι σταφιδοπαραγωγοί δεν παλεύουν διασπασμένα [...] το δεύτερο γνώρισμα είναι ότι πιο ξεκάθαρα από κάθε άλλη φορά φέτος οι σταφιδοπαραγωγοί ξέρουν πώς να διεκδικήσουν αυτό που θέλουν». ¹¹⁸. Ταυτόχρονα, συγκροτούνται τοπικές επιτροπές στη Μεσσηνία, οι οποίες διοργανώνουν όλο τον Αύγουστο μέχρι και τις αρχές του Σεπτεμβρίου συγκεντρώσεις που παίρνουν τη μορφή λαϊκής εξέγερσης καταλύοντας τις τοπικές αρχές εξουσίας. Τα συλλαλητήρια χαρακτηρίζονται από την καθολική συμμετοχή των κατοίκων των χωριών, αλλά και την αιματηρή κατάληξη τους, στις περισσότερες περιπτώσεις.

Μάλιστα στην Πύλο στις 26 Αυγούστου σημειώνονται και τα πιο ταραχώδη επεισόδια. Με βάση τον ανταποκριτή της εφημερίδας *Νεολόγος Πατρών*, ανήμερα της προγραμματισμένης συγκέντρωσης μεταβαίνουν από το χωριό Κυνηγού 1500 κάτοικοι, έχοντας πρώτα συλλάβει τους χωροφύλακες, που προσπάθησαν να τους εμποδίσουν. Στην Πύλο θα σημειωθούν επεισόδια με τους διαδηλωτές να προβούν σε βανδαλισμούς στα γραφεία του ΑΣΟ, με αποτέλεσμα οι δυνάμεις της χωροφυλακής, που εντωμεταξύ είχαν ενισχυθεί να επιτεθούν στους διαδηλωτές. «Με τους πρώτους πυροβολισμούς όλοι οι διαδηλωταί διελύθησαν τροχάδην διασκορπισθέντες εις τας διαφόρους οδούς, κατευθυνόμενοι δε εις τα χωρία των. Δυστυχώς όμως οι χωροφύλακες δεν ετήρησαν ψυχραιμίαν και εξακολουθούσαν να πυροβολούν ετραυματίσθησαν δε ούτων τρεις και εις εφονεύθη {...}». ¹¹⁹ Ανάλογης έντασης ήταν οι συγκρούσεις και σε άλλες περιοχές που έλαβαν χώρα κινητοποιήσεις, όπως στο χωριό Ροντάκι Κυπαρισσίας. Κατά τη διάρκεια των κινητοποιήσεων θα χάσουν τη ζωή τους τελικά 3 άνθρωποι. Εξαιτίας της σφοδρότητας των συγκρούσεων η κυβέρνηση του στρατηγού Κονδύλη κήρυξε στην περιοχή το στρατιωτικό νόμο, αποστέλλοντας στρατεύματα για την καταστολή του κινήματος.

Τα αιτήματα των παραγωγών και οι συγκεντρώσεις τους θα προκαλέσουν τη συμπάθεια και τη στήριξη του εμπορικού και επιστημονικού κόσμου. Επιστολές συμπαράστασης κατακλύζουν τις τοπικές εφημερίδες. Όμως αυτό δεν θα αποσοβήσει την εξάπλωση ενός κύματος διώξεων εναντίον των συνδικαλιστών και των παραγωγών που συμμετείχαν στις κινητοποιήσεις. Αξίζει να σημειωθεί πως δεν μπορεί να

¹¹⁸ Ριζοσπάστης, 20/8/1935

¹¹⁹ Νεολόγος Πατρών, 30/8/1935

διευκρινιστεί ο αριθμός των συλλήψεων. Ο αριθμός τους κατά τον ανταποκριτή του «Ριζοσπάστη» Κώστα Αυγήτα έφτασε τους 100.

Παράλληλα ενδιαφέρον έχει πώς είδε ο τοπικός τύπος της εποχής την εξέγερση. Ξεκινώντας από την εφημερίδα *Θάρρος*, οι κινητοποιήσεις καλύπτονται κανονικά με την εφημερίδα να αντιμετωπίζει τους νόμους για τον τύπο. Έτσι σε πολλές περιπτώσεις, όπως στις 27 Αυγούστου, αντιμετωπίζει τη λογοκρισία. Ειδικότερα, λογοκρίνονται οι ανακοινώσεις των εργατικών σωματείων για τα γεγονότα, με την συντακτική επιτροπή της εφημερίδας να περιορίζεται να αναφέρει μόνο τα ονόματά τους. Επίσης η ίδια εφημερίδα γνωστοποιούσε πως με εντολή του στρατιωτικού επόπτη Μεσσηνίας απαγορεύτηκε η κυκλοφορία αρκετών αθηναϊκών εφημερίδων μεταξύ των οποίων του «Ριζοσπάστη», του «Ανεξάρτητου» και της εφημερίδας «Ελεύθερος Άνθρωπος».¹²⁰

Στον αντίποδα η κυβερνητική *Σημαία*, η οποία καλύπτει μεν τα γεγονότα, θεωρεί όμως πως κρύβονται πίσω από αυτά κομμουνιστές. Με δημοσιεύματα της αναγνωρίζει βέβαια τα αιτήματα των παραγωγών, αλλά κάνει λόγο για έντονη επιρροή από πλευράς κομμουνιστικών στοιχείων. Όπως ο Κ. Μεταξάς, που διαπίστωνε ότι «το ζήτημα της επιβολής των αριστεριζόντων στοιχείων εις τους αγώνας αυτούς των αγροτών, που αποτελούν το συντηρητικότερον στοιχείον μιας Κοινωνίας και απέβησαν πάντοτε σωτήριοι πρόσκομμα εις την επαναστατικήν δράσιν».¹²¹ Ο ίδιος συντάκτης για τα γεγονότα της Πυλίας έγραφε πως αποτελεί μια εξέγερση στην οποία συμμετείχαν και παραγωγοί πιο εύποροι, πως πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν «αριστερά στοιχεία», αλλά και αστικές οργανώσεις, όπως έμποροι και επαγγελματίες.¹²²

Τα γεγονότα επομένως θα αποτυπωθούν διαφορετικά από τις εφημερίδες. Πάντως εκτός από τις εφημερίδες θα ήταν σκόπιμο να επισημάνουμε πως είδαν τα γεγονότα ενώσεις και τοπική αυτοδιοίκηση. Έτσι αρχής γενομένης το συνέδριο στους Γαργαλιάνους αντιμετωπίστηκε από τους δημόσιους οργανισμούς όπως το παράρτημα του ΑΣΟ, με επιφυλακτικότητα και προσπάθεια να εμφιλοχωρήσουν μέλη του ΚΚΕ. Παράλληλα ο πρόεδρος της κοινότητας των Γαργαλιάνων ζητούσε από το Νομάρχη να απαγορευτεί το συνέδριο, ενώ επιφυλακτικές ως προς τη διεξαγωγή του ήταν και οι ενώσεις. Ωστόσο όπως αναφέρει ο Κ. Αυγήτας, ο οποίος σχολιάζει τα γεγονότα από τις

¹²⁰ *Θάρρος*, 29/8/1935

¹²¹ *Σημαία*, 31/8/1935

¹²² *Σημαία*, 1/9/1935

στήλες ενός κομματικού εντύπου, το συνέδριο θα είχε πανσταφιδικό χαρακτήρα, αν συμμετείχαν απεσταλμένοι από την Βορειο-δυτική Πελοπόννησο, ενώ επισημαίνει πως οι κινητοποιήσεις διαψεύδουν τη θεωρία «Πως ο Μωρηάς είχε Βανδέα αντίδρασης».¹²³

Ο ίδιος σχολιάζοντας τα γεγονότα που ακολούθησαν, τα χαρακτηρίζει ως ένα ξεχωριστό κεφάλαιο στην ιστορία του αγροτικού κινήματος, επισημαίνοντας βέβαια τα λάθη και τις παραλείψεις του ΚΚΕ στην περιοχή, ωστόσο καταλήγει σε ένα συμπέρασμα, που είδαμε και παραπάνω, πως η εξέγερση είχε παλλαϊκό χαρακτήρα.

Επίσης έχει ενδιαφέρον πώς είδε τα γεγονότα ένας από τους πρωταγωνιστές. Έτσι ο Θ. Κορμάς εξιστορούσε πως «Τα γεγονότα της Πύλου, δεν τα καθοδήγησαν οι οργανωτές του συνεδρίου. Εγώ προσωπικά ειδοποίησα με δηλώσεις μου πως ήταν έκρυθμη η κατάσταση [...]», ενώ αναρωτιόταν «Ποιος ξέρει, αν δεν εισχώρησαν βαλτοί στο πλήθος να κάψουν τις αποθήκες, για να επακολουθήσουν και φανούν δικαιολογημένα τα μέτρα τρομοκρατίας της Κυβέρνησης, που επακολούθησαν;».¹²⁴ Σίγουρα ο αυθορμητισμός των κατοίκων μπορεί να οδήγησε σε γεγονότα τα οποία ενδεχομένως να αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία, ωστόσο υπενθυμίζεται ότι και σε ανάλογες διαμαρτυρίες στο παρελθόν ο κόσμος στρεφόταν εναντίον των κρατικών εκπροσώπων και των κρατικών φορέων.

Η ερμηνευτική προσέγγιση των κινητοποιήσεων

Η σταφιδική κρίση έτσι όπως προέκυψε από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και συνέχισε κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, έδειξε καταρχήν ότι τα κρατικά μέτρα για την αντιμετώπιση της, όπως ο θεσμός του παρακρατήματος αντί να το λύσει το επιβάρυνε. Παράλληλα το προϊόν αντιμετώπισε τον ανταγωνισμό των ομοειδών προϊόντων της Καλιφόρνιας και της Αυστραλίας. Μάλιστα η πολιτική του παρακρατήματος και η τεχνητή στήριξη των τιμών επέβησαν προς όφελος του ανταγωνισμού.

Από την άλλη, η δυνατότητα οι παραγωγοί των άλλων χωρών να παράγουν άρτια σταφίδα με χαμηλό κόστος, αν και κατώτερη ποιοτικά περιόρισε σταδιακά την εξαγωγή της ελληνικής σταφίδας, η οποία δεν κατάφερε να εκμεταλλευτεί μια σειρά από

¹²³ Αυγήτας Κ., Διδάγματα από το Σταφιδικό Συνέδριο, Κομμουνιστική Επιθεώρηση, αρ. 11, σελ 486-491, Αθήνα 1935

¹²⁴ Βουρνά Β., Όραμα και μνήμες, Διογένης, σελ. 80, Αθήνα 2001

πλεονεκτήματα, όπως το χαμηλό κόστος μεταφορών, σε αντίθεση με το μεγάλο κόστος των υπερατλαντικών μεταφορών, που επιβάρυνε τα άλλα προϊόντα. Τα παραπάνω δεδομένα, όμως δύναται να χρησιμοποιηθούν και για μια συνολικότερη ερμηνευτική προσέγγιση των συνεπειών της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης, που οδήγησε η πτώση της ζήτησης της σταφίδας. Βέβαια η πτώση της ζήτησης δεν ακολουθήθηκε και από μια ορθολογική μείωση της προσφοράς, παρότι μεσολάβησαν ίσως δύο στοιχεία εξίσου σημαντικά η μετανάστευση στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, αλλά και ο νόμος της εκριζώσεως των σταφιδαμπέλων, ο οποίος δεν απέφερε ικανοποιητικά αποτελέσματα. Η αποτυχία του οφείλεται και στην άρνηση των παραγωγών να προβούν σε αντικατάσταση της σταφίδας με ένα άλλο προϊόν, ιδίως σε περιοχές, όπως στην Μεσσηνία, όπου παράγονταν και άλλα προϊόντα. Οι παραγωγοί όντας μικροκαλλιεργητές και επιφυλασσόμενοι να πάρουν το ρίσκο να αλλάξουν καλλιέργεια διατηρούσαν την προσδοκία τους για αλλαγή των δυσμενών συνθηκών, η οποία βέβαια δεν φαινόταν στον ορίζοντα.

Ενδεχομένως η διατήρηση των καλλιεργειών να οφείλεται και σε οικονομικούς λόγους. Η χορήγηση δανείων αποτελούσε σίγουρα ένα κίνητρο για έναν παραγωγό να αλλάξει την καλλιέργεια της σταφίδας, ωστόσο θα πρέπει να παίρνουμε υπόψιν τις οικονομικές συνθήκες των αγροτών εκείνης της περιόδου, οι οποίες φαίνεται πως δεν ήταν και οι καλύτερες. Άλλωστε τα χρέη των αγροτών δεν ήταν πιθανότατα μόνο προς έναν πιστωτικό ίδρυμα, αλλά και προς ιδιώτες, οδηγώντας μας στο συμπέρασμα πως οποιαδήποτε απόφαση δεν μπορούσε να είναι εύκολη υπόθεση, πόσο μάλλον όταν μιλάμε για την ανόθευτη συνέχιση της λειτουργίας ενός οικονομικού συστήματος το οποίο έμενε αναλλοίωτο τα τελευταία χρόνια. Πάντως αξίζει να σημειωθεί πως την εξεταζόμενη περίοδο βλέπουν το φως της επικαιρότητας αρκετές δημοσιεύσεις που αναλύουν το μεγάλο κόστος της παραγωγής, τις αδυναμίες διαφημίσεως του προϊόντος, αλλά και την απουσία βέλτιστων πρακτικών προς τη βελτίωση του.

Από την άλλη, η εξέταση της πορείας της σταφίδας θα πρέπει να εξεταστεί και υπό το πρίσμα των αλλαγών που συνέβησαν κατά τη διάρκεια του πρώτου τετάρτου του 20^{ου} αιώνα στο οικονομικό σύστημα της χώρας, σε συνάρτηση με τους διεθνείς παράγοντες. Άλλωστε όπως παρατηρεί και ο Ν. Μουζέλης στις βαλκανικές χώρες η

οικονομική διείσδυση προχώρησε σε δύο φάσεις.¹²⁵ Η πρώτη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αφορά την χρηματοδότηση επενδυτικών έργων και η δεύτερη φάση που αφορά την εκβιομηχάνιση της χώρας στις αρχές του επόμενου αιώνα. Όλα αυτά τα χρόνια η αγροτική τάξη της χώρας θα δεχθεί σοβαρά πλήγματα, τροφοδοτώντας σε τελική ανάλυση την εξέλιξη της εκβιομηχάνισης.

Επίσης συγκριτικά με άλλες βαλκανικές χώρες οι αντιθέσεις δεν θα δημιουργήσουν κοινωνικές εκρήξεις για τα οξυμένα ζητήματα που υπήρχαν, όπως εκείνο των τσιφλικιών και με την αγροτική μεταρρύθμιση στη χώρα να αποτελεί κίνηση που επιβλήθηκε από πάνω, παρά αποτέλεσε καρπός διεκδικήσεων ευρύτερων κοινωνικών ομάδων. Αντιθέτως, στην Βουλγαρία από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έχουμε πολιτικές ζυμώσεις, που θα αναδείξουν σε πρωταγωνιστή των πολιτικών εξελίξεων την Αγροτική Ένωση, η οποία θα κυβερνήσει το 1919. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν, ότι η αναγνώριση που έτυχαν οι ιδέες των αγροτιστών στη γειτονική χώρα προκάλεσαν την αντίδραση της άρχουσας τάξης, η οποία θα ανατρέψει πραξικοπηματικά την κυβέρνηση. Λίγα χρόνια πριν το 1907 η κοινωνική ανισότητα προκάλεσε μια βίαιη εξέγερση και στη Ρουμανία, όπου θα χαθούν 10.000 αγρότες.

Επομένως, διαπιστώνουμε ότι σε πολλές χώρες των Βαλκανίων υπάρχουν αγροτικές εξεγέρσεις, σε αντίθεση με τον ελλαδικό χώρο, με εξαίρεση ίσως τα γεγονότα στο Κιλελέρ και τις σταφιδικές κινητοποιήσεις του 19^{ου} αιώνα. Μία άποψη θέλει τους αγρότες να εγκλωβίζονται στις ενδοαστικές συγκρούσεις¹²⁶ και να μην καταφέρνουν να αναπτύξουν ένα αγροτικό κίνημα, το οποίο με τη σειρά του θα τροφοδοτήσει και πολιτικές αλλαγές. Είναι γεγονός πως το Αγροτικό Κόμμα που κάνει την εμφάνιση του στην Ελλάδα λίγα χρόνια αργότερα δεν θα καταφέρει να εκφράσει τη δυσαρέσκεια που υπήρχε την περίοδο του Μεσοπολέμου. Έχοντας αυτά ως δεδομένα θα επιχειρηθεί να απαντηθεί το ερώτημα σε ποιο βαθμό ενσωματώνονται οι σταφιδοπαραγωγοί στους κρατικούς μηχανισμούς, κατά πόσο διατηρούν ένα ίχνος αυτονομίας και ποιες είναι οι μορφές αντίστασης, σε σύγκριση με άλλες χώρες των Βαλκανίων και κυρίως της Βουλγαρίας. Κατ' αρχήν αξίζει να σημειωθεί, πως η εμπορευματοποίηση της γεωργίας συντελείται πολύ νωρίτερα στην Ελλάδα, ενώ παράλληλα επιταχύνεται και μια διαδικασία μετατόπισης του εργατικού δυναμικού στον δευτερογενή τομέα.

¹²⁵ Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική κοινωνία όψεις υπανάπτυξης*, Εξάντας, σελ. 213, Αθήνα 1978

¹²⁶ Ό.π.

Την δεκαετία του '30 οι αγρότες άγγιζαν το 60% σε αντίθεση με τους Βούλγαρους χωρικούς που ξεπερνούσαν το 80%¹²⁷. Μάλιστα ο Ν. Μουζέλης επισημαίνει την άποψη του Δημοσθένη Δανιηλίδη¹²⁸, ο οποίος υποστήριζε πως οι Έλληνες αγρότες μπήκαν αρκετά νωρίς στην οικονομία της αγοράς, αναπτύσσοντας έτσι γρηγορότερα χαρακτηριστικά «εκσυγχρονισμού» και ατομικισμού, σε αντίθεση με τους αγρότες των Βαλκανίων, που ήταν εχθρικοί απέναντι στην αγορά και περισσότερο δεμένοι με τη γη τους. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα δεν μπορεί να είναι άλλο από εκείνο της παραγωγής σταφίδας και της επακόλουθης εμπορευματοποίησης της, άρα της σύνδεσης της με τους κανόνες της αγοράς. Οι σταφιδοπαραγωγοί του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} αιώνα, έγιναν θεατές και συμμετοχοί της διαδικασίας των διακυμάνσεων της θέσης της σταφίδας στη διεθνή αγορά. Οι κινητοποιήσεις τους ωστόσο πρέπει να διευκρινιστεί πως δεν κινούνταν στην κατεύθυνση αλλαγών, αλλά στη διατήρηση του ήδη υπάρχοντος περιβάλλοντος, κάτι που θα εξηγηθεί παρακάτω.

Οφείλουμε όμως να σταθούμε και σε ένα άλλο στοιχείο που κάνει πιο ευδιάκριτες τις αλλαγές ανάμεσα στον Έλληνα και Βούλγαρο αγρότη. Όπως ειπώθηκε και παραπάνω οι Βούλγαροι αγρότες υπερτερούν των Ελλήνων σε βαθμό που να αναπτύσσεται μια έχθρα ανάμεσα σε εκείνους και στους εμπόρους της περιοχής, η οποία βρίσκει τη ρίζα της και στο γεγονός, ότι οι τοκογλυφικές σχέσεις είχαν οδηγήσει σε συγκέντρωση της ιδιοκτησίας σε λίγους ιδιοκτήτες. Το τελευταίο στοιχείο επιτάχυνε τις πολιτικές εξελίξεις στην γειτονική χώρα.¹²⁹ Στην Ελλάδα ήταν ανεπτυγμένες οι τοκογλυφικές σχέσεις, και μετά τη διείσδυση της τραπεζικής πίστης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στη Μεσσηνία ειδικότερα το σύστημα της τοκογλυφίας διατηρείται αναλλοίωτο την εξεταζόμενη περίοδο. Από την άλλη η σχέση του παραγωγού με τον έμπορο στην Ελλάδα, δεν έχει τα χαρακτηριστικά με τη γειτονική χώρα. Μάλιστα προς επίρρωση των παραπάνω οι κινητοποιήσεις παίρνουν παλλαϊκό χαρακτήρα, αρκετές κοινωνικές ομάδες με αντικρουόμενα συμφέροντα φαίνεται να μοιράζονται κοινές απόψεις, ιδέες. Τα σταφιδικά συνέδρια γινόντουσαν με τη παρουσία του εμπορο-βιομηχανικού κλάδου, ενώ η οργή των παραγωγών συγκεντρωνόταν εναντίον των γραφείων του ΑΣΟ, δηλαδή του κρατικού οργανισμού. Προκύπτει λοιπόν το ερώτημα, έχοντας ως δεδομένα τις παραπάνω διαπιστώσεις ποιος είναι ο βαθμός ενσωμάτωσης των παραγωγών στους

¹²⁷ 'Ο.π., σελ. 223-224

¹²⁸ Δανιηλίδης Δ., *Νεοελληνική κοινωνία και οικονομία*, ιδιωτική έκδοση, σελ.126-142, Αθήνα 1934

¹²⁹ Μουζέλης, ό.π., σελ. 226

κρατικούς μηχανισμούς και τι ρόλο διαδραμάτιζαν τόσο οι μηχανισμοί διαμεσολάβησης, όσο και η ιδεολογία.

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα ξεκινάμε με μια θέση την οποία δανειζόμαστε από τη θεωρία του Μαρξ, ο οποίος έλεγε πως κάθε κοινωνικός σχηματισμός αναπαρίσταται σαν ένα οικοδόμημα που χωρίζεται στην υποδομή που αποτελείται από τις παραγωγικές δυνάμεις και τις σχέσεις παραγωγής και την υπερδομή που περιλαμβάνει δύο επίπεδα το νομικό-πολιτικό επίπεδο(το δίκαιο και το κράτος) και την ιδεολογία. Αναφερόμενος μάλιστα στο κράτος ο Αλτουσέρ σημειώνει, πως αποτελεί όργανο καταστολής στην υπηρεσία των κυρίαρχων τάξεων. Επιπλέον, προχωρά στην απαραίτητη διάκριση μεταξύ της κρατικής εξουσίας, που συμπυκνώνει τον αντικειμενικό στόχο της πολιτικής πάλης των τάξεων και του μηχανισμού του κράτους. *«Ο μηχανισμός του κράτους, που ορίζει το κράτος σαν εκτελεστική δύναμη και σα δύναμη καταστολής στην υπηρεσία των κυρίαρχων τάξεων, μέσα στην ταξική πάλη που διεξάγει η αστική τάξη και οι σύμμαχοι της ενάντια στο προλεταριάτο, είναι το ίδιο το κράτος, του οποίου ορίζει τη βασική λειτουργία».*¹³⁰

Δίπλα στον μηχανισμό του κράτους βρίσκονται οι Ιδεολογικοί Μηχανισμοί, όπως είναι οι εφημερίδες. Ωστόσο θεμελιακή διαφορά τους είναι, ότι ο πρώτος λειτουργεί με τη βία, ενώ οι άλλοι με την ιδεολογία. Άρα παρά την ποικιλομορφία τους οι ΙΜΚ ενοποιούνται με βάση την ιδεολογία τους, η οποία είναι ενιαία κάτω από την κηδεμονία της κυρίαρχης ιδεολογίας. Έτσι κατά τη γνώμη μου σε επιμέρους ΙΜΚ όπως οι εφημερίδες διαπιστώνετε μια προσπάθεια χειραγώγησης των κοινωνικών ομάδων, ιδίως σε περιόδους κρίσεων, σε συνάρτηση βέβαια των οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων που αυτές εκφράζαν. Για παράδειγμα άλλα συμφέροντα εξέφραζε το φιλοβενιζελικό *Θάρρος* και άλλα η φιλομοναρχική *Σημαία*. Τις κοινωνικές σχέσεις που αναπαράγουν οι ΙΜΚ επικαθορίζουν με την πλευρά τους οι διαμεσολαβητικοί μηχανισμοί, που μπορούμε να τους ορίσουμε, στην περίπτωση μας, ως εκείνους που μεσολαβούν μεταξύ των παραγωγών και του κράτους. Τέτοιοι μηχανισμοί είναι οι συνεταιρισμοί, οι ενώσεις και τα σταφιδικά συνέδρια. Στα δε σταφιδικά συνέδρια παρατηρούμε, ότι λαμβάνουν μέρος βουλευτές, υπουργοί, μέλη οικονομικών επιμελητηρίων κ.α. Ενδεικτικά θα αναφέρω τη διαπίστωση του Β. Κωστόπουλου, μέσα από τις στήλες της *Σημαίας*, ο οποίος αναφέρεται στη συγκρότηση ενός σταφιδικού

¹³⁰

Αλτουσέρ, Λ.. *Θέσεις*, (μτφ) Ξενοφών Γιαταγάνας, Θεμέλιο, σ. 78, Αθήνα 1999

συνεδρίου το 1930. Έλεγε λοιπόν, πως η κυβέρνηση μπροστά στο κύμα δυσaréσκειας προσπαθεί να αποσπάσει κατά τόπους αποφάσεις που θα δίνουν μια συνολική κατεύθυνση για τα πράγματα. Σε αυτήν την κατεύθυνση πραγματοποιείται στη Μεσσηνία ένα σταφιδικό συνέδριο με πρωτοβουλία του Νομάρχη Μεσσηνίας Μαρκέλλου, ο οποίος μάλιστα ανήκει σε μια από τις μεγαλύτερες σταφιδικές οικογένειες της Πελοποννήσου.¹³¹

Οι μηχανισμοί αυτοί επομένως δεν αποκρυστάλλωναν τα ενιαία συμφέροντα των παραγωγών, αλλά αποτελούσαν δομές που αντιπροσώπευαν συμφέροντα διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, όπως εμπόρων-κτηματιών κ.α. Καταλήγαν παρά να είναι δομές αποσυμπίεσης των κοινωνικών εντάσεων που δημιουργούσε η σταφιδική κρίση.

Η εμφάνιση των συνεταιρισμών ωστόσο έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην ομογενοποίηση των παραγωγών, αλλά δεν κατάφερε να πετύχει τους αρχικούς σκοπούς, τουλάχιστον έτσι όπως τους είχε διατυπώσει ο Χρ. Τερζάκης. Στην κατηγορία των μηχανισμών θα πρέπει να επισημάνουμε το θεσμό των κοινοτικών συνελεύσεων και των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονταν εντός τους. Τα συνέδρια των κοινοτήτων είχαν πιο ευρύ χαρακτήρα θεμάτων προς συζήτηση και αποτελούσαν τον ιμάντα επικοινωνίας μεταξύ περιφέρειας και κέντρου ενός νομού.

Ο Κωνσταντίνος Καραβίδας θεωρούσε πως τα διδάγματα που απορρέουν από την γεωργοοικονομική της ιστορία δείχνουν πως βασικό κύτταρο είναι η κοινότητα. Χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα τις περιοχές παραγωγής καπνού, σταφίδας, όπου ενεργειακό κύτταρο σ' αυτές δεν είναι η ανώνυμη εταιρεία, αλλά η κοινότητα, υποστηρίζει πως ένας παραγωγός σταφίδας διαφέρει για παράδειγμα από έναν ανθρακωρύχο, ο οποίος θα παραμένει για πάντα έτσι, καθότι ο σταφιδοπαραγωγός μπορεί να χρησιμοποιήσει αλλού τους παραγόμενους από την επεξεργασία της σταφίδας πόρους.

Ειδικότερα αναφέρει πως στην Πελοπόννησο η οργάνωση είναι στα χέρια ενός προσώπου, που συνδυάζει διαφορετικές ικανότητες. Η ιδιομορφία του συστήματος είναι, ότι μια οικογένεια ως παραγωγική μονάδα στηρίζεται σε διαφορετικούς πόρους που συνθέτουν ένα περίπλοκο σύστημα στο οποίο ηγεμονεύει ο άνθρωπος. Υποστηρίζει λοιπόν, ότι υπό το κράτος τοπικών νόμων διαμορφώθηκε μια κοινότητα που την

¹³¹

Σημαία, 26/9/1930

ονομάζει αστοχωρική, όπου υπάρχει ισχυρό κεφάλαιο, αλλά ο καπιταλισμός δεν μπόρεσε να διεισδύσει εξ' ολοκλήρου, οπότε δεν μπορεί να αποτυπωθεί στο σύνολο της αγροτική ή αστική. Επομένως σε αυτές τις κοινότητες η δομή στηρίζεται σε διαφορετικές πολώσεις, ενώ παράλληλα επισημαίνει πως σε αυτές τις κοινότητες υπάρχει κοινωνικό ζήτημα, όχι επί τη βάσει της πάλης των τάξεων, αφού εδώ δεν υπάρχουν τάξεις, αλλά μεταξύ ανθρώπου προς άνθρωπο.¹³²

Οι δομές αυτές ξεπεράστηκαν μόνο το 1935 με την εξέγερση στην Πυλία, όταν η οργάνωση των παραγωγών επιτεύχθηκε μετά από πρωτοβουλία κάποιων οργανώσεων και χωρίς τη θετική ανταπόκριση των ενώσεων. Το διάστημα που μεσολαβεί σε καμία περίπτωση δεν διακατέχεται από μια γραμμικότητα, αλλά από παρεμβάσεις, ρήξεις από πλευράς αγροτών, όμως και από αδράνεια. Βασικό ρόλο στην συμπεριφορά τους διαδραματίζουν εκτός από την ιδεολογία και οι νοοτροπίες.

Ο Λε Γκοφ παρατηρούσε πως «η ιστορία της νοοτροπίας υποχρεώνει τον ιστορικό να ενδιαφερθεί πιο έντονα για μερικά ουσιαστικά φαινόμενα του πεδίου του: την κληρονομιά που η μελέτη διδάσκει τη συνέχεια, τις απώλειες τις ρήξεις, από πού, από πότε κι από ποιον κρατά η δεινά νοητική πτυχή, η δεινά έκφραση η δεινά χειρονομία».¹³³ Οι νοοτροπίες πρέπει να αναχθούν στο παρελθόν στον τρόπο με τον οποίο συγκροτούνται τα τοπικά συμφέροντα, στον τρόπο με τον οποίον οι παραγωγοί αντιλαμβάνονται τις συναλλαγές μεταξύ τους, με τους εμπόρους και με το κράτος. Μέσα στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να δούμε για παράδειγμα πως δημιουργούνται οι διαφορές μεταξύ των σταφιδοφόρων περιφερειών. Δηλαδή της Μεσσηνίας και της βόρειας Πελοποννήσου, όπου οι παραγωγοί της πρώτης εκμεταλλεύονται τις εδαφολογικές και κλιματολογικές ιδιαιτερότητες του νομού, για να παράγουν γρηγορότερα το προϊόν, συγκρατώντας τις τιμές πώλησης. Ομοίως η διάκριση των ποικιλιών μεταξύ «ευγενών» και μη προϊόντων προκαλεί αντιπαραθέσεις, οι οποίες αντανakλώνται στις συζητήσεις του ελληνικού κοινοβουλίου. Η διαμάχη των παρακρατικών και μη για τη συγκράτηση του προσφερόμενου προϊόντος ανάγεται στις πρώτες προσπάθειες διαχείρισης του προβλήματος από την πλευρά του κράτους. Πολλά από αυτά τα στοιχεία τα συναντάμε και στις δύο πυκνές από άποψη γεγονότων

¹³² Καραβίδας Κ., *Σοσιαλισμός και Κοινοτισμός*, Κοραής, σελ. 6-40, Αθήνα 1930

¹³³ Ζακ Λε Γκοφ- Πιερ Νορά, *Οι νοοτροπίες μία διφθορούμενη ιστορία*, Στο: *Το έργο της ιστορίας*, ΤΟΜ. Α', σελ. 324, εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1981

δεκαετίες του '20 και του '30. Συγκροτούν αυτόν τον χώρο στον οποίο παρεμβαίνουν διάφορες κοινωνικές ομάδες, με διαφορετικά συμφέροντα.

Τις σχέσεις όμως που αναπτύσσονται εντός αυτού του πεδίου μπορούμε να τις κατανοήσουμε καλύτερα χρησιμοποιώντας τον όρο συνύπαρξη. Δηλαδή τη συνύπαρξη διαφορετικών στόχων, νοοτροπιών¹³⁴ που αποτελούν το συστατικό στοιχείο για την ομαλή λειτουργία των μηχανισμών διαμεσολάβησης που περιγράψαμε πιο πάνω. Η συνοχή τους διατηρούσε, κατά τα διάρκεια της πρώτης σταφιδικής κρίσης σε ήπια επίπεδα τις αντιδράσεις των παραγωγών. Έτσι μπορούμε να κάνουμε την εξής υπόθεση, ότι όπως στην πρώτη σταφιδική κρίση η διατήρηση των παραδοσιακών σχέσεων ήταν προϋπόθεση για την ομαλότητα στο σταφιδικό μοντέλο, έτσι συνέβαινε και στην περίοδο του Μεσοπολέμου. Στην περίπτωση της Μεσσηνίας η διατήρηση de facto υψηλών τιμών παρακρατήματος και εξαγοράς των πλεονασμάτων, η διατήρηση των καλλιεργειών, κόντρα στον νόμο των εκριζώσεων, δεν προκαλούσαν κοινωνικές εντάσεις. Αντιθέτως οι πιέσεις που ασκούσαν οι διεθνείς παράγοντες, όπως η οικονομική κρίση και η μείωση της ζήτησης της σταφίδας στο εξωτερικό και η συνακόλουθη πτώση των τιμών προκαλούσε σε τελική ανάλυση εντάσεις. Άρα, αυτό το οποίο παρατηρείται είναι μια αργή φθορά του σταφιδικού μοντέλου παραγωγής.

Η προώθηση της συνεταιριστικής ιδέας στη Μεσσηνίας αποτελεί ένα παράγοντα που θα πρέπει να μελετηθεί περεταίρω, για να διαπιστωθούν οι σχέσεις που αναπτύσσονται εντός τους και τα συμφέροντα που εκπροσωπούν. Αξίζει να υπογραμμιστεί πως οι σταφιδικοί συνεταιρισμοί, λόγω της σύνθεσης τους μετατρέπονται σε χώρους αντιπαράθεσης την πενταετία 1925-1930. Η επάρκεια αρχείων δεν μας το επιτρέπει, ωστόσο υποθέτουμε πως αυτή δεν ανάγεται απλά στην διαφορά μεταξύ κάποιων προσωπικοτήτων, αλλά απηχεί την αντιπαράθεση διαφορετικών συμφερόντων. Οι κατηγορίες από πλευράς αγροτικών στελεχών για την ύπαρξη μελών με κερδοσκοπικούς σκοπούς στο εσωτερικό κάποιων συνεταιρισμών υποστηρίζει τον υπαινιγμό.

Από την άλλη πλευρά τα κόμματα δεν καταφέρουν να απορροφήσουν τους κραδασμούς των πιέσεων. Δεν καταφέρνουν επίσης να γίνουν φορείς ικανοποίησης των

¹³⁴ Χουμεριανός Μ., *Αγροτική κρίση και διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο, στο νεοελληνική κοινωνία ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Κριτική, σελ. 102, Αθήνα 1993

αιτημάτων των παραγωγών. Άλλωστε η άποψη του Μ. Χουμεριανού για τη συμπεριφορά των παραγωγών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ενισχύει την παραπάνω άποψη.

«Οι κυρίαρχες πολιτιστικές και ιδεολογικές αξίες του αγροτικού χώρου, δεν ωθούν τα συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα στο να αποδέχονται μια προσδιορισμένη από τα πριν ανάλωση τους στο σύστημα. Η θέση τους μέσα σε αυτό εξαρτάται από τη διαδικασία αναζήτησης και χειρισμού των απαραίτητων ισορροπιών που θα τους επέτρεπαν να συντηρήσουν τους παραδοσιακούς όρους ζωής».¹³⁵

Ακόμα το Αγροτικό Κόμμα παρότι είχε σημαντική παρουσία στη Μεσσηνία δεν καταφέρνει να γίνει εγγυητής υλοποίησης των αιτημάτων των παραγωγών. Μια ερμηνεία για αυτή την εξέλιξη είναι ο κατακερματισμός του συγκεκριμένου χώρου τόσο πανελλαδικά, όσο και τοπικά, σε μικρές ομάδες. Όμως θα πρέπει να τονιστεί πως η παρουσία του είναι πολύ πιο ισχυρή σε αντίθεση με το ΚΚΕ, κάτι που αποτυπώνεται και στις εκλογικές αναμετρήσεις.

Συμπεράσματα

Η σταφιδική πολιτική του κράτους θα παραμείνει η ίδια και μετά τα γεγονότα του 1935. Την ίδια ώρα τα χρέη των παραγωγών αποτελούν μια ωρολογιακή βόμβα έτοιμη να εκραγεί με αυτά να ανέρχονται στην Μεσσηνία το 1937 σε 150.000.000δρχ. Τα αγροτικά εισοδήματα μόλις που επαρκούν για συντήρηση των αγροτών και δεν μπορούν να αντισταθμίσουν τα χρέη των δανείων.¹³⁶ Το πρόβλημα των χρεών θα ικανοποιηθεί ως ένα βαθμό με τον νόμο που ψηφίστηκε, κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Μεταξά το 1937. Ο νόμος αυτός προωθούσε την κατάργηση των οφειλόμενων τόκων, έθετε τις βάσεις για την μακροπρόθεσμη αποπληρωμή τους, ικανοποιώντας έτσι τα ερείσματα που είχε στα εκλογικά στρώματα. «Πλην όμως, η ρύθμιση που επέφερε ο μεταξικός νόμος δεν ήταν παρά μια απλώς αναγκαία παρέμβαση του Κράτους, προς τον σκοπόν της διαιώνισης των υπάρχουσών αγροτικών δομών, οι οποίες είχαν ήδη αρχίσει ν' απειλούνται με κατάρρευση, υπό το συντριπτικό βάρος των

¹³⁵ Ό.π.

¹³⁶ Για μια συνολικότερη ματιά σε σχέση με τα χρέη, ο κάμπος της Μεσσηνίας σελ. 122-124

αγροτικών χρεών».¹³⁷ Σε ό,τι αφορά τη σταφίδα κατά τη διάρκεια της δικτατορίας καταργήθηκε το παρακράτημα, αλλά αυξήθηκε η εξαγωγική εισφορά. «Μ' αυτόν τον τρόπο ενώ καταργήθηκε το παρακράτημα στην ουσία χειροτέρεψε η κατάσταση. Η σταφίδα των πλεονασμάτων και της «ποιοτικής εισφοράς» δινόταν στις Οινοβιομηχανίες ανεξέλεγκτα».¹³⁸ Πράγματι αν κάτι πρέπει να σημειωθεί είναι, πως από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο κλάδος των οινοβιομηχανιών καταφέρνει να καρπωθεί σε πολύ χαμηλή τιμή το πλεονάζων προϊόν. Από την πλευρά τους οι οινοβιομήχανοι στηλιτεύαν την υψηλή τιμή που απολάμβανε το προϊόν στις αγορές.¹³⁹

Από την άλλη το 1936 είναι μια χρονιά καμπής και για το σταφιδικό κίνημα. Οι πρωτεργάτες του αντιμετωπίζουν διώξεις με τις κατηγορίες που τους βαρύνουν να αφορούν τη συμμετοχή τους στα γεγονότα του 1935. Την ίδια περίοδο πραγματοποιείται και ένα άλλα σημαντικό γεγονός. Με απόφαση του 6^{ου} συνεδρίου του ΚΚΕ(Δεκέμβριος 1935) διαλύονται οι κομματικές του οργανώσεις στην ύπαιθρο, προτρέποντας τα μέλη του κόμματος να ενταχθούν στο Αγροτικό Κόμμα, στην ηγεσία του οποίου βρισκόταν τότε ο Ι. Σοφιανόπουλος. Ο Ν. Πασαγιώτης υπογραμμίζει πως «Η απόφαση αυτή είχε σκοπό να διευκολύνει τις συμμαχίες και τους αγρότες για να μην έχουν επιφυλάξεις και σύγχυση στον παραπέρα αντιφασιστικό αγώνα».¹⁴⁰ Τελευταία απόπειρα οργανωτικής ανάπτυξης των σταφιδοπαραγωγών, πριν από την δικτατορία, αποτελεί το συνέδριο στον Πύργο Ηλείας, στις 28 Ιουνίου του 1936, το οποίο στιγματίζεται από την τρομοκρατική επιχείρηση από πλευράς χωροφυλακής, που συλλαμβάνει μέλη της σταφιδικής επιτροπής των Γαργαλιάνων, όπως ο Στ. Διακουμογιανόπουλος, ο Χρ. Κουβελιώτης κ.α. «Ο αγαπητός στον αγροτικό κόσμο Τάσος Κουλαμπάς μίλησε με γλώσσα σκληρή για την αδικία που παιζόταν σε βάρος των

¹³⁷ Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, σελ. 185, Αθήνα 1975

¹³⁸ Κουλαμπάς Τ., *Ποιοι μας τρώνε τη σταφίδα*, Α.Κ.Ε., σελ. 46, Αθήνα 1946

¹³⁹ Ο τεχνικός διευθυντής της εταιρείας Οίνων και Οινοπνευμάτων Ι. Σταματελάκης, σε συνέντευξη του, επισήμαινε πως η σταφιδική κρίση δεν υπάρχει, οι παραγωγοί απολάμβαναν πολύ υψηλές τιμές για το προϊόν τους, αντίθετα εκτιμούσε, ότι με τις πολιτικές επιλογές θα δημιουργηθεί εξαγωγική κρίση. Προέτρεπε τους παραγωγούς παράλληλα να αντιληφθούν πως η πολιτική των υψηλών τιμών καταστρέφει το μέλλον. Μάλιστα καταλόγιζε ευθύνες και στους διαχειριστές του ΑΣΟ, καθιστώντας τους υπεύθυνους για την καλλιέργεια προσδοκιών για υψηλές τιμές και χρησιμοποιούσε ως παράδειγμα τα μηνύματα που μετέδιδε στους παραγωγούς η διοίκηση το 1929. Σημαία 4/8/1932

¹⁴⁰ Πασαγιώτης Νίκος, *Αναμνήσεις : Δικτατορία - Πόλεμος - Κατοχή - Μακρονήσι*, σελ 22-23, Αθήνα 1998

σταφιδοπαραγωγών. Αυτή ήταν και η τελευταία ομιλία του Κουλαμπά, γιατί χωροφύλακες και μπράβοι όρμησαν στην αίθουσα, συνέλαβαν τον 'υβριστή'». ¹⁴¹

Αν βγαίνει ένα συμπέρασμα από τα παραπάνω είναι, ότι τα γεγονότα και οι πρωταγωνιστές τους περνούν στη συλλογική μνήμη των κατοίκων της Ανατολικής Μεσσηνίας. Αποτελούν τη μαγιά που θα τροφοδοτήσει λίγα χρόνια αργότερα την αντίσταση. Άλλωστε τα ίδια πρόσωπα τα συναντάμε ως οργανωτικά μέλη του ΕΑΜ, στην Μεσσηνία και την Ηλεία. Οι Χρήστος Κουβελιώτης, Τάσος Κουλαμπάς, Στέλιος Διακουμουγιαννόπουλος και Τάκης Αποστολόπουλος, θα πλαισιώσουν το ΕΑΜ Ηλείας. ¹⁴² Οι άνθρωποι αυτοί, όπως και άλλα μη «γνωστά» στελέχη του ευρύτερου αγροτικού κινήματος, ενταχθήκαν, είτε πριν την αντίσταση, είτε μετά στο ΚΚΕ, ωστόσο όπως διευκρινίζει ο Ν. Πασαγιώτης μετά την αντίσταση ενταχθήκαν στο ΑΚΕ, παρότι ήταν και μέλη του ΚΚΕ, με απόφαση του κόμματος. Άρα οποιαδήποτε ερμηνεία σε σχέση με την πολιτική ταυτότητα των αυτών των ανθρώπων θα πρέπει να λαμβάνει υπόψιν και αυτόν τον παράγοντα.

Σύμφωνα με μαρτυρίες που συλλέχθηκαν στο πλαίσιο της εργασίας (βλ. παράρτημα) γίνεται λόγος για 6-7 μέλη της οργάνωσης Παλαιών Πολεμιστών, τα οποία μετά το τέλος του Μικρασιατικού Πολέμου, , έρχονται στην Μεσσηνία και στήνουν κομματικούς πυρήνες του ΚΚΕ. Κάτι τέτοιο δεν τεκμαίρεται από τα διαθέσιμα αρχεία. Αντιθέτως, όπως έχω εξηγήσει σε προηγούμενο κεφάλαιο τα άτομα αυτά (Κουβελιώτης, Διακουμογιαννόπουλος, Κουρέτας) δραστηριοποιούνται μέσω αγροτικών πυρήνων στην περιοχή της Πυλίας, στους οποίους παίζει σημαίνοντα ρόλο ο Λούλης Τσικλητήρας.

Καταληκτικά, σύμφωνα και με τον Θ. Σακελλαρόπουλο, η έρευνα θα πρέπει να αποφεύγει τρεις σκοπέλους. Πρώτον να μην ταυτίζει το αγροτικό κίνημα και τις κινητοποιήσεις του με το αγροτικό κόμμα σε αντιδιαστολή προς την άποψη του Ν. Μουζέλη που υποστηρίζει κάτι τέτοιο. Ο Ν. Μουζέλης είχε δύο δεδομένα κατά νου, πρώτον την περίπτωση ανάπτυξης των αγροτικών κινητοποιήσεων στη Βουλγαρία και δεύτερον τον «εγκλωβισμό» της ελληνικής αγροτικής τάξης στις ενδοαστικές συγκρούσεις. Το άλλο εμπόδιο που πρέπει να αποφύγει ο ερευνητής σύμφωνα με τον Θ. Σακελλαρόπουλο είναι να μην εντάσσει τις μορφές διαμαρτυρίας σ' ένα σχέδιο

¹⁴¹ Ό.π.

¹⁴² Μούτουλας Π., *Το ΕΑΜ στην Ηλεία, Η συγκρότηση της λαϊκής ηγεμονίας(1941-1944)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2012

ανατροπής της υπάρχουσας κατάστασης. Ήδη έχει επισημανθεί πως οι κινητοποιήσεις των σταφιδοπαραγωγών είχαν το χαρακτήρα ομαλοποίησης, παρά αναδιάρθρωσης του υπάρχοντος σταφιδικού μοντέλου. Τρίτον να μη συγχέει τις μορφές ανάπτυξης του αγροτικού κινήματος διαφορετικών ιστορικών περιόδων.¹⁴³ Άλλωστε κάθε κοινωνικός σχηματισμός είναι μοναδικός και ανεπανάληπτος και θα πρέπει να εξετάζεται υπό το πρίσμα της ανάπτυξης των κοινωνικών αντιθέσεων εκείνης της περιόδου.

¹⁴³ Σακελλαρόπουλος Θ., Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη, Αθήνα, Εξάντας, σελ. 180-185, Αθήνα 1991

Βιβλιογραφία

- Mazower Mark, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του μεσοπολέμου*, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2009
- Αϊβαλιωτάκης Ν. Ε., *Ο κάμπος της Μεσσηνίας*, εκδόσεις Αγροτικής Τραπέζης της Ελλάδος, Αθήνα 1942
- Αλτουσέρ, Λουί . *Θέσεις*, (μτφ) Ξενοφών Γιαταγάνας, Θεμέλιο, Αθήνα 1999
- Αρώνη Τσίγλη Καίτη, *Το σταφιδικό Ζήτημα και Οι Κοινωνικοί Αγώνες*, Παπαζήσης, Αθήνα 1999
- Αυγήτας Κ., Διδάγματα από το Σταφιδικό Συνέδριο, Κομμουνιστική Επιθεώρηση, αρ. 11, σελ 486-491, Αθήνα 1935
- Βεργόπουλος Κώστας, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1975
- Βουρνά Βάγιο (2001), *Όραμα και μνήμες: Τα πρώτα τριάντα χρόνια μου*, Αθήνα, Διογένης, 2001
- Κυριακός Γεώργιος, *Η σταφίς και ο πόλεμος*, Ανατύπωσης εκ της Γεωργικής Ελλάδος, χ.ε., Αθήνα 1919
- Καλαφάτης Θανάσης, *Αγροτική πίστη και οικονομικός μετασχηματισμός στη Β. Πελοπόννησο*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, τ. Α΄, Αθήνα 1990.
- Κανελλόπουλος Δημήτρης., *Οι τρεις εξουσίες*, Καπόπουλος, Αθήνα 1990
- Καραβίδας Κώστας, *Σοσιαλισμός και Κοινοτισμός*, Κοραής, Αθήνα 1930
- Καραμπάτσος Ηλίας, *Η Σταφιδική Εξέγερση του 1935*, Σύγχρονη Σκέψη, Αθήνα 2016
- Κουλαμπάς Τάσος., *Ποιοι μας τρώνε τη σταφίδα*, Αγροτικό Κόμμα Ελλάδας, Αθήνα 1946
- Πλεμμένος Ιωάννης (επιμ.), *Λαογραφικά Σύμμεικτα της Κορώνης Μεσσηνίας*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα 2011
- Ζακ Λε Γκοφ- Πιερ Νορα, *Οι νοοτροπίες μία διαφορούμενη ιστορία*, Στο: *Το έργο της ιστορίας*, ΤΟΜ. Α΄, σελ. 324, εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1981

- Μηλιός Γιάννης, *Ο Ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός, εκδόσεις: Από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, Κριτική, Αθήνα 2000
- Μουζέλης Νίκος, *Νεοελληνική κοινωνία όψεις υπανάπτυξης*, Εξάντας, Αθήνα 1978.
- Μούτουλας Παντελής, *Το ΕΑΜ στην Ηλεία, Η συγκρότηση της λαϊκής ηγεμονίας*(1941-1944), Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθήνα 2012
- Μπιτσάνης Ηλίας, “Το σταφιδικό κίνημα και ο Τάσης Κουλαμπάς” (μέρος 1^ο) , *Ελευθερία*, 25/10/2015
- Νικολαΐδης Γεώργιος., *Επί του Σταφιδικού Ζητήματος*, τυπ. Ηλιόπουλου, Πύργος 1930
- Παναγιωτόπουλος Δημήτρης, *Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος: Όψεις του αγροτικού κινήματος στην Ελλάδα*, Πλέθρον, Αθήνα 2010
- Πασαγιώτης Νίκος, *Αναμνήσεις : Δικτατορία - Πόλεμος - Κατοχή – Μακρονήσι*, χ.ε., Αθήνα 1998
- Πετμεζάς Σωκράτης, *Προλεγόμενα στην ιστορία της ελληνικής αγροτική οικονομίας του μεσοπολέμου*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012
- Πουρνάρας Δημήτριος, *Ιστορία του Αγροτικού κινήματος εν Ελλάδι*, Ακαδημαϊκόν, Αθήνα 1931
- Σακελλαρόπουλος Θεόδωρος, *Θεσμικός Μετασχηματισμός και Οικονομική Ανάπτυξη*, Εξάντας, Αθήνα 1991
- Σίδερης Αριστοτέλης Δ., *Η γεωργική πολιτική της Ελλάδος κατά την λήξαν εκατονταετίαν (1833-1933)*, Κ.Σ. Παπαδόγιαννη, Αθήνα 1934
- Σιμωνίδης Βασίλειος, *Ο Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός και αι εργασίαι του κατά το πρώτον έτος 1925-1926*, ΑΣΟ, Αθήνα 1927
- Τερζάκης Χρήστος, *Αγροτική συνεταιρική οργάνωσις*, Σημαία, Καλαμάτα 1928
- Τερζάκης Χρήστος, *Πρόοδος και Πολιτισμός στο χωριό*, χ.ε., Αθήνα 1938
- Τζωρτζάκης Θεόδωρος., *Οι συνεταιρισμοί εις την Ελλάδα*, χ.ε., Πάτρα 1932
- Τσικλητήρας Στάυρος (Λούλης), “Ο Φασισμός η τελειότερα μορφή της αστικής κυριαρχίας”, *Κοινωνική Έρευνα*, αρ.8, Αθήνα 1932
- Χουμεριανός Μανόλης, “Αγροτική κρίση και διαμαρτυρία στην Πελοπόννησο”, στο, Σακελλαρόπουλος, Θ. (επιμ.), *Νεοελληνική κοινωνία. Ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Κριτική, Αθήνα 1993

Εφημερίδες

Αγροτική, 10/12/1926

Εμπρός 2/8/1924

Θάρρος, 27-7-1935,

Νεολόγος Πατρών, 28/7/1930, 3/7/1930, 30/8/1935

Πατρίς, 1/8/1933, 13/11/1931, 13/4/1933, 18/8/ 1932, 20/8/1933, 24/6/1933, 29/3/ 1931, 29/7/1933, 4 /8/1933, 9/3/ 1932

Πήδασος, 9/9/1934, 9-9-1934

Ριζοσπάστης , 20/8/1935, 24/7/1935, 29/9/1930

Σημαία 1/3/1930, 10/6/930, 11/9/1934, 17/2/1928, 18/7/1923, 20/11/1925, 20/7/1923, 21/12/1929, 22/1/1931, 22/9/1932, 23/1/1930, 24/1/1931, 24/4/1928, 27/1/1931, 27/8/1934, 28/9/1926, 29/1/1931, 29-30/1/1930, 30/7/1925, 5/2/1928, 6/10/1926, 9/9/1934, 1/2/1930, 1/6/1923, 1/9/1935, 10-11/1/1927, 16/9/1930, 19/5/1929, 19/8/1930, 20/3/1927, 20/5/1931, 23/6/1930, 2-4/2/1930, 24/4/1929, 25/8/1934, 26/4/1930, 26/9/1930, 26/9/1930, 27/4/1929, 29/4/1930, 31/8/1935, 16/8/1930

Αρχεία

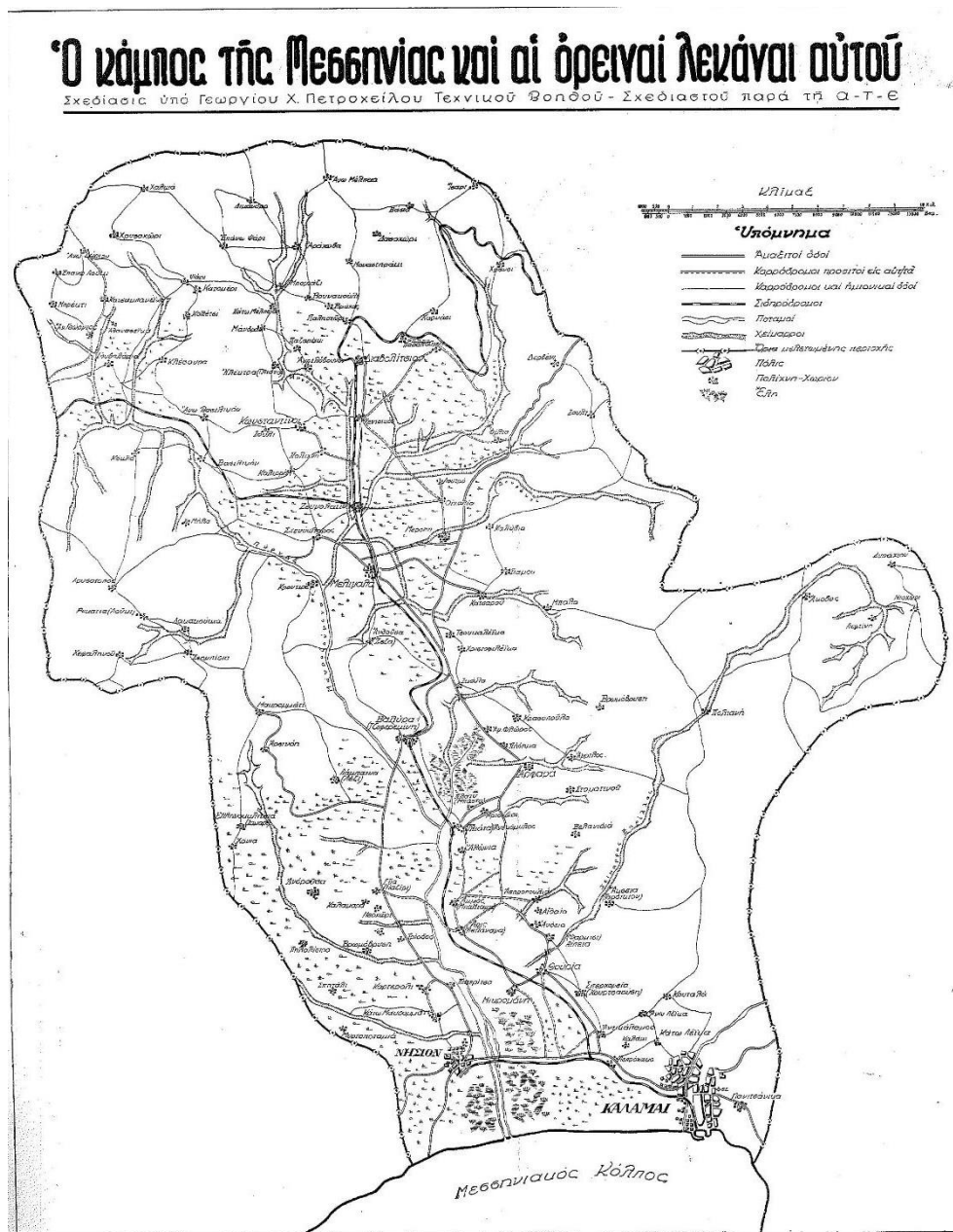
Προσωπικό αρχείο Χρήστου Τερζάκη

Βιβλία, προκηρύξεις, περιοδικά, εφημερίδες, πρακτικά γενικών συνελεύσεων, καταστατικά συνεταιρισμών, σημειώσεις του Χρ. Τερζάκη

Γενική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος

Γεωργική και Κτηνοτροφική απογραφή της Ελλάδος του έτους 1929, Πελοπόννησος, Αθήνα 1934

Ετήσια γεωργική και κτηνοτροφική στατιστική της Ελλάδος, Αθήνα 1935

Παράρτημα 2

Σταύρος Βλασταράς

Για τα γεγονότα μας περιγράφει πως στο συλλαλητήριο στην Πύλο, συμμετείχαν κάτοικοι από πολλά χωριά (Καλλιθέα, Μεσοχώρι, Χωματάδα, Κυνηγού, Πήδασος. «Χτυπήσαν στο ψητό και σκοτώσανε στο δεύτερο συλλαλητήριο 2 άτομα, το κύριο αίτημα ήταν η διαχείριση της σταφίδας από τον ΑΣΟ. Για τις τιμές της σταφίδας, ήταν παλαικό συλλαλητήριο. {...} ο εχθρός για τους σταφιδοπαραγωγούς ήταν ο έμπορας, ο Θεόδωρος Τσιριγώτης, στην Μεθώνη, μεγαλέμπορας και είχε μεγάλες αποθήκες φτιάξει για να αποθηκεύει την σταφίδα, τσουβάλια αλεύρι και πήγαιναν μετά να λογαριαστούν και οι παραγωγοί πάντα έμπαιναν μέσα. Ο αγώνας συνεχίστηκε και η ανέχεια συνεχίστηκε για αυτά παλεύαν οι παραγωγοί».

«Ο κόσμος δεν ήξερε ότι θα ρίξουν στον ψαχνό. Το 1918 ήταν στο πήδασο 6-7 κομματικά μέλη του ΣΕΚΕ. Βασ. Κουρέτας Τάσος Κουρέτας, Χρ. Κουβελιώτης, Κουλαμπάς. Αυτοί κινούσαν τα νήματα.

Αναστάσιος Κότσιρας

Για την παραγωγή της σταφίδας. «Ήμουν το 1935 η σταφίδα τότε είχε 100.000 στρέμματα σταφίδες, τα παραχώναμε τον Μάιο, τα χαρακώναμε για να γίνει ο καρπός πιο παχύς, ενώ το αμπέλι δεν το κάναν. Τρυγάγανε τον Αύγουστο κόσμος εκεί μαζευότανε και παρέες και τα βάναμε κάτω τα χρίζαμε με χώμα και κοπριά και κάποτε οι Εγγλέζοι για να σαμποτάρουν την παραγωγή βάζαν τα βόδια και χέζανε τα σταφύλια. Από τη σταφίδα το 60% το παίρνανε οι Άγγλοι και το υπόλοιπο οι Γερμανοί και οι Ολλανδοί εμείς δεν βαστάγαμε ούτε για το σιτάρι. Λιαζόντουσαν 10-15 μέρες, είχαν χαμηλό ύψος, τα ανακατώναμε δια παλινδρομικής κινήσεως να βγάλουμε τα κότσανα να

τη λιχνίσουμε ή με το φτυάρι ή αργότερα με τη μάκινα που είχε φτερούγιες και φεύγαν τα κότσανα. Ο ΑΣΟ την έπαιρνε και την πουλούσε στο εξωτερικό. Όλες οι περιφέρειες ήταν γιομάτο σταφίδες και τρυγάγαμε δανικαριές, λάδι δεν είχαμε το μισό καιρό. Από το 1945 έγινε ελαιοκαλλιέργεια, εκατομμύρια λάδι παραγόταν έκτοτε.

Τη σταφίδα τη παίρναν οι έμποροι αργότερα φτιάζανε τον ΑΣΟ. Την καλλιεργούσαν με πρωτόγονα μέσα, με τα χέρια σκάβαμε».

Για την αυτοκτονία του Α. Τσικλητήρα: «Ερχόταν ο πατέρας μου στο κτήμα που κοιμόμασταν μέσα στις οχιές και στα στους σκορπιούς, λέει στου Αναστόπουλου ότι ένας συνδικαλιστής ο Τσικλητήρας επειδή συνεργάστηκε με το Λαϊκό Κόμμα ντράπηκε και τράβηξε το πιστόλι και αυτοκτόνησε. Εγώ ήμουν μικρό παιδί και ο πατέρας μου λέει στη μητέρα μου ότι αυτοκτόνησε ο συνδικαλιστής».